

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*«Η συμβολή της στρατιωτικής οργάνωσης και της
συστηματικής στράτευσης στη συγκρότηση και τον
εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους»*

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ

ΧΛΩΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΜ: 1115Μ007

Αθήνα, Ιούλιος 2017

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΦΙΕΣ	3
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	4
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ABSTRACT	6
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
1.1 Καθορισμός της προβληματικής του θέματος	7
1.2 Δομή της Διπλωματικής Διατριβής	»
A' ΜΕΡΟΣ	
2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	
2.1 Σύγχρονο Κράτος	13
2.2 Ταύτιση του «έθνους» με το «κράτος».	18
2.3 Συμβολή της στρατιωτικής οργάνωσης και της υποχρεωτικής καθολικής στράτευσης	21
2.4 Η ελληνική περίπτωση	23
B' ΜΕΡΟΣ	
3. Η ΠΡΩΤΗ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΣΤΟ ΝΕΟΣΥΣΤΑΤΟ ΚΡΑΤΟΣ	
3.1 Οι πολιτικές επιδιώξεις των κυβερνήσεων της περιόδου 1821 – 1862.	27
3.2 Ο Ελληνικός Στρατός την περίοδο 1821 – 1862.	31
3.3 Η «στρατολογία» την περίοδο 1821 – 1862. Θετική οπτική του θεσμού.	37
4. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1863 – 1881 ΣΗΜΕΙΟ ΚΑΜΠΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ «ΕΘΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ»	
4.1 Οι γεωπολιτικές συνθήκες κύρια αιτία εσωτερικών μεταρρυθμίσεων.	48
4.2 «Αλλαγές» στην αποστολή και τη δομή του στρατεύματος. «Αλλαγή προσανατολισμού».	51
4.3 «Νέος» στρατολογικός νόμος στη βάση της καθολικής στράτευσης.	55
5. ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ & ΚΡΑΤΟΥΣ 1882 – 1897.	
5.1 Γενική αναδιοργάνωση των ένοπλων δυνάμεων	60
5.2 Μερική αναπροσαρμογή του στρατολογικού πλαισίου – Αύξηση της δύναμης του στρατεύματος.	66
5.3 Τα αποτελέσματα της στρατιωτικής αναδιοργάνωσης σε επιμέρους τομείς του Ελληνικού Κράτους.	71
6. ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗ & ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ - ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΠΙΤΕΥΞΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΕΠΙΔΙΩΞΕΩΝ 1898 – 1914	
6.1 Πολιτικό – οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο της περιόδου 1898 – 1914.	76
6.2 Στρατιωτική αναδιοργάνωση – προετοιμασία για τον επερχόμενο πόλεμο.	83
6.3 Στρατολογικό Σύστημα της περιόδου 1898 – 1914. Καθιέρωσης της καθολικής στράτευσης εν ειρήνη ως μέσο εθνικής ομογενοποίησης.	93
7. ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	99
8. ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	103

ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

1. **ΓΕΣ:** Γενικό Επιτελείο Στρατού
2. **ΔΙΣ:** Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού
3. **ΓΑΚ:** Γενικά Αρχεία Κράτους
4. **ΥΣΑ:** Υπηρεσία Στρατιωτικών Αρχείων
5. **ΒΔ:** Βασιλικό Διάταγμα
6. **ΦΕΚ:** Φύλλο Εφημερίδας Κυβερνήσεως
7. **ΜΙΕΤ:** Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας
8. **ΕΦΣ:** Εφημερίδα Συζητήσεων Βουλής
9. **ΕΣ:** Ελληνικός Στρατός
10. **ΣΞ:** Στρατός Ξηράς
11. **ΣΣΕ:** Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων
12. **ΣΝΔ:** Σχολή Ναυτικών Δοκίμων
13. **ΔΟΕ:** Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος
14. **ΔΜ:** Διοικητική Μέριμνα
15. **ΤΕΘΑ:** Ταμείο Εθνικής Άμυνας
16. **ΠΝ:** Πολεμικό Ναυτικό
17. **Α΄ΠΠ:** Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Πρώτα απ' όλα, θέλω να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα της διπλωματικής εργασίας μου, Καθηγητή κ. Γιάννη Βούλγαρη για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγηση του κατά τη διάρκεια της δουλείας μου. Επίσης, οφείλω ευχαριστίες στον Αν. Καθηγητή Στρατιωτικής Ιστορίας στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων κ. Ανδρέα Καστάνη για την ανταλλαγή απόψεων που είχαμε σε ότι αφορά το αμιγώς στρατιωτικό κομμάτι της εργασίας μου, καθώς και την κ. Μαρίνα Τσιρτσικού Ιστορικό της ΓΕΣ/ΔΙΣ για την πολύτιμη βοήθεια καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της διπλωματικής μου διατριβής. Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την οικογένεια μου και το στενό φιλικό μου περιβάλλον για την κατανόηση και την ηθική υποστήριξη καθ' όλη τη διάρκεια της προσπάθειας μου.

Βασίλειος Χλωρός

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία αναφέρεται στη συμβολή της στρατιωτικής οργάνωσης και της υποχρεωτικής καθολικής στράτευσης στη συγκρότηση και στον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους, με σκοπό την επίτευξη της «εθνικής ολοκλήρωσης». Συγκεκριμένα, με κεντρικό άξονα τη στρατιωτική πολιτική συντελέστηκε ταυτόχρονα ένα διευρυμένο μεταρρυθμιστικό και αναπτυξιακό κυβερνητικό πρόγραμμα το οποίο, είχε αντίκτυπο στο σύνολο των λειτουργιών του κράτους, της τοπικής αυτοδιοίκησης, της οικονομίας και της κοινωνίας γενικότερα.

Έτσι, στην εργασία, προσπαθούμε να απαντήσουμε σε τρία ερωτήματα. Πως η στρατιωτική οργάνωση αποτέλεσε ένα από τους καθοριστικότερους παράγοντες για τον ευρύτερο εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους σε πολλαπλούς τομείς της λειτουργίας του; Αν και πως ο θεσμός της υποχρεωτικής καθολικής στράτευσης αποτέλεσε το κύριο μέσο της εθνικής ομογενοποίησης του ελληνικού πληθυσμού συμβάλλοντας ταυτόχρονα στις εκσυγχρονιστικές διαδικασίες του κράτους; Τέλος, επιχειρούμε να απαντήσουμε πόσο καθοριστικό ήταν για τη συγκρότηση του ελληνικού «έθνους κράτους» το μίγμα: γεωπολιτικές συνθήκες, στρατιωτική πολιτική και οικονομία; Για να απαντήσουμε σε αυτά τα ερωτήματα πραγματοποιούμε μία ιστορική ανασκόπηση στην πορεία συγκρότησης και εκσυγχρονισμού του ελληνικού κράτους, εστιάζοντας κυρίως στις αλλαγές και τις μεταρρυθμίσεις που πραγματοποιήθηκαν στην αποστολή και την οργάνωση των ενόπλων δυνάμεων, από το 1830 έως το 1914. Συγκρίνουμε τη στρατιωτική πολιτική της χώρας ανά περίοδο και διαπιστώνουμε ότι αποτελεί ένα από τα κυριότερα μέσα επίτευξης της εθνικής στρατηγικής. Συγκεκριμένα διερευνώνται οι γεωπολιτικές συνθήκες της ευρύτερης περιοχής των Βαλκανίων, η οικονομική κατάσταση της χώρας καθώς και μία σειρά από εσωτερικούς πολιτικούς και κοινωνικούς παράγοντες που ώθησαν στη συστηματική στρατιωτική οργάνωση της Ελλάδας. Προκειμένου να αντιληφθούμε αν οι μεταρρυθμίσεις στην στρατιωτική πολιτική της Ελλάδας πέτυχαν τους στόχους τους, παρακολουθούμε τις αλλαγές και τα αποτελέσματα στον πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό τομέα και διαπιστώνουμε το σταδιακό εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους σε σχέση με το παρελθόν, την πλήρη ομογενοποίηση του ελληνικού πληθυσμού αλλά και την επίτευξη σημαντικού ποσοστού των εθνικών στόχων.

ABSTRACT

This current essay refers to the influence of military organization and obligatory to the management and modernization of the Greek State, while forming its “national identity”, in particular, we study the military politics as a part of a wider structural and more advanced government program which resulted to a series of changes to Greek local authority, economy and society in general.

In this essay, we address three main points. How did the military organization influence the wide advancement of the Greek government system as its whole. How the obligatory service did define the nationalization and advancement of the Greek society. How connected and important are the geopolitical conditions, the economy and the military politics to the forming of the Greek national state. In order to answer these questions we have to go back and study the course of forming the national state and in particular the military advancement and transformation to its current state is for the national identity and politics we take into consideration the wide European changes in politics, economy and societies. As we witness the transformation of the military structure we realize a gradual modernization of the Greek nation to its current state which is tied with the homogenization of the Greek people and the achievement of our national goals.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Καθορισμός της προβληματικής του θέματος

Η παρούσα εργασία αναφέρεται στη συμβολή της στρατιωτικής οργάνωσης καθώς και της συστηματικής καθολικής στράτευσης των Ελλήνων, αρχικά στη συγκρότηση και στη συνέχεια στον ευρύτερο εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους. Από την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους το 1830 έως και την εμπλοκή της Ελλάδος στις πολεμικές επιχειρήσεις των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα, η οργάνωση ισχυρών και αξιόμαχων ενόπλων δυνάμεων κατέστη πρώτιστο μέλημα όλων των ελληνικών κυβερνήσεων. Πιο συγκεκριμένα, με κύριο άξονα τη στρατιωτική οργάνωση επιχειρήθηκε η συγκρότηση του Ελληνικού Βασιλείου των πρώτων εκατό χρόνων, στα πρότυπα των σύγχρονων κρατών της δυτικής Ευρώπης, με απώτερο σκοπό την επίτευξη της «εθνικής ολοκλήρωσης».

Αναλυτικότερα, μέσω της συστηματικής στρατιωτικής οργάνωσης επιχειρήθηκε ταυτόχρονα η διενέργεια ενός διευρυμένου μεταρρυθμιστικού και αναπτυξιακού κυβερνητικού προγράμματος το οποίο, είχε αντίκτυπο στο σύνολο των λειτουργιών του κράτους, της τοπικής αυτοδιοίκησης, της οικονομίας και της κοινωνίας γενικότερα. Επίσης, μέσα από την οργάνωση τακτικών και σύγχρονων ενόπλων δυνάμεων σε συνδυασμό με τις γεωπολιτικές εξελίξεις που επικρατούσαν στην ευρύτερη περιοχή της νοτιοανατολικής Μεσογείου επιχειρήθηκε και επιτεύχθηκε σημαντικά η ομογενοποίηση του ελληνικού πληθυσμού και ως εκ τούτου συντελέστηκε βαθμιαία η ουσιαστικότερη ταύτιση όλου του έθνους με το κράτος. Για τους λόγους αυτούς ο τομέας της στρατιωτικής πολιτικής στην Ελλάδα παρουσιάζει μεγάλο θεωρητικό και εμπειρικό ενδιαφέρον. Μέσα από την παρούσα εργασία επιχειρείται λοιπόν η ανάδειξη της στρατιωτικής οργάνωσης και της καθολικής στράτευσης, ως βασικών πυλώνων που συνετέλεσαν στον γενικότερο εκσυγχρονισμό της Ελλάδας. Πιο συγκεκριμένα, θα διερευνηθούν οι αλλαγές που επέφερε η επιτακτική ανάγκη για στρατιωτική οργάνωση στη λειτουργία και την έκταση του κράτους, στη λειτουργία και τις συνθήκες της κοινωνίας, στην μορφή της οικονομίας. Θα αναλυθεί η πορεία του στρατολογικού συστήματος ως βασικού παράγοντα συγκρότησης αξιόμαχου στρατεύματος αλλά και εκσυγχρονισμού του κρατικού μηχανισμού και της κοινωνίας γενικότερα. Επίσης, ιδιαίτερη βαρύτητα θα δοθεί στη διερεύνηση της δομικής συνάρτησης γεωπολιτικής, οικονομίας και στρατιωτικής προετοιμασίας, ως καθοριστικού μίγματος για τη συγκρότηση του σύγχρονου ελληνικού «έθνους – κράτους», ιδίως από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} με όριο την εμπλοκή της Ελλάδας στον πρώτο μαζικό πόλεμο¹.

1.2 Δομή της Διπλωματικής Εργασίας

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος παρατίθεται το θεωρητικό πλαίσιο με σκοπό, να αποκωδικοποιηθούν έννοιες «κλειδιά» που έχουν κεντρική σημασία στην ανάδειξη του милитарισμού ως βασικού πυλώνα, στη συγκρότηση των «εθνών – κρατών» και στον περαιτέρω εκσυγχρονισμό τους, μέσα από συγκεκριμένα ιστορικά παραδείγματα. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, τα δίκτυα στρατιωτικής εξουσίας, η συγκρότηση τακτικών ενόπλων δυνάμεων, η καθολική στράτευση και τέλος η προετοιμασία για πόλεμο αποτέλεσαν διαχρονικά τις αναγκαίες συνθήκες για

¹ Κωστής Κ., « Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας» - Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18^{ου} – 21^{ου} αιώνας, (Αθήνα 2015),. 6

τη δημιουργία, τη συγκρότηση και τον εκσυγχρονισμό διάφορων μορφών πολιτικής οργάνωσης, αλλά κυρίως του «κράτους», με τη σύγχρονη μορφή του².

Στην πρώτη ενότητα του πρώτου μέρους παρατίθεται ο ορισμός του «σύγχρονου κράτους», και παρουσιάζονται τα συνθετικά στοιχεία που διαμορφώνουν την έννοια της συγκεκριμένης μορφής πολιτικής οργάνωσης. Βάση των συνθετικών στοιχείων προκύπτει, σαφώς η δυνατότητα του «κράτους» να ορίζει και να ασκεί εντός των ορίων του νόμιμη βία, για την τήρηση αφενός της εσωτερικής ασφάλειας και τάξης και αφετέρου για την εξασφάλιση της εθνικής και εδαφικής του ακεραιότητας³. Επιφορτισμένες με αυτόν τον ρόλο, εντός των πλαισίων του «κράτους» ήταν εξ αρχής οι τακτικές ένοπλες δυνάμεις, αποτελώντας έτσι κύριο διαμορφωτή της ευρύτερης κρατικής πολιτικής τόσο σε σχέση με το διεθνές διακρατικό σύστημα, όσο και σε ζητήματα εσωτερικής φύσεως. Συνεπώς, η συγκρότηση τακτικών ενόπλων δυνάμεων αποτελούσε ανέκαθεν μία από τις βασικότερες ενδείξεις ώστε μία πολιτική οργάνωση να χαρακτηριστεί με τον όρο «κράτος», λαμβάνοντας ταυτόχρονα την σύγχρονη έννοια του πολιτικού όρου.

Στη δεύτερη ενότητα, παρουσιάζονται συνοπτικά οι διαδικασίες συγκρότησης των σύγχρονων κρατών κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα, μέσα από την αλληλεπίδραση και το συνδυασμό πολλών παραγόντων. Ωστόσο, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στον μιλιταρισμό και ειδικότερα στον πόλεμο, ως βασικού μοχλού κοινωνικής αλλαγής αλλά και φορέα της νεωτερικότητας. Σύμφωνα με μεγάλο τμήμα της βιβλιογραφίας διαχρονικά οι κρατικές οντότητες είχαν και άλλους σκοπούς, όμως κυρίως τις απασχολούσε ο πόλεμος. Παρόλα αυτά, συμπεραίνεται τελικά πως απολύτως καθοριστική, αρχικά στη συγκρότηση και μετέπειτα στο βαθμιαίο εκσυγχρονισμό των κρατών υπήρξε η ανάμειξη δύο παράλληλων κοινωνικών διεργασιών, συνδυασμένες με τις υφιστάμενες κάθε φορά διεθνείς συνθήκες. Οι διεργασίες αυτές ήταν οι εξής: η λαμβάνουσα σταδιακά καπιταλιστική μορφή της οικονομίας και η εξέλιξη του πολέμου ο οποίος γινόταν ολοένα και πιο φονικός. Ωστόσο, παρά τις σημαντικές αυτές διεργασίες που συντελέστηκαν από τον 16^ο αιώνα και μετά, το «σύγχρονο – κράτος» δεν είχε λάβει ακόμη την τελειωτική του μορφή.

Έτσι, στην τρίτη ενότητα αναλύεται η σύνδεση του «σύγχρονου – κράτους» με την εθνική ιδεολογία. Το γεγονός αυτό ουσιαστικά συνέδεσε άμεσα τη μορφή της πολιτικής οργάνωσης με το έθνος και κατέστησε το κράτος από εργαλείο, αυτοσκοπό της κοινωνίας των πολιτών⁴. Συνεπώς από την Γαλλική Επανάσταση και μετά καθοριστική αναδείχθηκε εκ νέου η συμβολή της στρατιωτικής οργάνωσης και ιδίως της καθολικής στράτευσης ως βασικού φορέα της εθνικής ιδεολογίας στην κοινωνία. Η πρόσδεση αυτή που επιτεύχθηκε μέσα από τις κοινωνικές επαναστάσεις του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα, αλλά κυρίως μέσα από τις πολεμικές συγκρούσεις που έλαβαν χώρα στην ευρωπαϊκή ήπειρο ταύτισε ολοκληρωτικά την έννοια του «έθνους» με αυτή του «κράτους», καθιστώντας έκτοτε το θεσμό του «έθνους – κράτους» κυρίαρχη μορφή πολιτικής οργάνωσης στο διεθνές διακρατικό σύστημα.

Μέσα από τη ανάλυση του θεωρητικού πλαισίου, αναδεικνύεται ότι τόσο η στρατιωτική οργάνωση γενικά, όσο και ειδικότερα η καθολική στράτευση αποτέλεσαν τους «θεμέλιους λίθους» πάνω στους οποίους αρχικά στηρίχθηκε η επιβολή της κρατικής κυριαρχίας έναντι της κοινωνίας

² M. Mann, Κράτη, Πόλεμος και Καπιταλισμός, (ΚΡΙΤΙΚΗ, 2006).

³ Μανιτάκης Α., Τι είναι κράτος, (Αθήνα 2007), 29 & 55.

⁴ Creveld M., Η άνοδος και η πτώση του κράτους, (Αθήνα 2003), 226.

των πολιτών, ενώ στη συνέχεια πάνω τους οικοδομήθηκαν τα αναπτυξιακά προγράμματα πολλών κυβερνήσεων. Με βάση αυτό το εννοιολογικό σχήμα συγκρότησης των σύγχρονων «εθνών – κρατών» στην Ευρώπη συντελέστηκε και η διαδικασία συγκρότησης και εκσυγχρονισμού του νέου ελληνικού κράτους από το 1830 και έπειτα.

Ως εκ τούτου, δεύτερο μέρος της εργασίας εξετάζεται λεπτομερώς η ελληνική περίπτωση το χρονικό διάστημα, από την επαναστατική περίοδο έως και τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων. Η οριοθέτηση της περιόδου καθορίστηκε με βάση τις εξελίξεις που σημειώθηκαν πρώτον στην αναδιοργάνωση του τακτικού στρατού και δεύτερον με βάση τις μεταβολές που σημειώθηκαν στο στρατολογικό σύστημα, έως να θεσμοθετηθεί η υποχρεωτική καθολική στράτευση εν καιρώ ειρήνης, το 1914. Η συγκεκριμένη χρονική περίοδος (1821 – 1914) διαιρέθηκε σε τέσσερα τμήματα, τα όρια των οποίων αποτελούν σημαντικά γεγονότα της ελληνικής ιστορίας. Επίσης κριτήριο στην περιοδολόγηση αποτέλεσαν και οι γεωπολιτικές εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της νοτιοανατολικής Μεσογείου, οι οποίες εν πολλοίς καθόρισαν την ακολουθούμενη πολιτική στα εσωτερικά ζητήματα του ελληνικού κράτους, προκειμένου να επιτευχθεί η εθνική στρατηγική.

Ως εκ τούτου επιχειρείται μεταξύ των χρονικών υποπεριόδων μία συγκριτική ανάλυση της στρατιωτικής πολιτικής των ελληνικών κυβερνήσεων και του ισχύοντος κάθε φορά στρατολογικού συστήματος, με σκοπό να διερευνηθούν οι συνέπειες της εξέλιξης και του μετασχηματισμού τους, στη λειτουργία του κράτους, στη λειτουργία και στις συνθήκες του κοινωνικού συνόλου, στη μορφή και τις επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας και βέβαια στην εθνική ενότητα και ομοιογένεια. Ουσιαστικά, σε κάθε κεφάλαιο του δεύτερου μέρους της εργασίας επιχειρείται να δοθεί απάντηση στα εξής ερωτήματα: Αν και πόσο, η στρατιωτική οργάνωση, η οποία ήταν άμεσα επηρεασμένη από τις υφιστάμενες γεωπολιτικές συνθήκες στην ευρύτερη περιοχή, συνέβαλε καθοριστικά στον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους σε διάφορους τομείς όπως η δημοσία διοίκηση, η δημόσια και ιδιωτική οικονομία, οι κοινωνικές σχέσεις και τέλος οι διεθνείς σχέσεις της χώρας. Επίσης, σε ποιο βαθμό η εξέλιξη του στρατολογικού συστήματος προς την κατεύθυνση της υποχρεωτικής καθολικής στράτευσης των Ελλήνων συνέβαλε θετικά, στο γενικότερο εκσυγχρονισμό της χώρας, στην ομογενοποίηση του ελληνισμού καθώς και στην ενίσχυση της εθνικής συνείδησης των πολιτών, ιδίως κατά τα χρονικά διαστήματα προσάρτησης νέων εδαφών.

Προκειμένου, να επιτευχθεί η διερεύνηση και η πλήρης στοιχειοθέτηση των παραπάνω ερωτημάτων, όσον αφορά τη στρατιωτική οργάνωση χρησιμοποιήθηκε η εξειδικευμένη βιβλιογραφία επί του στρατιωτικού ζητήματος στην Ελλάδα, των Βερέμη, Παπαγεωργίου, Καστάνη, Μαλέση καθώς και επιστημονικών εκδόσεων της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού. Κατά τη μελέτη της βιβλιογραφίας παρουσιάστηκαν συνοπτικά οι εξελίξεις που επήλθαν σε κάθε χρονική υποπερίοδο στην οργανωτική δομή, στον εξοπλισμό και στην εσωτερική λειτουργία του στρατεύματος σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο, ενώ τονίσθηκαν παράλληλα οι εκσυγχρονιστικές τομές που επέφερε άμεσα ή έμμεσα η άσκηση ποιοτικότερης στρατιωτικής πολιτικής στους υπόλοιπους τομείς της κρατικής δραστηριότητας. Όσον αφορά, τη μελέτη της πορείας του στρατολογικού συστήματος στην Ελλάδα χρησιμοποιήθηκαν, για την οθωνική περίοδο και την πρώτη περίοδο του Γεωργίου Α΄, από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ) τόσο της κεντρικής υπηρεσίας όσο και περιφερειακών υπηρεσιών όπως του Ναυπλίου, πρωτογενείς πηγές όπως προσωπικές αναφορές στρατεύσιμων, έγγραφα και αναφορές στρατολογικού περιεχομένου στρατιωτικών αρχών καθώς και φορέων της

τοπικής αυτοδιοίκησης. Επίσης, χρησιμοποιήθηκαν εγκύκλιες διαταγές των υπουργείων Στρατιωτικών και Εσωτερικών, τα οποία είχαν την ευθύνη της τεχνοκρατικής διαχείρισης του στρατολογικού ζητήματος. Επιπλέον, για τη μελέτη του στρατολογικού συστήματος για το 1875 και έπειτα χρησιμοποιήθηκαν νομοσχέδια, νομοθετικά κείμενα, ομιλίες πολιτικών και στρατιωτικών προσωπικοτήτων, κυβερνητικά προγράμματα πολιτικών φορέων, πρακτικά συνεδριάσεων του ελληνικού κοινοβουλίου, καθώς και εκθέσεις επιτροπών στρατιωτικών εμπειρογνομόνων, μέσω των οποίων παρουσιάστηκαν οι προθέσεις και οι στόχοι της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας επί του θέματος της στρατολογίας, καταδεικνύοντας ταυτόχρονα τις βασικές αλλαγές που είχαν επέλθει στη στρατολογική νομοθεσία. Για το 1897 και μετά, η διερεύνηση της στρατολογίας πραγματοποιήθηκε μέσω των «Επίσημων Στρατιωτικών Δελτίων» του υπουργείου Στρατιωτικών που διαθέτει η ΓΕΣ/ΔΙΣ. Ουσιαστικά σε αυτή τη φάση μελετάται η τεχνοκρατική διαχείριση του στρατολογικού συστήματος, όπως πραγματοποιούνταν από τις αρμόδιες στρατιωτικές και στρατολογικές αρχές. Ταυτόχρονα επιχειρήθηκε έμμεσα η μελέτη των αντιδράσεων των στρατεύσιμων από τα περιορισμένα στοιχεία που παρέχονται στα Μητρώα Αρρένων των Στρατολογικών Γραφείων (ΣΓ) της επικράτειας, τα οποία βρίσκονται στην Υπηρεσία Στρατιωτικών Αρχείων (Υ.Σ.Α.) και αποτελούν το μοναδικό διασωθέν αρχειακό υλικό των ΣΓ της υπό εξέταση περιόδου. Σε κάθε χρονική περίοδο που μελετάται, επιδιώκεται να τονισθούν ιδιαίτερα οι θετικές επιπτώσεις του ισχύοντος στρατολογικού συστήματος, στη συγκρότηση αξιόμαχου και επιχειρησιακού στρατεύματος, ενώ παράλληλα διερευνώνται και αναδεικνύονται τα θετικά αποτελέσματα που επέφερε ο θεσμός της συστηματικής στράτευσης στον ευρύτερο εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους αλλά και της ελληνικής κοινωνίας.

Συνεπώς, κατά την πρώτη χρονική υποπερίοδο 1821 – 1862, πραγματοποιείται μία παρουσίαση της κοινωνικοπολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα, στη συνέχεια αναφέρονται οι εξελίξεις που συνέβησαν στο πλαίσιο του στρατεύματος και οι συνέπειες τους στην κρατική οργάνωση και λειτουργία. Στο τέλος του κεφαλαίου παρουσιάζεται το στρατολογικό σύστημα της περιόδου σε δύο άξονες. Αρχικά, αναφέρονται οι στρατολογικές διαδικασίες που προβλέπονταν στον απογραφικό νόμο της περιόδου και παρουσιάζονται συνοπτικά τα κυριότερα προβλήματα και δυσχέρειες που δημιούργησε το στρατολογικό σύστημα στην ελληνική κοινωνία. Αντίστοιχα, στη συνέχεια επιχειρείται μέσα από την περαιτέρω ανάλυση του αρχειακού υλικού να διερευνηθούν οι θετικές επιπτώσεις που δημιούργησε ο θεσμός της συστηματικής στράτευσης στο γενικό σύνολο, τόσο από την πλευρά του κράτους όσο και από αυτή της κοινωνίας. Αναζητούνται και τονίζονται ιδιαίτερα οι εκσυγχρονιστικές τομές που εισήγαγε ο θεσμός της στράτευσης στην Ελλάδα, και επιχειρείται με αυτόν τον σκοπό να μεταβληθεί η αρνητική εικόνα που είχε λάβει η στρατολογία της οθωμανικής περιόδου.

Στο επόμενο κεφάλαιο του δευτέρου μέρους, το οποίο περιλαμβάνει το χρονικό διάστημα από το 1862 έως το 1878, δόθηκε έμφαση στις γεωπολιτικές συνθήκες, οι οποίες επηρέασαν καθοριστικά τη συνολική λειτουργία της χώρας σε όλους τομείς. Η αναζωπύρωση του εθνικισμού στα Βαλκάνια και η νέα τροπή του Ανατολικού Ζητήματος κατέστησαν αναγκαία την αλλαγή προσανατολισμού των ενόπλων δυνάμεων και ταυτόχρονα επέβαλαν επιτακτικά τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους, ώστε αυτό να αποτελέσει στο μέλλον βασικό παράγοντα στις εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της νοτιοανατολικής Μεσογείου. Έτσι, με κεντρικό άξονα τις μεταρρυθμίσεις στο στράτευμα και κυρίως την αλλαγή που προήλθε με το

στρατολογικό νόμο του 1878 όπου καθιερώθηκε μία ιδιάζουσας μορφή καθολική στράτευση, πραγματοποιήθηκαν ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις σε πολλαπλούς τομείς της κρατικής δραστηριότητας, με σκοπό τον γενικότερο εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους. Το γεγονός αυτό καθιστά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο ως «σημείο καμπής» για τη χώρα, δεδομένου ότι οι εν λόγω μεταρρυθμίσεις αποτέλεσαν τη βάση για τις πολύ σημαντικές εκσυγχρονιστικές τομές που συντελέστηκαν στη χώρα κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, στο οποίο μελετάται το χρονικό διάστημα από το 1878 έως το 1897 διερευνάται πλήρως η στρατιωτική πολιτική του ελληνικού κράτους, ως κεντρική επιλογή των ελληνικών κυβερνήσεων, η οποία διενεργήθηκε σε δύο άξονες. Πρώτον, στην εκ βάθρων αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων, όπου παρουσιάζονται οι αλλαγές που συντελέστηκαν στην οργάνωση, στη δομή, στην αποστολή, τον προσανατολισμό τους και βέβαια στην ανανέωση του πολεμικού υλικού. Δεύτερον, διερευνώνται οι αλλαγές που θεσπίστηκαν στο στρατολογικό σύστημα της χώρας με σκοπό αφενός την αύξηση του αριθμού του στρατεύματος και αφετέρου την στρατιωτική εκπαίδευση του συνόλου του ανδρικού πληθυσμού. Ουσιαστικός στόχος, της στρατιωτικής πολιτικής ήταν η εντατική προετοιμασία της χώρας για ενδεχόμενη συμμετοχή της σε πολεμική σύρραξη, με σκοπό την εκπλήρωση της «εθνικής πολιτικής». Ωστόσο, για να καταστούν οι μεταρρυθμίσεις στη στρατιωτική πολιτική αποτελεσματικές μακροπρόθεσμα, έπρεπε να συντελεστούν ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις στο σύνολο της κρατικής δραστηριότητας, στην οικονομία και στην κοινωνία. Ως εκ τούτου, συντελέστηκε ένα ευρύ φάσμα μεταρρυθμίσεων σε πολλαπλούς τομείς, το οποίο κατέστησε τη χώρα σαφώς πιο εκσυγχρονισμένη σε σύγκριση με το πρόσφατο παρελθόν. Βέβαια, υπήρχαν ακόμη μεγάλα περιθώρια βελτίωσης προς την κατεύθυνση του εκσυγχρονισμού, της πολιτικής σταθερότητας και βέβαια της οικονομικής ανάπτυξης, γεγονός που καταδείχθηκε πλήρως αρχικά από τη χρεοκοπία του 1893 και στη συνέχεια από την ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.

Στο έκτο κεφάλαιο, το οποίο περιλαμβάνει το χρονικό διάστημα από το 1897 έως το 1914 επιχειρείται η διερεύνηση του μίγματος, στρατιωτική οργάνωση, οικονομική ανάπτυξη και γεωπολιτικές συνθήκες, ως καθοριστικού παράγοντα εκσυγχρονισμού και ουσιαστικής ταύτισης του «έθνους» με το «κράτος». Παρουσιάζονται αναλυτικά οι εκσυγχρονιστικές τομές στο στράτευμα, καθώς και οι πολεμικές προπαρασκευές της χώρας ενόψει των αναμενόμενων βαλκανικών συγκρούσεων, σε σύγκριση με το παρελθόν, προκειμένου να αναδειχθεί η σημαντικότητα του πολέμου στην ελληνική περίπτωση. Επίσης, εξετάζεται το στρατολογικό σύστημα ως συνιστώσα της στρατιωτικής πολιτικής το οποίο επρόκειτο να χρησιμοποιηθεί αφενός ως ο κυριότερος μηχανισμός ενσωμάτωσης των «αλύτρωτων» Ελλήνων στο Ελληνικό Βασίλειο αφετέρου ως το βασικότερο εργαλείο τόνωσης της εθνικής συνείδησης του ελληνισμού αλλά και εκπλήρωσης των εθνικών στόχων, μέσω της παρατεταμένης επιστράτευσης μεγάλου τμήματος του ανδρικού πληθυσμού. Παράλληλα, παρουσιάζεται το γενικότερο εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα της χώρας, που συντελείται με μοναδικό γνώμονα, η Ελλάδα να ανταπεξέλθει οικονομικά και κοινωνικά στις ευρείας κλίμακας πολεμικές επιχειρήσεις, για την επίτευξη της «εθνικής πολιτικής». Η Ελλάδα με την είσοδο της στους Βαλκανικούς Πολέμους αποτελούσε σαφώς ένα σύγχρονο «έθνος – κράτος», στα πρότυπα των κρατών της δυτικής Ευρώπης, έτοιμο να συμμετάσχει στις γεωπολιτικές διεργασίες που συντελούνταν στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων.

Α΄ ΜΕΡΟΣ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Στις μέρες μας, η διαίρεση του κόσμου σε κράτη θεωρείται, σχεδόν, αυτονόητη. Ωστόσο, ο κόσμος υπήρχε πολύ πριν από την εμφάνιση των κρατών όπου η θεσμική διακυβέρνηση συνίστατο κυρίως σε βασιλεία, αυτοκρατορίες και πόλεις. Ωστόσο, το «σύγχρονο κράτος», παραμένει ο μοναδικός πολιτικός σχηματισμός, διακριτός από όλα τα προηγούμενα πολιτικά συστήματα. Το κράτος, πλέον, αποτελεί την κυρίαρχη μορφή πολιτικής οργάνωσης στον κόσμο, που αμοιβαία αναγνωρίζονται μεταξύ τους και σχηματίζουν το διεθνές διακρατικό σύστημα. Ως εκ τούτου, το κράτος είναι ο μοναδικός θεσμός, που υπερβαίνει όλους τους υπόλοιπους οργανισμούς της «κοινωνίας των πολιτών». Έτσι, εντός των συνόρων της επικράτειας του, κάθε κράτος ασκεί νόμιμα βία για να εφαρμόσει τη βούληση του, και οι υπήκοοι ή πολίτες του οφείλουν να αποδέχονται την εξουσία του ενόσω βρίσκονται εντός των ορίων του⁵. Το κράτος όμως ως θεσμός είναι πολύ περισσότερα πράγματα από την κυβέρνηση του και τον τρόπο λειτουργίας της. Ως όρος, εμπεριέχει το σύνολο των εννοιών κυβέρνηση, πληθυσμός και έδαφος. Ως εκ τούτου, το κράτος δεν είναι απλώς μία ιδέα, αλλά μία θεσμική δύναμη η οποία συμβάλλει στη διαμόρφωση του σύγχρονου κόσμου.

2.1 Σύγχρονο Κράτος

Το κράτος είναι η πολιτική κοινότητα, την οποία συγκροτεί ο πληθυσμός που ζει και κυβερνάται σε δεδομένη εδαφική επικράτεια. Πιο συγκεκριμένα, στην ελληνική επιστήμη του Συνταγματικού Δικαίου κυριάρχησε, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ο ορισμός του Γερμανού πολιτειολόγου Georg Jellinek: **«κράτος είναι το με πρωτογενή εξουσιαστική ισχύ εξοπλισμένο νομικό πρόσωπο ενός λαού, που είναι εγκατεστημένος σε ορισμένη χώρα⁶»**.

Απαύγασμα, λοιπόν, του συνταγματικού ορισμού του θεσμού του κράτους είναι ότι αυτό, αποτελεί ουσιαστικά σύνθεση τριών στοιχείων, του «λαού», της «χώρας» και της «εξουσίας». Τα τρία αυτά στοιχεία συνδέονται μεταξύ τους με το δίκαιο και σχηματίζουν μια θεσμικά οργανωμένη πολιτική κοινωνία. Με τον όρο «χώρα» ή επικράτεια⁷ καλείται η εδαφική έκταση, ο χώρος δηλαδή εντός του οποίου ασκείται η κρατική εξουσία επί των προσώπων που είναι εγκατεστημένα ή διαμένουν σε αυτήν, ως πολίτες της ή ως αλλοδαποί. Με τον όρο «λαός», καλείται το έμψυχο ή υποκειμενικό στοιχείο ενός συνταγματικού κράτους. Πιο συγκεκριμένα, λαός είναι το σύνολο των ατόμων που είναι

⁵ R. Hagyue – M. Harrop, Συγκριτική Πολιτική και διακυβέρνηση, (ΚΡΙΤΙΚΗ, 2005), 32-33

⁶ Α. Μανιτάκης, Τι είναι κράτος, (Σαββάλας, 2007), 32

⁷ Η χώρα ή επικράτεια αποτελείται από: «τη χερσαία περιοχή (μαζί με λίμνες ποταμούς και νήσους), το τμήμα της θάλασσας που περιβάλλει τη χερσαία περιοχή και χωρικά ύδατα και περιλαμβάνει και την υφαλοκρηπίδα και τα αντίστοιχα προς τη χερσαία και θαλάσσια περιοχή τμήματα του εδάφους και του υπερκείμενου εναέριου χώρου.» Κ. Αντωνόπουλος – Κ. Μαγκλιβέρης, Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινότητας, (Νομική Βιβλιοθήκη, 2014), 212-213

εγκατεστημένα σε μια ορισμένη χώρα και έχουν την ίδια ιθαγένεια⁸ Τέλος, με τον όρο «εξουσία» νοείται η εσωτερική και εξωτερική κυριαρχία του κράτους.⁹

Κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα του σύγχρονου κράτους αποτελεί η δυνατότητα του να ορίζει και να επιβάλλει τη νόμιμη εξουσία εντός των ορίων του. Επίσης, δεδομένου ότι το κράτος εδράζεται σε συγκεκριμένη εδαφική περιοχή, διακρίνεται από το μακροπρόθεσμο κίνητρο του να αυξάνει τον πλούτο του λαού του και συνεπώς και τον δικό του. Επομένως, τα θεσμικά χαρακτηριστικά που διακρίνουν το σύγχρονο κράτος σε αντιδιαστολή με τις προγενέστερες μορφές κρατικής οργάνωσης μπορούν να συνοψιστούν σε τρία: συγκέντρωση της εξουσίας, μονοπώλιο της νομιμοποιημένης εξουσίας, εδαφικός ή χωρικός προσδιορισμός συνόρων.

Με τη σύγχρονη μορφή του το κράτος αναδύθηκε τον 16^ο και 17^ο αιώνα, μέσα από τις στάχτες της μεσαιωνικής Ευρώπης. Ωστόσο, ο όρος «κράτος» με πολιτική χροιά έγινε ευρύτερα γνωστή προς το τέλος αυτής της περιόδου¹⁰. Κατά το Μεσαίωνα, στην ευρωπαϊκή διακυβέρνηση κυριαρχούσαν δύο θεσμοί: η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και ο φεουδαλισμός. Ωστόσο, ο συνδυασμός αυτών των δύο θεσμών δεν άφησε περιθώρια στις μοναρχίες να αναπτυχθούν σε κυρίαρχες συγκεντρωτικές πολιτικές οργανώσεις, καθώς οι κατά τόπους, άρχοντες, ευγενείς και φεουδάρχες ασκούσαν σημαντική εξουσία επί των κατωτέρων τους ενώ ταυτόχρονα εμπλέκονταν και σε διαρκείς συγκρούσεις μεταξύ τους. Ως εκ τούτου, η κυριαρχία των βασιλέων στην επικράτεια τους περιοριζόταν αισθητά. Επίσης η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία την περίοδο εκείνη αποτελούσε πανίσχυρη υπερεθνική εξουσία¹¹, ιεραρχικά ανώτερη από του απλούς μονάρχες¹². Έτσι, μέσα σε αυτό το αποκεντρωμένο πλαίσιο¹³, που είχε διαμορφωθεί, οι ενέργειες των εκπροσώπων του δίπολου εκκλησία – φεουδαρχία, έχοντας εν γένει ισόποση δυναμικότητα αλλά διαφορετικούς στόχους, επέτρεψαν την καλλιέργεια και την ανάπτυξη διάφορων αποκεντρωτικών οργανισμών εντός της κοινωνίας. Δηλαδή, τη δημιουργία τοπικών ή υπέρ-τοπικών κοινωνικών δικτύων που διέφευγαν το συγκεντρωτικό έλεγχο.

Μέσα σε αυτό το κοινωνικό – πολιτικό πλαίσιο του Μεσαίωνα στην Ευρώπη, το οποίο ευνοούσε την ανάπτυξη συγκεκριμένων θεσμών και καταστάσεων όπως π.χ. το διεθνές εμπόριο και συνεπώς τη συσσώρευση οικονομικών κεφαλαίων αλλά και τις συνεχείς πολεμικές συγκρούσεις μεταξύ των ηγεμόνων, οικοδομήθηκε και αναπτύχθηκε το «σύγχρονο» κράτος, με εξουσία «κυρίαρχη», «συγκεντρωτική», «κοσμική» και θεσμοποιημένη νομικά. Έκτοτε, με τη μορφή αυτή, το σύγχρονο κράτος μέσα από συνεχώς εξελισσόμενες, πολύ-επίπεδες και σύνθετες διαδικασίες συγκρότησης και εκσυγχρονισμού διείσδυσε όλο και περισσότερο στις ευρωπαϊκές κυρίως κοινωνίες. Τους

⁸ Α. Μανιτάκης, Τι είναι Κράτος, 38

⁹ Ο.π., 48 - 58

¹⁰ Οι νέες εδαφικές μονάδες που δημιουργήθηκαν στη μεσαιωνική Ευρώπη, άρχισαν να αποκαλούνται «κράτη» κατά το δεύτερο ήμισυ του δεκάτου εβδόμου αιώνα. R. Hagye – M. Harrop, Συγκριτική Πολιτική και διακυβέρνηση, 48.

¹¹ M.V. Creveld, Η άνοδος και η πτώση του κράτους, (Τουρίκη, 2003), 70 – 95.

¹² Οι βασιλείς κατά τον Μεσαίωνα εκλαμβάνονταν ως κοσμικά όργανα της εκκλησιαστικής εξουσίας και λογοδοτούσαν σε αυτήν.

¹³ M.V. Creveld, Η άνοδος και η πτώση του κράτους, 78.

επόμενους αιώνες, το κράτος αποτέλεσε την κύρια μονάδα πολιτικής συγκρότησης, αλλά και το ευκταίον για πολλούς λαούς ή εθνικές ομάδες που κατά καιρούς αναζητούσαν, είτε την αυτοδιάθεση τους, είτε τη διεθνή τους υπόσταση.

Η συγκρότηση των «σύγχρονων κρατών» μέσα από τη διάλυση της φεουδαρχικής κοινωνίας, έγινε σταδιακά και προπάντων όχι αναίμακτα. Ωστόσο, οι δυνάμεις και οι παράγοντες, που συνετέλεσαν στην αρχική συγκρότηση των σύγχρονων κρατών στην μεσαιωνική Ευρώπη και στη συνέχεια στην εξέλιξη και τον εκσυγχρονισμό αυτών, δεν ήταν άλλες από τα δίκτυα εξουσίας, ιδεολογικά, πολιτικά, οικονομικά και στρατιωτικά τα οποία υφίστανται διαχρονικά εντός των κοινωνιών¹⁴ σε συνδυασμό με τις εκάστοτε υφιστάμενες γεωπολιτικές συνθήκες, που επικρατούσαν τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, δηλαδή την περιέεουσα διεθνή κατάσταση. Αν και η παρακολούθηση των δικτύων κοινωνικής εξουσίας φανερώνει ότι κανένα από αυτά τα δίκτυα δεν είναι πιο «βασικό» από τα άλλα¹⁵, εντούτοις δε σημαίνει ότι και τα τέσσερα είδη δικτύων είναι εξίσου σημαντικά σε κάθε ιστορική περίπτωση. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάδειξη των στρατιωτικών δικτύων εξουσίας, κυρίως, από την ιστορική κοινωνιολογία, ως ισάξιων και αυτόνομων των άλλων δικτύων και όχι ως παρακλάδι των πολιτικών δικτύων¹⁶. Έτσι καταδεικνύεται τόσο η στρατιωτική οργάνωση, δηλαδή η συγκρότηση τακτικών ενόπλων δυνάμεων¹⁷, όσο και ο πόλεμος, ως μοχλοί κοινωνικής αλλαγής αλλά και ως φορείς νεωτερικότητας. Χαρακτηριστική, είναι η φράση του Tilly: «ο πόλεμος έκανε το κράτος, και το κράτος έκανε πολέμους¹⁸». Προσπαθώντας να ερμηνεύσει την πρωτοκαθεδρία του «σύγχρονου – κράτους» στο παγκόσμιο σύστημα, ο Tilly σκιαγραφεί μια σειρά αιτιατών κοινοτοπιών που επικρατούσαν στην Ευρώπη κατά τον Μεσαίωνα. Από αυτές, η προετοιμασία για πόλεμο αποτελεί τον πιο σημαντικό παράγοντα ερμηνείας του ευρωπαϊκού μοντέλου κρατών και τελικά και του διεθνούς πολιτικού συστήματος. Ωστόσο, αρκετοί είναι εκείνοι εντός της επιστημονικής κοινότητας που θεωρούν τον πόλεμο, ως την μοναδική υπεύθυνη δύναμη για τη μετάβαση στο «σύγχρονο – κράτος». Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουν από το

¹⁴ M. Mann, Κράτη, Πόλεμος και Καπιταλισμός, (ΚΡΙΤΙΚΗ, 2006), 20

¹⁵ Κάθε ένα από τα δίκτυα κοινωνικής εξουσίας έχει επίδραση μόνο σε κάποιο συγκεκριμένο τμήμα του κοινωνικού χώρου και υπάρχει έχοντας επίγνωση των υπολοίπων.

¹⁶ Η ανάδειξη της στρατιωτικής εξουσίας ως αυτόνομη μορφή κοινωνικής εξουσιαστικής δικτύωσης και όχι ως συνιστώσα της πολιτικής εξουσίας προκύπτει από τους εξής λόγους: (α) Τα στρατιωτικά δίκτυα που βασίζονταν πάνω σε χωροφυλετικές, περιφερειακές, τιμαριωτικές και εθνοτικές οργανωτικές δομές διατηρήθηκαν και μετά την ανάδειξη των νεότερων εθνικών κρατών. (β) Πολλά στρατιωτικά δίκτυα αναλάμβαναν και αναλαμβάνουν δράση αυτόνομα ανεξάρτητα από την καθοδήγηση κάποιου πολιτικού κέντρου. (γ) Τα στρατιωτικά δίκτυα κυρίως στην προ νεωτερική εποχή έρχονταν σε σύγκρουση με τις πολιτικές ελίτ. (δ) Η θέση των κρατών στα πλαίσια της διεθνούς τάξης δεν καθορίζεται πάντοτε από την καταναγκαστική τους ικανότητα. M. Mann, Κράτη, Πόλεμος και Καπιταλισμός, 27

¹⁷ Ένοπλες Δυνάμεις: Είναι το σύνολο των πολεμικών δυνάμεων μια χώρας, αποστολή των οποίων είναι η υπεράσπιση του εδάφους της και η περιφρούρηση της ελευθερίας της. Κατά βάση διακρίνονται σε κλάδους ενώ σε μερικές χώρες συμπεριλαμβάνονται και άλλα σώματα όπως π.χ. Χωροφυλακή. Επίτομη Παγκόσμια Στρατιωτική Ναυτική Αεροπορική Εγκυκλοπαίδεια, (Στρατηγικές Εκδόσεις, 2005), 625.

¹⁸ C. Tilly, «Reflections on the History of European State – Making» στο C. Tilly, The Formation of National States in Western Europe, NJ: (Princeton University Press, 1975), 3 -83

γεγονός πως τα κράτη είχαν και άλλους σκοπούς, κυρίως όμως τα απασχολούσε, σε όλη τη διάρκεια της καταγεγραμμένης ιστορίας τους, ο πόλεμος¹⁹

Βέβαια, παρότι, οι πηγές κοινωνικής εξουσίας εμφανίζουν φαινομενικά στην αρχή μια σχετική αυτονομία μεταξύ τους, εντούτοις στην πραγματικότητα οι δομές ιδεολογικής, πολιτικής, οικονομικής και στρατιωτικής εξουσίας, σε συνδυασμό με τις υφιστάμενες γεωπολιτικές συνθήκες, βρίσκονται σε διαρκή σχέση αλληλεπίδραση²⁰. Ταυτόχρονα, παρουσιάζουν την τάση να συμπυκνώνονται σε σταθερούς θεσμούς, οι οποίοι αποτελούν πρόσφορο πεδίο της δευτερογενούς οργάνωσης τους. Συνεπώς, το σύγχρονο κράτος δεν αποτελεί προϊόν μίας και μόνο δύναμης, αντιθέτως, αποτελεί συνισταμένη πολλών συστατικών στοιχείων και παραγόντων. Αυτή η διαπίστωση όμως έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την πλειοψηφία των θεωριών²¹ για το «κράτος». Πιο συγκεκριμένα, οι μαρξιστές και οι φιλελεύθεροι θεωρούν την οικονομική εξουσία και συγκεκριμένα τον καπιταλισμό²², την εκβιομηχάνιση της παραγωγής και τον ταξικό διαχωρισμό, ως τους αποκλειστικούς και τους βασικότερους παράγοντες που ευθύνονται για την εμφάνιση και καθιέρωση των σύγχρονων κρατών και συνεπώς του κυριότερους φορείς της νεωτερικότητας. Αντίστοιχα, οι μιλιταριστές θεωρούν ως κύρια αιτία «όλων» τον πόλεμο, τον μιλιταρισμό, δηλαδή τη συμπεριφορά και το σύνολο των θεσμών που θεωρούν τον πόλεμο και την πολεμική προπαρασκευή ως φυσιολογική και κοινωνικά επιθυμητή δραστηριότητα. Σύμφωνα, δηλαδή με τη θεωρία του μιλιταρισμού, το οικονομικό κέρδος, οι δυνατότητες εκμετάλλευσης της εργασίας καθώς και η ταξική δομή των κοινωνιών προέκυψαν ως αποτέλεσμα πολέμου μεταξύ των «λαών», οι οποίοι αγωνίζονται για επιβίωση²³.

Κατά τη μεσαιωνική περίοδο στην Ευρώπη, έλαβαν χώρα δύο αρχικώς παράλληλες αλλά κατόπιν τέμνουσες και αλληλένδετες κοινωνικές διεργασίες. Οι κοινωνικές αυτές διεργασίες ευνόησαν έναν μεγαλύτερο βαθμό εδαφικού συγκεντρωτισμού στην Ευρώπη και συνεπώς είναι κατά βάση υπεύθυνες για την μετέπειτα συγκρότηση και ανάπτυξη των «σύγχρονων κρατών». Πρώτον, η ευρωπαϊκή ανάπτυξη, κυρίως η οικονομική²⁴, λάμβανε συνεχώς περισσότερο καπιταλιστική μορφή. Ως εκ τούτου, στα

¹⁹ Σε όλα τα κράτη καθ' όλη τη διάρκεια της ύπαρξης τους το μεγαλύτερο ποσοστό των κρατικών δαπανών αφορούσε τα υπουργεία Πολέμου και Ναυτικών.

²⁰ M. Mann, Κράτη, Πόλεμος και Καπιταλισμός,, 45.

²¹ Οι περισσότερες θεωρίες που έχουν ως αντικείμενο το κράτος ακολουθούν την αναγωγική προσέγγιση. Έτσι, και η μαρξιστική και η φιλελεύθερη θεωρία με διαφορετική προσέγγιση βέβαια καταδεικνύουν τον τρόπο οικονομικής παραγωγής και ταξικής πάλης ως τις κυριότερες δυνάμεις που είναι δυνατόν να ενοποιήσουν ή να διαλύσουν ολόκληρες κοινωνίες. Από την άλλη πλευρά η μιλιταριστική θεωρία καταδεικνύει ως κύριο παράγοντα της «νεωτερικότητας» τον πόλεμο.

²² Καπιταλισμός: Ο καπιταλισμός είναι ένα οικονομικό σύστημα όπου η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και διακίνησης των προϊόντων, όπως και οι επενδύσεις σε οικονομικά αγαθά, παραγωγή, κατανομή, το εμπόριο και οι υπηρεσίες κατέχονται από ιδιώτες με κυρίαρχο κίνητρο/στόχο το κέρδος. Το κράτος στον καπιταλισμό μπορεί επίσης να αποτελεί τον ιδιοκτήτη μέσων παραγωγής (συλλογικό καπιταλιστή) ή διακίνησης των προϊόντων (και των υπηρεσιών που στον καπιταλισμό νοούνται ως προϊόντα).

²³ M. Mann, Κράτη, Πόλεμος και Καπιταλισμός,. 203 - 227

²⁴ Βαθμιαία επιτεύχθηκε μεγάλη ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου και συνεπώς της ιδιωτικής περιουσίας.

ιδιωτικά κεφάλαια που συνέρρεαν εντός των κοινωνιών δημιουργήθηκε έντονα αυξανόμενη ανάγκη για κρατικό έλεγχο, ο οποίος μετουσιωνόταν κυρίως ως αυξημένη στρατιωτική προστασία τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, καθώς και ως περισσότερη ρύθμιση των ιδιοκτησιακών συναλλαγών και των συναλλαγών αγοράς. Ταυτόχρονα, βέβαια οι έμποροι επιζητούσαν όλο και περισσότερο τη διενέργεια επεκτατικών πολέμων, ώστε να κυριαρχήσουν σε νέες αγορές. Τις δυνατότητες όμως αυτές, στους ιδιοκτήτες της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας πλέον μόνο κράτη εδαφικά συγκεντρωτικά ήταν δυνατόν να παράσχουν. Έτσι, λοιπόν οι εκπρόσωποι της οικονομικής εξουσίας άρχισαν να υποστηρίζουν την ανάπτυξη του «κράτους» ως θεσμού πολιτικής οργάνωσης, μέσω της παροχής δανείων, που επέτρεπαν τις πολεμικές συρράξεις με αντάλλαγμα οικονομικά και μονοπωλιακά οφέλη²⁵. Δεύτερον, η εξέλιξη του πολέμου²⁶ αντικατέστησε βαθμιαία, τη χαλαρή φεουδαρχική στρατολόγηση ιπποτών, ακολούθων και λίγων μισθοφόρων, με σταθερές στρατιωτικές δομές, ευνοώντας την εξειδικευμένη συγκρότηση πεζικού²⁷, ιππικού²⁸ και πυροβολικού²⁹. Ως εκ τούτου, οι νέες συνθήκες πολέμου ευνόησαν τη συγκρότηση τακτικών ενόπλων δυνάμεων. Συνακόλουθα, όμως, προέκυψε η επιτακτική ανάγκη για τη θέσπιση ενός σταθερού «κύκλου απόσπασης και καταναγκασμού» που θα διευκόλυνε την παροχή ανδρών, χρημάτων, καθώς και εφοδίων – υλικών νέας τεχνολογίας τα οποία ήταν πλέον απαραίτητα για την εκπλήρωση της νέας κλίμακας πολεμικών αποστολών. Ωστόσο, τα μέσα αυτά, που διευκόλυναν τις νέες συνθήκες πολέμου, μόνο «σύγχρονα» κράτη, εδαφικά συγκεντρωτικά μπορούσαν να τα παράσχουν, και στη συνέχεια κράτη στα οποία κατά βάση είχε αναπτυχθεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής και αργότερα η εκβιομηχάνιση.

Συνοψίζοντας, η συνδυαστική εξέλιξη των δύο κοινωνικών διεργασιών, του πολέμου και της οικονομικής ανάπτυξης, σε συνδυασμό με τη συνεχή αλληλεπίδραση των πηγών κοινωνικής εξουσίας, δημιούργησε την ανάγκη εντός των κοινωνιών για εδαφική και συγκεντρωτική διοίκηση καθώς και για εκτεταμένη «εξουσία υποδομής», διείσδυση δηλαδή του κράτους εντός της κοινωνίας ώστε αυτό να εφαρμόζει διοικητικά πολιτικές αποφάσεις σε όλη τη σφαίρα επιρροής του. Ως εκ τούτου, τα ευρωπαϊκά κράτη του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα απέκτησαν βαθμιαία μεγάλη εξουσία όσον αφορά τη διοικητική τους λειτουργία. Δημιουργήθηκαν, θεσμοί συστηματικής φορολόγησης των υπηκόων τους, μόνιμη γραφειοκρατική διοίκηση καθώς και μονοπώλιο στην έκδοση και εφαρμογή των νόμων. Όμως, το μονοπώλιο στη στρατολόγηση και η συγκρότηση των τακτικών στρατευμάτων αποτέλεσαν τις δύο καθοριστικές διαδικασίες, μέσω των οποίων, ολοκληρώθηκε το οικοδόμημα του «σύγχρονου – κράτους³⁰». Βέβαια, αν και, από τη μία η οικονομική ανάπτυξη, μέσω του καπιταλισμού και της εκβιομηχάνισης, και από την άλλη η εξέλιξη του πολέμου οδήγησαν στη δημιουργία «σύγχρονων – κρατών» με ολοένα και πιο συμπαγή σύνορα, η πλήρης ολοκλήρωση του θεσμού του «σύγχρονου – κράτους» δεν είχε ακόμη

²⁵ M.V. Creveld, Η άνοδος και η πτώση του κράτους, 143-144.

²⁶ «Η εμφάνιση της πυρίτιδας κατά τον 14^ο αιώνα μεταμόρφωσε την κλίμακα του πολέμου και τη στρατιωτική τακτική». R. Hagyue – M. Harrop, Συγκριτική Πολιτική και διακυβέρνηση, 49.

²⁷ Επίτομη Παγκόσμια Στρατιωτική Ναυτική Αεροπορική Εγκυκλοπαίδεια, 1497-1499.

²⁸ Ο.π. σ. 805 – 807.

²⁹ Ο.π. σ. 1580.

³⁰ ³⁰ M.V. Creveld, Η άνοδος και η πτώση του κράτους, 200.

λάβει την τελική του μορφή. Έλειπε, ένα καθοριστικό στοιχείο, η ηθική σύνδεση της «κοινωνίας των πολιτών» με το θεσμό του κράτους, ώστε από εργαλείο αυτό να μετασχηματιστεί σε ιδεώδες. Συγκεκριμένα οι υπήκοοι έπρεπε σταδιακά να αρχίσουν να αποδέχονται την ιδέα ότι τα συμφέροντα του κράτους οφείλουν να υπερισχύουν έναντι οποιουδήποτε άλλου συμφέροντος καθώς η συγκρότηση και η διατήρηση του κράτους συνιστά ύψιστο κοινωνικό αγαθό. Στις διεργασίες που συντελέστηκαν για τον μετασχηματισμό αυτόν εκ νέου ο πόλεμος και η οργάνωση - συγκρότηση τακτικών στρατιωτικών δυνάμεων είχαν καθοριστικό ρόλο.

2.2 Ταύτιση του «έθνους» με το «κράτος».

Μέσα στο συγκεκριμένο κοινωνικό – πολιτικό περιβάλλον της μεσαιωνικής Ευρώπης και υπό συγκεκριμένες κοινωνικές διεργασίες, το οικοδόμημα του «σύγχρονου – κράτους» ήταν πλέον γεγονός. Ωστόσο, το κράτος ως θεσμός γνώρισε την απογείωση του όταν διασταυρώθηκε με την ιδέα του έθνους κατά τον 18^ο αιώνα, με την οποία και ταυτίστηκε³¹. Το έθνος ορίστηκε τότε ως «ομάδα ανθρώπων που είχε επίγνωση ότι ανήκει. Οι κοινωνικές επαναστάσεις της περιόδου προσέδωσαν στα κράτη εθνική ομοιογένεια και ενότητα. Παρόλο που, ανέδειξαν τις κοινωνικές - ταξικές αντιπαραθέσεις και διαφοροποιήσεις, τα κράτη κατόρθωσαν να διατηρήσουν μια εικόνα ενότητας κι συνοχής.

Πιο συγκεκριμένα, ο θεσμός του «σύγχρονου – κράτους», όπως αρχικά διαμορφώθηκε κατά τον Μεσαίωνα και πριν τη Γαλλική Επανάσταση, αντιμετωπιζόταν από την κοινωνία των πολιτών όχι ως αυτοσκοπός, αλλά ως μέσον. Δηλαδή, το κράτος θεωρούνταν απλώς ως εργαλείο, που μέσω των λειτουργιών του, θα δημιουργούσε πιο πολιτισμένες και ασφαλείς συνθήκες διαβίωσης εντός των κοινωνιών³². Η κοινωνία των πολιτών εξακολουθούσε να προσεγγίζει το θεσμό του κράτους με καθαρά χρησιμοθηρικούς όρους, το αντιλαμβανόταν δηλαδή ως μία μηχανή, της οποίας μοναδική αποστολή ήταν η εξασφάλιση της ευημερίας για όσο το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό ατόμων. Δεδομένων, αυτών των αντιλήψεων, που επικρατούσαν στην πλειοψηφία του «λαού», οι απαιτήσεις του πρώιμου σύγχρονου κράτους από τους υπηκόους του ήταν περιορισμένες. Το κράτος από τις ανώτερες τάξεις απαιτούσε τη διάθεση διοικητικών υπαλλήλων και αξιωματικών, από τις μεσαίες τάξεις την καταβολή φόρων ενώ από τις κατώτερες τάξεις το κράτος απαιτούσε τη στρατολόγηση τους σε περίοδο κυρίως πολέμων. Η κατάσταση ωστόσο στις ένοπλες δυνάμεις ήταν ως επί το πλείστον εθελοντική, ενώ ο αριθμός των στρατιωτών που κατατάσσονταν σε αυτές ήταν εξαιρετικά μικρός. Ως εκ τούτου, το κράτος περιοριζόταν σ' ένα ρόλο «οικονομικό και εσωτερικό», εκπληρώνοντας, συνακόλουθα, ένα περιορισμένο εύρος των λειτουργιών³³. Ωστόσο, τα κράτη έπρεπε να εκπληρώσουν δύο σύνολα λειτουργιών, ένα σε σχέση με το εσωτερικό

³¹ Α. Μανιτάκης, Τι είναι Κράτος, 24 – 25.

³² Βασικό έργο των «σύγχρονων - κρατών» κατά την αρχική φάση συγκρότησης τους θεωρούνταν η εγγύηση της ζωής και της περιουσίας των υπηκόων του, επιβάλλοντας τον νόμο και την τάξη.

³³ «Η κυρίαρχη θεωρία του κράτους στην αγγλοσαξονική παράδοση θεώρησε τον βασικό ρόλο του κράτους ως οικονομικό και εσωτερικό: το κράτος ρυθμίζει δικαστικά και καπιταλιστικά τις οικονομικές σχέσεις μεταξύ ατόμων και τάξεων που βρίσκονται εντός των συνόρων του.» Μ. Mann, Κράτη, Πόλεμος και Καπιταλισμός, 67 – 71 & 141.

τους περιβάλλον και ένα σχετικό με το διεθνές πεδίο, στο οποίο κυριαρχούσαν κυρίως οι στρατιωτικές και πολιτικές σχέσεις εξουσίας. Δεδομένου όμως ότι οι σχέσεις στο δίπολο κοινωνία των πολιτών – κράτος βασίζονται στη λογική και το συμφέρον παρά στο συναίσθημα, το αίσθημα του πατριωτισμού ελάχιστα παρακινεί σε δράση τόσο τους στρατιώτες όσο και τους πολίτες στο σύνολο τους³⁴.

Λίγο πριν τη Γαλλική Επανάσταση και αρχικά εντός της κοινότητας των φιλοσόφων της εποχής είχε επέλθει η μεγάλη αλλαγή. Αρκετοί φιλόσοφοι, μεταξύ των οποίων ο Ρουσσώ και ο Μαιζερ άρχισαν να προσεγγίζουν την πατρίδα ως πηγή προέλευσης όλων των πνευματικών και ηθικών ιδιοτήτων του ατόμου. Έτσι, ο πατριωτισμός, η ενεργός υποταγή και η συμμετοχή στη γενική βούληση, εξελίχθηκε στην ανώτερη όλων των αρετών και πηγή όλων των υπολοίπων. Από εκείνη τη στιγμή λοιπόν, σε αντίθεση με τις οικουμενικές ιδέες του Διαφωτισμού για τον άνθρωπο, τα πρώτα σκιρτήματα του «εθνικισμού» γίνονταν αισθητά σε διάφορες χώρες στην Ευρώπη³⁵. Ο εθνικισμός εκείνη την περίοδο αποτέλεσε εκείνη τη νεωτερική ιδεολογία μέσω της οποίας ομάδες διανοουμένων, κοινωνικά κινήματα ή και πολιτικές ενώσεις επεδίωξαν τη διαμόρφωση συλλογικών και ατομικών ταυτοτήτων, εντός μιας ορισμένης κάθε φορά επικράτειας, η οριοθέτηση της οποίας έδωσε ουσιαστικό νόημα στην ιδέα του έθνους. Ωστόσο, όπως και κάθε άλλη ιδεολογία, έτσι και ο εθνικισμός δεν προέρχεται από το πουθενά. Γεννιέται και στη συνέχεια διαμορφώνεται από ορισμένους φορείς³⁶, οι οποίοι διαπλέκονται μεταξύ τους, εντός ορισμένων κάθε φορά θεσμικών πλαισίων. Βεβαίως, για να μπορέσουν οι φορείς της ιδεολογίας του εθνικισμού να λειτουργήσουν είναι αναγκαία η ύπαρξη και η καθιέρωση μιας σειράς πολιτιστικών, φιλοσοφικών, θεσμικών και τεχνικών προϋποθέσεων. Όσον αφορά, τις βασικές θεσμικές προϋποθέσεις γένεσης και διάδοσης του εθνικισμού κυρίως στην Ευρώπη αλλά και όχι μόνο, ήταν το εμπόριο, το εκπαιδευτικό σύστημα, η προϊούσα γραφειοκρατικοποίηση του φορολογικού συστήματος καθώς και η υποχρεωτική καθολική στράτευση, ως βασικός πλέον θεσμός που συνέβαλε στην εθνική ομοιογένεια και ομογενοποίηση των κοινωνιών. Από την άλλη, είναι πανθομολογημένο ότι οι βασικότερες τεχνικές προϋποθέσεις διευκόλυνσης του εθνικισμού υπήρξαν, η τυπογραφία, οι εφημερίδες, τα περιοδικά με την καθιέρωση εντύπων εθνικών γλωσσών, οι οποίες αντικατέστησαν εν πολλοίς τις ιδιολέκτους και τις διαλέκτους. Αυτές οι προϋποθέσεις, άλλες σε μεγαλύτερο και άλλες σε μικρότερο βαθμό, είχαν αναπτυχθεί ήδη στο πλαίσιο των λειτουργιών των «σύγχρονων κρατών» στην Ευρώπη. Άλλωστε ο εθνικισμός δημιουργήθηκε πριν από τα έθνη. Τα έθνη δεν δημιούργησαν τα κράτη και τους εθνικισμούς αλλά το αντίθετο³⁷.

³⁴ M.V. Creveld, Η άνοδος και η πτώση του κράτους, 224.

³⁵ «Όποιο και αν ήταν το είδος της κοινότητας στην οποία ζούσαν ή είχαν κατά νουν, οι διανοούμενοι του δεκάτου όγδοου αιώνα δεν ήταν εθνικιστές με τη σύγχρονη, πολιτική έννοια του όρου.» M.V. Creveld, Η άνοδος και η πτώση του κράτους, 228.

³⁶ Οι φορείς γένεσης και διάδοσης της εθνικιστικής ιδεολογίας είναι τρεις: οι διανοούμενοι, τα εθνικιστικά κινήματα και τα κόμματα

³⁷ E. J. Hobsbawh, Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, (ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ, 1994), 23.

Πιο συγκεκριμένα, ο εθνικισμός ο οποίος όπως προαναφέρθηκε, γεννήθηκε αρχικά στα οράματα ορισμένων διανοούμενων, δεν θα ήταν δυνατόν να διαδοθεί και να εξελιχθεί περαιτέρω σε κυρίαρχη ιδεολογία της νεωτερικότητας, εάν πρώτα δεν είχε μετατραπεί σε μαζικό κίνημα. Το πρώτο κράτος στην Ευρώπη, που συνειδητά κινητοποίησε τις μάζες για τους δικούς του σκοπούς, ήταν η επαναστατική Γαλλία. Με τη Γαλλική Επανάσταση, σηματοδοτήθηκε η μετάβαση από την ιδέα της πεφωτισμένης δεσποτείας, περί πατρίδας και πατρώας γης, σύμβολο της οποίας είχε καταστεί ο μονάρχης, στην ιδέα του έθνους ως πηγή κάθε κυριαρχίας. Ουσιαστικά, μέσω της Γαλλικής Επανάστασης η ιδεολογία του εθνικισμού έλαβε πολιτική υπόσταση. Συγκεκριμένα, μεταβλήθηκε η έννοια του «έθνους», από κατοίκους μιας εδαφικής επικράτειας ή από μία αριστοκρατία που συνδεόταν με τη μοναρχία με δεσμούς αίματος, σε μία πολιτική κοινότητα ελευθέρων συμμετεχόντων πολιτών. Η πρόσδεση με το «έθνος» έγινε βίωμα για το σύνολο του πληθυσμού ενώ ταυτόχρονα οικοδομήθηκε πάνω σε συγκεκριμένα βασικά στοιχεία που καθόρισαν τη συνέχεια του στο χρόνο³⁸. Χαρακτηριστικό, είναι ότι, το 1789 με την έναρξη της Επανάστασης, η Γαλλία ήταν διαιρεμένη σε ογδόντα επαρχίες, καθεμία από τις οποίες είχε τους δικούς της νόμους, τα δικά της έθιμα και τις δικές της πολιτικές παραδόσεις. Ως εκ τούτου, τα οποιαδήποτε πατριωτικά αισθήματα του λαού ήταν σχεδόν αποκλειστικά τοπικά³⁹. Την περίοδο όμως που ακολουθεί, αμέσως μετά την επανάσταση και κυρίως κατά τους Ναπολεόντειους πολέμους, η νέα γαλλική ηγεσία κατήργησε βαθμιαία τις παλαιές διοικητικές διαιρέσεις, ενώ ταυτόχρονα προσέδωσε νέα πνοή και βαρύτητα σε αρκετές από τις ήδη υπάρχουσες. Προσέδωσε συγκεντρωτική και ενιαία δομή, στην ήδη υπάρχουσα γραφειοκρατία, με παρακλάδια σε ολόκληρη τη χώρα. Συγκρότησε ενιαίο νομικό κώδικα, που ίσχυε πλέον για όλους τους Γάλλους, και ενιαίο σύστημα εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες υπό την αιγίδα του κράτους. Παράλληλα, καθιέρωσε γενική στρατιωτική θητεία για όλους τους άρενες, ηλικίας από δεκαεννέα έως είκοσι έξι ετών. Ωστόσο, το σημαντικότερο ήταν ότι, λόγω της αναταραχής που προκλήθηκε από την Επανάσταση και τη σειρά των πολέμων στους οποίους ενεπλάκη η Δημοκρατία στα τρία πρώτα χρόνια από την ίδρυση της, οδήγησε την πλειοψηφία των Γάλλων να συνενωθούν εκούσια στον κοινό σκοπό, με τη μορφή της γενικής επιστράτευσης⁴⁰. Εφεξής, κάθε πολίτης θα ήταν στρατιώτης και κάθε στρατιώτης πολίτης. Αυτή τη φορά ο πόλεμος έγινε η δοκιμασία για τη συνένωση του έθνους αλλά και την ταύτιση του με το κράτος στο οποίο το έθνος οργανωνόταν. Ωστόσο, δεν ήταν η μοναδική αιτία για τη δημιουργία των «εθνών – κρατών», παράλληλα η οικονομική ανάπτυξη η οποία την προηγούμενη χρονική περίοδο είχε υπερεθνική διάσταση σταδιακά

³⁸ Ο εθνικισμός κατά τον 19^ο αιώνα ανεξάρτητα από τις διάφορες εκδοχές που έλαβε οικοδομήθηκε πάνω σε τρεις βασικές προαποδοχές: α) υπάρχει ένα έθνος με προφανή και προσίδια χαρακτηριστικά, β) τα συμφέροντα και οι αξίες του έθνους αυτού προέχουν κάθε άλλου συμφέροντος και αξίας, γ) το έθνος πρέπει να έχει ή να διεκδικεί την πολιτική του κυριαρχία. Επιστημονικό Συμπόσιο, Έθνος – Κράτος – Εθνικισμός, (Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1994), 76.

³⁹ M.V. Creveld, Η άνοδος και η πτώση του κράτους, 230.

⁴⁰ Η γενική επιστράτευση καθιερώθηκε για πρώτη φορά από τη γαλλική Συμβατική Εθνοσυνέλευση με το διάταγμα της 25^{ης} Αυγούστου 1792. Το διάταγμα ζητούσε τη «μόνιμη επίταξη» των ανδρών, των γυναικών, των ηλικιωμένων ακόμη και των παιδιών, που θα έφτιαχναν ξαντό από παλιά λινά ρούχα.

περιορίστηκε και ρυθμιζόταν από τα κράτη. Έτσι, η αναδυόμενη οικονομία του βιομηχανικού καπιταλισμού του 19^{ου} αιώνα η οποία συνίστατο σε μία σειρά τμηματικών εθνικών οικονομιών αποτέλεσε το δεύτερο βασικό πυλώνα για τη δημιουργία των «εθνών – κρατών». Ο πόλεμος και η οικονομία αποτέλεσαν έκτοτε το δίπολο πάνω στο οποίο στηρίχθηκε το μοντέλο των σύγχρονων «εθνών – κρατών».

2.3 Συμβολής της στρατιωτικής οργάνωσης και της υποχρεωτικής καθολικής στράτευσης

Η συμβολή του μιλιταρισμού, με την πιο ακραία εκδοχή του τον πόλεμο, αλλά και με αυτή της στρατιωτικής οργάνωσης στην οποία περιλαμβάνεται και ο θεσμός της υποχρεωτικής καθολικής στράτευσης υπήρξε καθοριστική στην εξέλιξη των «εθνών – κρατών». Το «έθνος – κράτος» χρησιμοποίησε από τα πρώτα βήματα της συγκρότησης του τη στρατιωτική οργάνωση γενικά, και το θεσμό της καθολικής στράτευσης ειδικότερα, είτε μέσω της επιστράτευσης⁴¹ εν καιρώ πολέμου, είτε μέσω της στρατιωτικής θητείας ως «χρέος» εν καιρώ ειρήνης. Συγκεκριμένα, ο θεσμός της υποχρεωτικής – καθολικής στράτευσης κρίθηκε σκόπιμος προκειμένου να σφυριλατηθούν ισχυροί δεσμοί μεταξύ της κυβέρνησης που διηύθυνε τον πόλεμο, τις ένοπλες δυνάμεις που πολεμούσαν και το λαό ο οποίος πλήρωνε και υπέφερε⁴². Συνεπώς, η υποχρεωτική στράτευση των πολιτών χρησιμοποιήθηκε από τα κράτη ως ο κυριότερος φορέας εθνικής ομογενοποίησης των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Έτσι, αρχής γενομένης από το 1873, και λόγω των νέων συνθηκών που διαμορφώνονταν στο διεθνές περιβάλλον⁴³, η μία μετά την άλλη, οι χώρες καταργούσαν το απαρχαιομένο στρατιωτικό σύστημα τους και εισήγαγαν βαθμιαία την καθολική στρατιωτική θητεία του ανδρικού πληθυσμού, από τον καιρό της ειρήνης⁴⁴. Η πλήρη σύνδεση, ωστόσο, του «έθνους» με το κράτος έγινε περισσότερο φανερή με την εμφάνιση του πολέμου μαζικής κινητοποίησης. Έτσι, το 1914, λίγο πριν την έναρξη του Α Παγκοσμίου Πολέμου⁴⁵, η καθολική στράτευση ίσχυε για την πλειοψηφία των κρατών, ακόμα και για την Ιαπωνία, η οποία μόλις πρόσφατα είχε φτάσει στο λεγόμενο «επίπεδο πολιτισμένης χώρας». Το «κράτος» πλέον, ήταν δυνατόν να διεξάγει πόλεμο με την πλήρη ισχύ του «έθνους».

Συνοψίζοντας, η αύξηση του «εθνικισμού», που παρατηρήθηκε στην ευρωπαϊκή ήπειρο από το 1870 έως τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο και εκδηλώθηκε μέσω των

⁴¹ Επιστράτευση: « Η πρόσκληση υπό τα όπλα προσωπικού από την εφεδρεία και επίταξη μέσων και υλικών από τους πόρους της χώρας, με σκοπό τη συμπλήρωση των υφιστάμενων στην ειρήνη μονάδων στην εμπόλεμη σύνθεση τους και τη συγκρότηση των προβλεπόμενων από την εμπόλεμη οργάνωση του στρατού νέων μονάδων. Η επιστράτευση διακρίνεται σε γενική και μερική επιστράτευση, τοπική και μυστική ή φανερή.» Επίτομη Παγκόσμια Στρατιωτική Ναυτική Αεροπορική Εγκυκλοπαίδεια, 650.

⁴² M.V. Creveld, Η άνοδος και η πτώση του κράτους, 285.

⁴³ Από το 1870 το «εθνικό ζήτημα» εντατικοποιήθηκε στο σύνολο της Ευρώπης. Από το 1870 έως το 1914 αναδύονται πολλά εθνικιστικά κινήματα όπως των Αρμενίων, των Γεωργιανών, των Ελλήνων, των Αλβανών και των Σέρβων στα Βαλκάνια. E. J. Hobsbawm, Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, 149 - 150

⁴⁴ Ο. π. σ.294

⁴⁵ Η καθολική στρατιωτική θητεία και το αποτελεσματικό σύστημα εφεδρειών ήταν οι θεμέλιοι λίθοι που επέτρεψαν τη δημιουργία κολοσσικών ενόπλων δυνάμεων τον Αύγουστο του 1914.

εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων των λαών που ζητούσαν την αυτοδιάθεση τους, ανέδειξε τη στρατιωτική οργάνωση καθώς και το θεσμό της υποχρεωτικής – καθολικής στράτευσης ως τους κυριότερους φορείς του και ταυτόχρονα τους προσέδωσε πολιτική και συνταγματική πτυχή. Έτσι, η βαθμιαία επικράτηση σε όλες τις χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης, της υποχρεωτικής καθολικής και ισότιμης στρατιωτικής θητείας, σε καιρό ειρήνης, λειτούργησε ως «εγγυητής» της δημοκρατίας και διαμόρφωσε το πρότυπο του σύγχρονου «εθνικού στρατού» που με ελάχιστε αποκλίσεις ακολούθησαν οι περισσότερες χώρες στον κόσμο⁴⁶.

Ως εκ τούτου, η πολιτική διάσταση της καθολικής στρατιωτικής θητείας είναι δυνατόν να αναλυθεί σε δύο άξονες. Η πρώτη πολιτική σημασία της στράτευσης αφορά το ερώτημα «ποιος;», εντός μιας κοινωνίας επωμίζεται το «φόρο αίματος». Όταν ένα κράτος αντιμετωπίζει την εμπλοκή σε ένοπλη σύρραξη, αυτό επισύρει ένα κόστος σε ότι πολυτιμότερο διαθέτει η κοινωνία: στο ανθρώπινο δυναμικό. Ο καταμερισμός του «φόρου αίματος» λοιπόν αποτελεί ένα βαθύτατα πολιτικό θέμα, που σχετίζεται με τη σχέση της κοινωνίας με τα μέλη της και το οποίο αντικατοπτρίζεται πλήρως με την επιλογή του τρόπου επάνδρωσης των ενόπλων δυνάμεων. Η επιλογή του «επαγγελματικού» στρατού σημαίνει ότι σε ενδεχόμενη σύρραξη, το τίμημα θα κληθούν να το «πληρώσουν» οι οικονομικά ασθενέστερες τάξεις, μιας και αυτές είναι που από οικονομική ανάγκη επανδρώνουν τις θέσεις των επαγγελματιών οπλιτών. Αντιθέτως, σε ένα στρατό καθολικής – υποχρεωτικής στράτευσης, η υποχρέωση διαχέεται ισομερώς σε όλον ανεξαιρέτως τον πληθυσμό. Αυτό εξασφαλίζει τόσο την δικαιοσύνη όσο και την υπευθυνότητα του πληθυσμού. Η δεύτερη βασική σημασία της στράτευσης αφορά τη σχέση μεταξύ των πολιτών με τη χώρα τους, την οποία αυτή αντικατοπτρίζει αλλά και διαμορφώνει. Στα εθνικά κράτη, τα οποία στήριξαν τη συγκρότησή τους στο θεμέλιο της εθνικής κοινωνίας, είναι αυτονόητη η υποχρέωση των πολιτών να υπηρετήσουν και εφόσον κριθεί αναγκαίο να υπερασπιστούν την πατρίδα τους. Έτσι, η υποχρεωτική – καθολική στράτευση λειτούργησε από την θέσπιση της και έπειτα ως ένα από τους βασικότερους παράγοντες για την πλήρη εθνική ομογενοποίηση των κοινωνιών αλλά και για την στήριξη της εθνικής άμυνας⁴⁷ της χώρας.

Δεδομένων των παραπάνω, η καθολική στράτευση αποτελεί την πηγή μέσω της οποίας δημιουργείται και διατηρείται ο Στρατός ως θεσμός, καθώς τα γεγονότα έχουν αποδείξει πως η ισχύς των κρατών δεν συνιστάται μόνο στην αριθμητική υπεροχή των στρατευμάτων τους, αλλά κυρίως στις ηθικές και διανοητικές αρετές, οι οποίες

⁴⁶ Ν. Αλιβιζάτος, Η Συνταγματική Θέση των Ενόπλων Δυνάμεων, Η αρχή του πολιτικού ελέγχου (Σάκκουλα, 1987,) 36.

⁴⁷ «Η καθολική επικράτηση της έννοιας της εθνικής άμυνας στα σύγχρονα κράτη, με την συνακόλουθη αντίληψη ότι, για την επιβίωση του έθνους, σε περίπτωση πολέμου, επιβάλλεται να κινητοποιηθούν όλες οι δυνάμεις του – στρατιωτικές και μη, έμψυχες και άψυχες – καθιστά αναγκαία ήδη από την ειρηνική περίοδο την κατάλληλη οργάνωση, που με την σειρά της προϋποθέτει θεσμούς ικανούς να ενεργοποιηθούν όταν οι περιστάσεις το απαιτήσουν. [...]» ο. π. σ 12

αναπτύσσονται στον μέγιστο βαθμό όταν η άμυνα της πατρίδος καθίσταται κοινό καθήκον όλων των πολιτών άνευ οποιασδήποτε διακρίσεως⁴⁸.

2.4 Η ελληνική περίπτωση

Το πιο επαναστατικό αποτέλεσμα της Ελληνικής Επανάστασης ήταν το ίδιο το νέο κράτος και οι δυτικοί του θεσμοί. Ύστερα από τετρακόσια χρόνια ξένης κυριαρχίας, οι Έλληνες εξασφάλισαν την δική τους διακυβέρνηση, πάνω στα πρότυπα που απέρριπταν τον αποκεντρωμένο ανατολικό δεσποτισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οι συνθήκες υπό τις οποίες επιχειρήθηκε η συγκρότηση σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ωστόσο, η εννοιολόγηση του σύγχρονου κράτους σε όλες τις φάσεις της συγκεκριμένης προσπάθειας, από την περίοδο του Αγώνα της Ανεξαρτησίας, στην καποδιστριακή περίοδο έως και τις περιόδους βασιλείας του Όθωνα, αλλά και μετέπειτα, εγγράφεται σαφώς στη λογική ανάλογων κινήσεων και προσπαθειών που αναπτύχθηκαν στην Ευρώπη τις προηγούμενες δεκαετίες, καθώς για την εδραίωση του βασίστηκε σε θεσμούς και ιδέες που κυριάρχησαν ανά περίοδο και στα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη. Θεσμοί, όπως τακτικές ένοπλες δυνάμεις, στρατολόγηση των πολιτών, ενιαίο γραφειοκρατικό σύστημα, ενιαίο δίκαιο, νέα πολιτική και πολιτειακή οργάνωση αναπτύχθηκαν ήδη από τα πρώτα χρόνια της Επανάστασης. Ωστόσο βέβαια, η πορεία των θεσμών αυτών κατά την πάροδο του χρόνου επηρεάστηκε και διαμορφώθηκε σημαντικά από τα ιδιαίτερα γνωρίσματα του ελλαδικού χώρου, καθώς και από τις ιδιόζουσες σχέσεις του νεοσύστατου κράτους τόσο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τους υπόλοιπους βαλκανικούς λαούς, όσο και με τις Μεγάλες Δυνάμεις και τα συμφέροντα αυτών επί του Ανατολικού Ζητήματος⁴⁹.

Αν και η ελληνική περίπτωση διαφέρει από της Γαλλίας, της Ισπανίας, της Πορτογαλίας κλπ., καθώς σε αυτές η προσπάθεια συγκρότησης σύγχρονου κράτους συνεπαγόταν αλλαγή πολιτικού καθεστώτος αλλά όχι αλλαγή του κράτους αυτού καθαυτού, συνεπαγόταν δηλαδή ρήξη με το προϋπάρχον πολιτικό σύστημα αλλά και συνέχεια στο επίπεδο μιας ήδη υπάρχουσας κρατικής οργάνωσης. Η ελληνική περίπτωση όμως συνεπαγόταν ρήξη τόσο σε επίπεδο καθεστώτος όσο και σε επίπεδο κράτους, το οποίο έπρεπε να δημιουργηθεί εκ του μη όντος. Από όλες τις εκσυγχρονιστικές προσπάθειες της Ελλάδας, από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας και έπειτα, η απόπειρα εισαγωγής ενός στρατού δυτικού τύπου⁵⁰ ήταν η πιο ενδιαφέρουσα και η πιο δύσκολη. Συγκεκριμένα, το στρατιωτικό φαινόμενο στη νεώτερη Ελλάδα αποτελεί τμήμα του εγχειρήματος της μετεπαναστατικής δημιουργίας ενός σύγχρονου, συγκεντρωτικού κράτους. Οι θεμελιωτές της ελληνικής διοίκησης αναζήτησαν πρότυπα στη δυτική Ευρώπη για την οργάνωση ενός στρατιωτικού στηρίγματος για το πεφωτισμένο δυτικοπρεπές κράτος που οραματίζονταν⁵¹. Όμως, το εγχείρημα αυτό αποκάλυπτε με τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο τα πραγματικά πολιτιστικά εμπόδια που είχαν αντιμετωπίσουν οι

⁴⁸ Εγκόλπιον Στρατολογίας & Επιστράτευσης, (Καμινάρη, 1925), 7.

⁴⁹ Επίτομη Παγκόσμια Στρατιωτική Ναυτική Αεροπορική Εγκυκλοπαίδεια, 170 – 171.

⁵⁰ Τακτικές ένοπλες δυνάμεις με τη στρατολόγηση πολιτών.

⁵¹ Δ. Μαλέσης, Στρατιωτική Πολιτική & Θεμελίωση του Ελληνικού Κράτους, (Παπαζήση, 2004), 9.

εκσυγχρονιστικές δυνάμεις γιατί ανεξάρτητα από την πορεία του τακτικού στρατού που κατά γενική ομολογία δε ήταν καθόλου στο αρχικό στάδιο, η προσπάθεια εισαγωγής ενός τέτοιου ακραιφνώς δυτικού συστήματος οργάνωσης στην Ελλάδα έφερε τις εκσυγχρονιστικές δυνάμεις σε άμεση επαφή όχι μόνο με τις κυρίαρχες ηγετικές ομάδες αλλά και με ολόκληρο τον πληθυσμό και τον εγχώριο ελληνικό πολιτισμό.

Ανακεφαλαιώνοντας, ήταν γενική πεποίθηση των περισσοτέρων, πως μόνο μέσα από τη συγκρότηση τακτικών ενόπλων δυνάμεων δυτικού τύπου ήταν δυνατή τόσο η συγκρότηση σύγχρονου κράτους όσο και η επίτευξη όσο το δυνατόν μεγαλύτερης εθνικής ενότητας και ομοιογένειας⁵². Η συγκρότηση τακτικών στρατευμάτων θεωρήθηκε ως το μοναδικό έρεισμα για την αναγνώριση του νεοσύστατου κράτους από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις⁵³. Έκτοτε, στην Ελλάδα η συγκρότηση τακτικών ενόπλων δυνάμεων, καθώς και ο θεσμός της στράτευσης πολιτών σε αυτές πέρασε από πολλαπλά στάδια, ακολουθώντας την ιστορική πορεία του έθνους, διαδραματίζοντας πάντοτε πρωταρχικό ρόλο σε όλους τους εθνικούς αγώνες και συμβάλλοντας στην ένταξη των νέων πληθυσμών στην ελληνική κοινωνία και στον εκσυγχρονισμό του κράτους εν γένει.

⁵² Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Ελλάδας είχε από την αρχή να αντιλαμβάνεται την αξία του Τακτικού Στρατού. « [...] η μόνη βάση, το μόνο αληθές υποστήριγμα, ο μόνος προμαχών και το μόνο προπύργιον εκάστου έθνους δεν ειμή το Τακτικόν....», Σχέδιο Οργανισμού του Άτακτου Στρατιωτικού της Ελλάδος, Αθήναι 1826., ΓΕΣ/ΔΙΣ

⁵³ « Των τακτικών στρατευμάτων την σύστασιν η Ευρώπη εθεώρησεν ως πρώτον δείγμα της κοινωνικής και πολιτικής επανόρθωσης της Ελλάδος», Έκθεση του Γενικού Φροντιστηρίου που συντάχθηκε τον Ιουλίο του 1829, Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, Τόμος Β' σ. 507

Β΄ ΜΕΡΟΣ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Η ΠΡΩΤΗ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΣΤΟ ΝΕΟΣΥΣΤΑΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Στις αρχές του 1821, οι Έλληνες επαναστάτησαν ενάντια των, σχεδόν τετρακόσια χρόνια Οθωμανών κατακτητών τους. Το κυριότερο επίτευγμα της Ελληνικής Επανάστασης ήταν το ίδιο το κράτος που ιδρύθηκε και οι νεότευκτοι θεσμοί που συγκροτήθηκαν εξ αρχής στο πρότυπο της δυτικής Ευρώπης⁵⁴. Ωστόσο, το «έθνος – κράτος» δε συνιστούσε από την αρχή πραγματικότητα, προήλθε σταδιακά μέσα από σύνθετες διεργασίες σε πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό αλλά και στρατιωτικό επίπεδο. Χαρακτηριστικό είναι ότι, λίγους μόνο μήνες μετά την έκρηξη της Επανάστασης, εντάθηκαν οι έριδες και οι αντιθέσεις ανάμεσα στις ηγετικές ομάδες του επαναστατημένου «γένους». Οι αντιφάσεις στις τάξεις των επαναστατών είχαν προκύψει κατά κύριο λόγο από το οθωμανικό παρελθόν και συνεχίσθηκαν και μετά το πέρας του ένοπλου αγώνα. Τις δεκαετίες που ακολούθησαν μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας, το μείζον πρόβλημα, που αντιμετώπισε ο ελληνικός χώρος σε πολιτικό επίπεδο, αφορούσε κυρίως στο ζήτημα κατανομής της εξουσίας ανάμεσα σε όλους τους διεκδικητές της⁵⁵, προκαλώντας αρκετά προσκόμματα και καθυστερήσεις στις διαδικασίες εκσυγχρονισμού του κράτους και της κοινωνίας ευρύτερα.

Ωστόσο, από όλες τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού της Ελλάδας η πιο δύσκολη, καθώς και αυτή που αποτέλεσε το κύριο επίπεδο αντιπαράθεσης τόσο κατά τη διάρκεια του αγώνα της ανεξαρτησίας όσο και μετέπειτα υπήρξε η απόπειρα συγκρότησης ενός στρατού δυτικού τύπου, η δύναμη και η οργάνωση του οποίου θα βασιζόταν κυρίως στο σύστημα στρατολόγησης του συνόλου του ανδρικού πληθυσμού. Αναλυτικότερα, οι προσπάθειες συγκρότησης τακτικού στρατού προσέκρουσαν στα έντονα τοπικά συμφέροντα, που κυριαρχούσαν τότε στην ελληνική κοινωνία. Ο απρόσωπος χαρακτήρας των σχέσεων, που απαιτούνταν εντός του στρατεύματος, καθιστούσε τον τακτικό στρατό ύποπτο και ξένο στα μάτια του πληθυσμού, ο οποίος σκεπτόταν, για αρκετά χρόνια μετά την Επανάσταση, με όρους συγγένειας και τοπικισμού. Επίσης, η δύσκολη οικονομική, συγκυρία που αντιμετώπιζε το ελληνικό κράτος, αποτελούσε ένα ακόμη τροχοπέδη στη διαδικασία συγκρότησης ενόπλων δυνάμεων με αμιγώς πολεμική αποστολή εκτός συνόρων αλλά και ως φορέας εκσυγχρονισμού του κράτους σε πολλαπλά επίπεδα. Έτσι, συχνά οι ελληνικές κυβερνήσεις της εποχής προέβαιναν σε αναγκαίους συμβιβασμούς και εκπτώσεις.

Ωστόσο, οι προσπάθειες της κεντρικής διοίκησης να συγκροτήσει στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος σύγχρονους πολιτικούς θεσμούς παρόμοιους με αυτούς της Δύσης υπήρξε αρκετά επιτυχημένη. Τόσο ο Καποδίστριας αρχικά όσο και ο Όθωνας έπειτα, παρότι προσέγγιζαν τον εκσυγχρονισμό της Ελλάδας εντελώς διαφορετικά από τις πρώτες επαναστατικές διοικήσεις, εντούτοις κατόρθωσαν να οδηγήσουν το νέο ανεξάρτητο κράτος όσο το δυνατόν σε πιο σύγχρονους ατραπούς, απομακρύνοντας το από το προνεωτερικό οθωμανικό καθεστώς του πρόσφατου παρελθόντος. Έτσι, οι διοικητικές, δικαστικές και στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις του Καποδίστρια και

⁵⁴ Έπειτα από τέσσερις αιώνες κατοχής οι Έλληνες εξασφάλισαν τη δική τους διακυβέρνηση, πάνω στα πρότυπα των δυτικών κρατών απορρίπτοντας πλήρως το οθωμανικό παρελθόν. Βερέμης Θ., Ο στρατός στην Ελληνική Πολιτική, (Κούριερ, 2000), 23.

⁵⁵ Συλλογικό, Η Συγκρότηση του Ελληνικού Κράτους – Διεθνές πλαίσιο, εξουσία και πολιτική τον 19^ο αιώνα, (ΝΕΦΕΛΗ, 2008), 72.

του Όθωνα αποστέρησαν από τις συντηρητικές ηγετικές ομάδες μεγάλο μέρος των τοπικών παραδοσιακών στηριγμάτων τους και επιτάχυναν την παρακμή τους. Βέβαια, οι νέοι θεσμοί, όπως οι τακτικές ένοπλες δυνάμεις και η συστηματική στρατολόγηση, δεν έμειναν εντελώς ανεπηρέαστοι από τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της περιόδου. Η συγκρότηση τακτικών ενόπλων δυνάμεων και η στρατιωτική οργάνωση εν γένει αποτελώντας βασικό πυλώνα συγκρότησης σύγχρονου έθνους – κράτους επέφεραν σημαντικές τομές στην ελληνική κοινωνία, υπερβαίνοντας εν πολλοίς τα τοπικά δίκτυα συμφερόντων και συμβάλλοντας τα μέγιστα στον εκσυγχρονισμό τόσο της διοίκησης όσο και των υπόλοιπων τομέων της κρατικής δραστηριότητας. Ως εκ τούτου, θέτοντας ως χρονικό όριο το 1862 με την εκθρόνιση του Όθωνα, διαφαίνεται ότι είχαν ήδη τεθεί ισχυρές βάσεις για τον περαιτέρω εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους, ώστε αυτό να είναι σε θέση να διεκδικήσει με αξιώσεις τα «δίκαια» του στο νέο διεθνές περιβάλλον που διαμορφώθηκε στην Ευρώπη και την ανατολική Μεσόγειο, από τη δεκαετία του 1870, και καθόρισε σημαντικά τη χάραξη των συνόρων της ευρύτερης περιοχής.

3.1 Οι πολιτικές επιδιώξεις των κυβερνήσεων της περιόδου 1821 – 1862.

Οι κοινωνικές σχέσεις, καθώς και οι σχέσεις εξουσίας στον ελλαδικό χώρο και ιδιαίτερα εντός της ελληνικής χριστιανικής κοινότητας, είχαν διαμορφωθεί πολλά χρόνια πριν την έναρξη του αγώνα για την ανεξαρτησία⁵⁶, αποκτώντας έντονα συναισθηματικούς και προσωποκεντρικούς δεσμούς. Οι δεσμοί αυτοί διατηρήθηκαν και μετεπαναστατικά για μεγάλο χρονικό διάστημα. Ως εκ τούτου, τις παραμονές της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, παρουσιάζονταν οι εξής άρχουσες κοινωνικές ομάδες των Ελλήνων: ο κλήρος, οι κοτζαμπάσηδες – προεστοί, οι Φαναριώτες, τα στρώματα των εμπόρων και των διανοουμένων και τέλος οι ένστολοι οι οποίοι διακρίνονταν στους κλέφτες, τους αρματολούς και τους κάπους. Ωστόσο, το μεγαλύτερο ποσοστό των Ελλήνων το αποτελούσαν χωρικοί απασχολούμενοι με τη γεωργία και την κτηνοτροφία.

Οι ηγετικές ομάδες, με δεδομένα τα συμφέροντα και τις εξουσίες που απολάμβαναν, αντιμετώπισαν με μία αμφίθυμη στάση την επανάσταση και βέβαια την ιδέα δημιουργίας ενός νέου ανεξάρτητου κράτους. Συνεπώς, η έκρηξη της Επανάστασης το 1821 δεν οφειλόταν σε μία καλά οργανωμένη και συντονισμένη προσπάθεια, με ταυτόχρονη συσπείρωση όλων των ετερόκλητων κοινωνικών δυνάμεων που υπήρχαν στην ηπειρωτική Ελλάδα⁵⁷. Οι Έλληνες είχαν ξεσηκωθεί ο καθένας για διαφορετικούς λόγους⁵⁸. Ωστόσο, η επαναστατική ορμή φούντωσε πολύ γρήγορα και δεν μπορούσε να ανακοπεί. Έτσι, σταδιακά όλες οι ηγετικές ομάδες προσχώρησαν στις τάξεις των επαναστατών με απώτερο σκοπό να καθοδηγήσουν την επαναστατική κίνηση και να ελέγξουν τις μετέπειτα εξελίξεις. Ως εκ τούτου, οι εξεγερμένοι Έλληνες δραστηριοποιήθηκαν αμέσως στο πεδίο

⁵⁶ Οι ανάγκες του Οθωμανικού κράτους και ιδίως η ανάγκη να ασκηθεί αποτελεσματική και αποδοτική διοίκηση καθώς και έλεγχος στο σύνολο των αλλόθρησκων υπηκόων της αυτοκρατορίας με όσο το δυνατόν μικρότερο κόστος, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για τη χρησιμοποίηση μη μουσουλμάνων σε διοικητικές θέσεις. Έτσι, λόγω της συνεργασίας αυτής, εντός των εθνотήτων προέκυψαν και αναδείχθηκαν ηγετικές ομάδες με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Βερέμης Θ. – Κολιόπουλος Γ., 1821 Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΕΝΟΣ ΕΘΝΟΥΣ – ΚΡΑΤΟΥΣ, (ΣΚΑΪ, 2010), 95.

⁵⁷ Βερέμης Θ. – Κολιόπουλος Γ., Ελλάς, Η σύγχρονη συνέχεια – Από το 1821 μέχρι σήμερα, (Καστανιώτη 2006), 193 – 194.

⁵⁸ Douglas D., Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770 – 1923, (MIET, 2012), 76.

πολιτικής διαχείρισης των επαναστατικών υποθέσεων⁵⁹. Βέβαια, οι διαδικασίες συγκρότησης και ελέγχου των νέων θεσμών, που καλούνταν να συμπληρώσουν ή να αντικαταστήσουν τους ήδη υπάρχοντες, αποτέλεσαν τα κυριότερα σημεία διχασμού του επαναστατημένου γένους και δημιούργησαν μία χαώδη κατάσταση στις επαρχίες σε πολιτικό, διοικητικό, οικονομικό αλλά και στρατιωτικό επίπεδο⁶⁰. Την κατάσταση αυτή, κλήθηκε να αντιμετωπίσει και να διαχειριστεί ο Καποδίστριας, ο οποίος εκλέχθηκε στο αξίωμα του Κυβερνήτη της Ελλάδος⁶¹.

Δεδομένων των συνθηκών που επικρατούσαν⁶², ο Καποδίστριας έθεσε ως πρωταρχικό στόχο του να αποδυναμώσει τις ηγετικές ομάδες και τα κόμματα. Οραματιζόταν, σε ένα «ακομμάτιστο» κράτος με φωτισμένη διοίκηση, ότι μια πλατιά μάζα μικροϊδιοκτητών θα οδηγούνταν υπό την πατερναλιστική εξουσία του στην πολιτική ωριμότητα⁶³. Το εγχείρημα αυτό, ο κυβερνήτης προσπάθησε να το εφαρμόσει μέσω μεταρρυθμίσεων αρχικά στο στρατό, στη διοίκηση και στον τομέα του δικαίου, θέτοντας τις βάσεις για τη λειτουργία ενός σύγχρονου κράτους. Ειδικότερα, η στρατιωτική πολιτική απασχόλησε έντονα τον Κυβερνήτη, αφού είχε την πεποίθηση ότι η συγκρότηση τακτικών και αξιόμαχων ενόπλων δυνάμεων, αποτελούσε την απόδειξη προς τη διεθνή κοινότητα ότι στην Ελλάδα είχε συγκροτηθεί πολιτεία ευνομούμενη και διοικητικά συνεκτική⁶⁴. Ωστόσο, ο αυταρχικός τρόπος διακυβέρνησης, που επέλεξε ο Καποδίστριας ώστε να εκπληρωθούν οι κυβερνητικοί στόχοι⁶⁵, επέφερε έντονες αντιδράσεις στο σύνολο των αντιπολιτευόμενων δυνάμεων. Στη πολιτική σύγκρουση που επακολούθησε τη δολοφονία του Καποδίστρια, οι εκπρόσωποι του τοπικισμού και του παραδοσιακού πνεύματος εξήλθαν πρόσκαιρα ενισχυμένοι. Αξίζει να επισημανθεί όμως ότι παρόλες τις αντιπαραθέσεις και τις προστριβές, κατά την περίοδο του Καποδίστρια, έστω και κατά περιοχές διαλύθηκαν ή περιορίστηκαν οι παλαιές πελατειακές ενώσεις, ενώ ταυτόχρονα ενισχύθηκε η κεντρική εξουσία επιτυγχάνοντας όσο το δυνατόν την επιβολή από τα πάνω σύγχρονων διαδικασιών τόσο στη σφαίρα της δημόσιας όσο και της ιδιωτικής ζωής.

⁵⁹ Αμέσως μετά την κήρυξη της επανάστασης δημιουργήθηκε η ανάγκη συγκρότησης κεντρικής διοίκησης όχι με την έννοια της κεντρικής κυβέρνησης αλλά της προσωρινής «διαχείρισης» και «οικονομίας» των επαναστατικών υποθέσεων. Την περίοδο 1821 – 1827 αναπτύχθηκαν πολιτικοί και διοικητικοί θεσμοί μέσω των οποίων επιχειρήθηκε η απομάκρυνση από το φεουδαρχικό οθωμανικό πρότυπο διοίκησης ενώ παράλληλα τέθηκαν οι βάσεις ώστε να συγκροτηθεί ενισχυμένη κεντρική εξουσία. Βερέμης Θ. – Κολιόπουλος Γ., 1821 Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΕΝΟΣ ΕΘΝΟΥΣ – ΚΡΑΤΟΥΣ, 127.

⁶⁰ Hering G., Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821 -1936, (MIET, 2008), 1:70 – 71.

⁶¹ Ο Καποδίστριας εκλέχθηκε από τη Γ Εθνοσυνέλευση στην Τροιζήνα σχεδόν ομόφωνα «εν ονόματι του ελληνικού έθνους» Κυβερνήτης της Ελλάδος.

⁶² Παπαγεωργίου Στ., Από το Γένος στο Έθνος – Η ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΣ 1821 – 1862,(Παπαζήση,2005), 200.

⁶³ Ο Καποδίστριας είχε ως ιδανικό τη συγκρότηση ενός έθνους από αγρότες και χωρικούς υπό πατερναλιστική εξουσία και γαλλικό Αστικό Κώδικα, με άλλα λόγια μία δημοκρατική κοινωνία αλλά όχι και δημοκρατικό κράτος. Douglas D., Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770 – 1923, 97.

⁶⁴ Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού 1821 – 1954 (ΓΕΣ/ΔΙΣ, 2005), 15.

⁶⁵ Κυβερνητικοί Στόχοι: α. Η συντριβή των προκρίτων και των οπλαρχηγών. β. Η οικονομική και πολιτική χειραφέτηση των αγροτικών μαζών. γ. Η σύναψη δανείου για την εξόφληση του δημόσιου χρέους και την ενίσχυση της παραγωγής.

Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, όποιο έργο είχε συντελεστεί μέχρι τότε κατέρρευσε, με αποτέλεσμα η χώρα να περιέλθει σε πλήρη αναρχία⁶⁶. Ωστόσο, οι Προστάτιδες Δυνάμεις ήδη είχαν αποφασίσει την εκλογή βασιλιά, στο θρόνο της Ελλάδας⁶⁷. Κατά τη νέα περίοδο που ξεκινούσε με την έλευση του Όθωνα στην Ελλάδα, το κύριο μέλημα όλων, ήταν η εκ νέου η διεκδίκηση της εξουσίας και η διαμόρφωση του νέου πολιτικού τοπίου. Οι τέσσερις βασικοί πόλοι, που πρωταγωνιστούσαν πάλι στην ελληνική πολιτική σκηνή ήταν η ομάδα των προυχόντων, οι στρατιωτικοί αρχηγοί, οι ετερόχθονες, που ήλθαν στον ελλαδικό χώρο και οι οποίοι λόγω της μόρφωσης και των πολιτικών ικανοτήτων που διέθεταν έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στις πολιτικές διεργασίες. Τέλος, τον τέταρτο πόλο εκπροσωπούσε πλέον ο θρόνος, ο οποίος αντλούσε τη δύναμη του από τον έλεγχο του κρατικού μηχανισμού παρά από τα ερείσματα που διέθετε στην κοινωνία. Και στην οθωνική περίοδο, όπως ίσχυε από την περίοδο του πολέμου για την ανεξαρτησία, κεντρικό και μείζον θέμα για την Ελλάδα υπήρξε το «εθνικό ζήτημα»⁶⁸. Δεν επρόκειτο, ωστόσο για ένα απλό ζήτημα εξωτερικής πολιτικής. Η διαχείριση του εθνικού ζητήματος περιελάμβανε τόσο τις σχέσεις με τους «άλλους», πιο συγκεκριμένα τις ξένες δυνάμεις και τους αλύτρωτους Έλληνες, όσο και τον προσανατολισμό και τη διαμόρφωση των κεντρικών πολιτικών εσωτερικών θεμάτων. Έτσι, η εθνική στρατηγική της εξωτερικής πολιτικής συνδέθηκε άμεσα με τη στάση απέναντι στα κεντρικά εσωτερικά ζητήματα: της συγκρότησης τακτικών και αξιόμαχων ενόπλων δυνάμεων, του διαχωρισμού των εξουσιών, του ρόλου του θρόνου και της Εκκλησίας.

Αρχικά, οι αντιβασιλείς, και στη συνέχεια ο Όθωνας, έθεσαν ως άμεση πολιτική τους προτεραιότητα την επιβολή της πειθαρχίας, την ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας του κράτους, καθώς και την ομογενοποίηση του κατακερματισμένου ελληνικού πληθυσμού, ώστε σταδιακά να αποκτηθεί εθνική ομοιομορφία και να δημιουργηθεί ένα ενοποιημένο έθνος – κράτος. Στην επίτευξη των πολιτικών στόχων που έθεσε η κεντρική εξουσία απολύτως σημαντική ήταν η διαδικασία συγκρότησης τακτικού στρατεύματος καθώς και η θεσμική καθιέρωση της συστηματικής στρατολόγησης του πληθυσμού. Χαρακτηριστικά, φαίνεται, από τη σύνθεση των δημόσιων δαπανών της οθωνικής περιόδου, πως η στρατιωτική πολιτική αποτελούσε την κυριότερη δραστηριότητα του καθεστώτος πάνω στην οποία είχε στηριχθεί το ευρύτερο σχέδιο συγκρότησης του ελληνικού βασιλείου και ο περαιτέρω σταδιακός εκσυγχρονισμός του. Συγκεκριμένα, οι στρατιωτικές δαπάνες την πρώτη δεκαετία της οθωνικής διοίκησης καλύπτουν το ποσοστό του 50%

⁶⁶ Κωστής Κ., «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας» - Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ 18^{ος} – 21^{ος} ΑΙΩΝΑΣ, (Πατάκη, 2015), 175.

⁶⁷ «Το πολιτικό καθεστώς της χώρας είχε προδιαγραφεί ήδη πριν από την εκλογή του Όθωνα ως βασιλιά της Ελλάδας από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Το Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 22ας Ιανουαρίου/ 3^{ης} Φεβρουαρίου 1830 διαμόρφωνε, ουσιαστικά, τις συνθήκες για την εγκαθίδρυση της απόλυτης και κληρονομικής μοναρχίας στην Ελλάδα. Κώστα Κ., «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», 175.

⁶⁸ Ως «Ελληνικό Ζήτημα» στην ιστορία της Ευρώπης των νεότερων χρόνων ονομάστηκε η αναζήτηση διευθέτησης, στο πλαίσιο του συστήματος ασφαλείας που τελούσε υπό τον έλεγχο των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων, αρχικά του ζητήματος της πολιτικής υπόστασης των Ελλήνων και στη συνέχεια την ένωση με την Ελλάδα όλων των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που κατοικούσαν αμιγώς ελληνικοί πληθυσμοί. Βερέμης Θ. – Κολιόπουλος Γ., 1821 Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΕΝΟΣ ΕΘΝΟΥΣ – ΚΡΑΤΟΥΣ, 51.

του συνόλου των δημοσίων δαπανών για να καταλήξουν το 1862 στο 39,5%, και αυτό για έναν στρατό που δεν προοριζόταν να πολεμήσει εκτός συνόρων⁶⁹.

ΕΤΟΣ	ΓΕΝΙΚΟΣ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΚΡΑΤΟΥΣ	ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΥΠΟΥΡΓ. ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ	ΑΝΑΛΟΓΙΑ
1834	-	8.505.208	24%
1844	17.295.063	4.052.817	24%
1854	19.423.889	4.786.271	27%
1864	23.487.532	6.474.299	18%

(Πίνακας 1. Στατιστικός Πίνακας Προϋπολογισμού Υπουργείου Στρατιωτικών – Πηγή: Γ.Α.Κ, Αρχείο Υπουργείου Στρατιωτικών οθωνικής περιόδου)

Βέβαια, εκτός από την εξασφάλιση της εσωτερικής ασφάλειας και της πειθαρχίας, η συστηματική στρατιωτική οργάνωση και η λειτουργία του ελληνικού στρατού στα πρότυπα των αντίστοιχων ευρωπαϊκών στρατευμάτων είχε ως αποτέλεσμα να εισαχθούν στην ελληνική κοινωνία σημαντικές τομές οι οποίες συνέβαλαν εν γένει στον περαιτέρω εκσυγχρονισμό του ελληνικού βασιλείου σε πολλαπλούς τομείς. Η οργάνωση των υπηρεσιών του στρατεύματος, οι μετακινήσεις και οι σταθμεύσεις στρατιωτικών μονάδων ανά την επικράτεια, η εξέλιξη της στρατιωτικής εκπαίδευσης και των πολεμικών τεχνικών, ο εφοδιασμός και γενικά οι διαδικασίες διοικητικής μέριμνας και εξοπλισμού των ενόπλων δυνάμεων και βέβαια τέλος η συστηματική επάνδρωση αυτών καθιστούσαν αναγκαίο τον ταυτόχρονο εκσυγχρονισμό του συνόλου της δημόσιας διοίκησης, του συγκοινωνιακού δικτύου, των λιμένων του κράτους, της οικονομίας και της εκπαίδευσης, ενώ ταυτόχρονα μέσα από την καθημερινή επαφή εξοικείωναν το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας με τους νέους θεσμούς. Η στρατιωτική οργάνωση γενικά συνέβαλε δραστικά στη δημιουργία εθνικής συνείδησης σε συνδυασμό με την επίσημη εθνική πολιτική, όπως αυτή διατυπώθηκε από τον πρωθυπουργό Ιωάννη Κωλέττη το 1844.

Ωστόσο, τόσο την περίοδο της αντιβασιλείας όσο και γενικά καθ' όλη τη διάρκεια που κράτησε η βασιλεία του Όθωνα, οι μεταρρυθμίσεις που πραγματοποιήθηκαν και οι νέοι θεσμοί που συγκροτήθηκαν προκάλεσαν τις έντονες αντιδράσεις των τοπικών ελίτ αλλά και της κοινωνίας ευρύτερα⁷⁰. Επίσης, σε πολλές περιπτώσεις οι διαδικασίες και οι θεσμοί προσαρμόστηκαν ανάλογα με τα προσωποκεντρικά και τοπικά συμφέροντα δημιουργώντας προβληματικές καταστάσεις και προσβάλλοντας πολύ συχνά το αίσθημα δικαιοσύνης της κοινωνίας. Αναντίρρητα όμως, δεν πρέπει να μειώνεται η συμβολή τους στον εκσυγχρονισμό της Ελλάδας και στις διαδικασίες συγκρότησης ενός συνεκτικού έθνους – κράτους στα πρότυπα των δυτικών κρατών που είχαν συγκροτηθεί στο πρόσφατο παρελθόν. Πιο συγκεκριμένα, κατά την τριακονταετή διακυβέρνηση της Ελλάδας από τον Όθωνα (1833 – 1862) τέθηκαν τα οργανωτικά θεμέλια του νεοελληνικού κράτους⁷¹. Η επιβολή και η τελική επικράτηση, νέων θεσμικών πλαισίων της οθωνικής περιόδου αποτέλεσε για πολλές δεκαετίες μετέπειτα ικανοποιητική απάντηση στα ζητήματα οργάνωσης και λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού. Αν και το εγχείρημα αυτό καθίστατο δύσκολο εξαρχής στην εφαρμογή του, καθώς οι επαγγελίες και οι στόχοι που είχε θέσει η κεντρική εξουσία για τη συγκρότηση του κράτους αρύονταν από τη δυτικοευρωπαϊκή κοινωνική πραγματικότητα, η οποία ήταν εντελώς διαφορετική

⁶⁹ Κωστής Κ., «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», 289.

⁷⁰ Συλλογικό, Η Συγκρότηση του Ελληνικού Κράτους – Διεθνές πλαίσιο, εξουσία και πολιτική τον 19^ο αιώνα, 80 – 81.

⁷¹ Μαλέσης Δ., Στρατιωτική Πολιτική & Θεμελίωση του Ελληνικού Κράτους, 255.

από την ελληνική. Το γεγονός αυτό συνέτεινε, σε πολλές περιπτώσεις, στη δυσλειτουργία των θεσμών και δημιουργούσε κοινωνικές εντάσεις, καθώς το κοινωνικό σύνολο αρνιόταν συχνά την εκ των άνω επιβολή των ξένων προτύπων και επέμενε να αυτοπροσδιορίζεται με βάση την εγχώρια πραγματικότητα. Έτσι, η δυσπροσαρμοστικότητα αυτή των δυτικών θεσμικών πλαισίων στον κοινωνικό χώρο υποχρέωνε σε αναδιπλώσεις και τακτικές υποχωρήσεις όλες τις πλευρές του πολιτικού και κοινωνικού κόσμου, χωρίς όμως να ακυρώνει σε καμία περίπτωση τη βασική κατευθυντήρια πολιτική γραμμή του εκσυγχρονισμού και της οικοδόμησης του έθνους – κράτους. Συνοψίζοντας, παρά τις συχνές αντιφάσεις και εκπτώσεις της θεσμοθετημένης κεντρικής εξουσίας, η προικοδότηση του ελληνικού βασιλείου με νέους εκσυγχρονισμένους θεσμούς αποτελούσε μία αδήριτη πραγματικότητα, που άλλαζε σταδιακά τους όρους της κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης αλλά και της οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας.

Όπως, στην περίπτωση των ευρωπαϊκών κρατών έτσι και στην Ελλάδα αρχικά η στρατιωτική οργάνωση και σε δεύτερο χρόνο η προετοιμασία για πόλεμο αποτέλεσαν βασικούς παράγοντες εκσυγχρονισμού και οικοδόμησης του έθνους – κράτους. Οι τακτικές ένοπλες δυνάμεις, υπήρξαν ουσιαστικά το εχέγγυο για την επιβολή και την τήρηση της εσωτερικής ασφάλειας στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος ενώ πάνω στην εύρυθμη λειτουργία τους στήθηκε όλο το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα της περιόδου. Το γεγονός αυτό καταδεικνύεται πλήρως από την έμφαση που δόθηκε και από τον Καποδίστρια αλλά και από τους Βαυαρούς στην εκτέλεση της στρατιωτικής τους πολιτικής ως πρώτη προγραμματική τους ενέργεια για τη συγκρότηση ενός σύγχρονου κράτους. Και στις δύο περιπτώσεις η στρατιωτική πολιτική ήταν σαφώς επηρεασμένη από τα όσα είχαν συμβεί πρόσφατα στη δυτική Ευρώπη καθώς απώτερος σκοπός των κρατούντων της εποχής εκείνης ήταν η εθνική ολοκλήρωση, μέσα από τον εξευρωπαϊσμό και των κρατικών θεσμών και της ελληνικής κοινωνίας εν γένει.

3.2 Ο Ελληνικός Στρατός την περίοδο 1821-1862.

Όπως, έχει ήδη αναφερθεί η πιο δύσκολη προσπάθεια εκσυγχρονισμού στην Ελλάδα, υπήρξε η συγκρότηση τακτικών ενόπλων δυνάμεων στα πρότυπα των σύγχρονων εθνικών κρατών της δυτικής Ευρώπης. Σε αντίθεση με την εισαγωγή καινοτομιών στο πεδίο της πολιτειακής οργάνωσης, της γραφειοκρατικής δομής του κράτους δικαίου και του κοσμικού κράτους, που απλώς χρειαζόταν να παρέλθει ένα εύλογο χρονικό διάστημα ώστε αυτές να εδραιωθούν και να νομιμοποιηθούν στη συνείδηση του πληθυσμού, το σχέδιο συγκρότησης τακτικού στρατού ήταν άμεσης προτεραιότητας λόγω των κρίσιμων περιστάσεων της κάθε περιόδου. Επίσης, η ύπαρξη ενός ισχυρού οργάνου επιβολής ήταν απαραίτητη για την περαιτέρω εκτέλεση των αναγκαιών μεταρρυθμίσεων, γεγονός που είχε καταδειχθεί έντονα τις προηγούμενες δεκαετίες στα σύγχρονα Ευρωπαϊκά κράτη. Έτσι, η συγκρότηση τακτικών στρατευμάτων διήλθε διάφορες φάσεις από την περίοδο του αγώνα έως την έξωση του Όθωνα. Ως επί τω πλείστον, συνάντησε την εχθρότητα των περισσότερων στρατιωτικών που είχαν εμπλακεί στις πολεμικές συγκρούσεις για την ανεξαρτησία, στο τέλος όμως όλες οι αντιρρήσεις κάμφθηκαν σταδιακά, καθώς η δημιουργία τακτικών ενόπλων δυνάμεων αποτελούσε κύριο μέλημα όλων των κρατούντων της περιόδου.

Η πρώτη αναφορά στη συγκρότηση Τακτικού Ελληνικού Στρατού άνηκε στο Ρήγα Φεραίο, αρκετά χρόνια πριν κηρυχθεί η ελληνική επανάσταση και ιδρυθεί το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος⁷². Ως πρόδρομος του τακτικού στρατού μπορεί να θεωρηθεί ο Ιερός Λόχος⁷³ που συγκρότησε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης το Φεβρουάριο του 1821 στο Ιάσιο της Μολδαβίας. Η πρώτη επίσημη προσπάθεια θέσπισης τακτικού στρατού πραγματοποιήθηκε κατά την περίοδο της Επανάστασης από το Δημήτριο Υψηλάντη, τον Ιούνιο του 1821, στην Καλαμάτα με τη συγκρότηση του Τακτικού Σώματος, ένα ημιτάγμα των τριών λόχων, δυνάμεως εκατό ανδρών ο καθένας συμπεριλαμβανομένου και ενός ουλαμού πυροβολικού των δύο πυροβόλων⁷⁴. Ωστόσο, η δημιουργία του πρώτου τακτικού στρατιωτικού τμήματος συνάντησε την εντονότερη αντίδραση των εγχώριων ηγετικών ομάδων, οι οποίες αδιάκοπα υπέσκαπταν τη λειτουργία του και αρνούσαν την υποστήριξη του, ενώ ταυτόχρονα γελοιοποιούσαν τις τακτικές στρατιωτικές ασκήσεις στα μάτια του πληθυσμού, επιφέροντας τελικά τη διάλυση του⁷⁵. Οι προσπάθειες για τη συγκρότηση ένοπλων τακτικών σχηματισμών δεν σταμάτησαν εκεί. Λίγους μήνες αργότερα, η έλευση του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και η ενεργός συμμετοχή του στη διοίκηση των επαναστατημένων Ελλήνων, σηματοδότησαν μία νέα προσπάθεια δημιουργίας τακτικού στρατού, καθώς και οργάνωσης των άτακτων σωμάτων. Για τον Μαυροκορδάτο και άλλους επιφανείς Έλληνες της περιόδου ο τακτικός στρατός δεν αποτελούσε μόνο το κύριο μέσο επιβολής αλλά τον φορέα καταπολέμησης του τοπικισμού, της εσωστρέφειας προκειμένου να ενισχυθεί το αίσθημα του ενιαίου έθνους στις τάξεις των Ελλήνων. Παρόλες όμως τις προσπάθειες της διοίκησης οι στρατιωτικές αλλά και οι οικονομικές περιστάσεις έκαναν αδύνατη την πραγμάτωση των σχεδίων του Μαυροκορδάτου για τη συγκρότηση ισχυρών στρατευμάτων και έτσι ο πόλεμος εξακολούθησε να διεξάγεται με βάση τα άτακτα σώματα των Ελλήνων οπλαρχηγών⁷⁶. Η επόμενη προσπάθεια αναζωογόνησης του τακτικού στρατού έγινε, το 1824, με τη συνομολόγηση δανείου από την Αγγλία. Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Ελλάδας, την περίοδο εκείνη, είχε αρχίσει να αντιλαμβάνεται πλήρως την αξία του τακτικού στρατού⁷⁷, ενώ η πεποίθηση αυτή έγινε ακόμα εντονότερη, το επόμενο έτος, μέσα από τις συγκρούσεις με τα στρατεύματα του Ιμπραήμ⁷⁸, όπου διαπιστώθηκαν ενδελεχώς τα πλεονεκτήματα του τακτικού

⁷² Στο έργο του Ρήγα Φεραίου «Πολιτικό Κανονισμό» ένα είδος συντάγματος βασισμένο στις αρχές και τις αξίες της Γαλλικής Επανάστασης διατυπώνονται ορισμένα άρθρα τα οποία μπορούν να θεωρηθούν ως ο πρώτος Οργανισμός Τακτικού Στρατού για ένα ελεύθερο ελληνικό κράτος στο μέλλον. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Ιστορία της Οργάνωσης Ελληνικού Στρατού 1821 – 1954, 1 – 2.

⁷³ Επίτομη Παγκόσμια Στρατιωτική Ναυτική Αεροπορική Εγκυκλοπαίδεια, 773 – 774.

⁷⁴ Η Ιστορία του Ελληνικού Στρατού 1821 1997, (ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1997), 3 – 4.

⁷⁵ Ο ισχυρός τοπικισμός και η εσωστρέφεια της ελληνικής πολιτικής παράδοσης έκαναν τον αγρότη και το βοσκό της Πελοποννήσου να βλέπουν τους στρατολογημένους στο Τακτικό Σώμα ως αλλοδαπούς και τον τακτικό στρατό που απάρτιζαν ως ξενικό θεσμό. Διαμαντούρος Ν., Οι Απαρχές της Συγκρότησης Κράτους στην Ελλάδα 1821 – 1828, (ΜΙΕΤ, 2006), 225 – 226. & ΓΕΣ/ΔΙΣ Η Ιστορία της Οργάνωσης Ελληνικού Στρατού 1821 – 1954, 3.

⁷⁶ Με βάση το νόμο της 1^{ης} Απριλίου 1822 για τη σύσταση τακτικού στρατού, συγκροτήθηκαν στις 3 Απριλίου 1822 τα πρώτα τμήματα, τα οποία συμμετείχαν σε εχθροπραξίες. Ωστόσο, λίγους μήνες αργότερα λόγω οικονομικής αδυναμίας της κυβέρνησης να τα συντηρήσει, καθώς και λόγω των έντονων εσωτερικών διαξιφισμών τα τμήματα του τακτικού στρατού διαλύθηκαν και οι άνδρες τους πέρασαν στα σώματα των άτακτων. Διαμαντούρος Ν., Οι Απαρχές της Συγκρότησης Κράτους στην Ελλάδα 1821 – 1828, 230 – 231.

⁷⁷ «...η μόνη βάση, το μόνο αληθές υποστήριγμα, ο μόνος προμαχών και το μόνο προπύργιον εκάστου έθνους δεν ειμή το Τακτικόν....», Σπυρίδωνος Ε., Σχέδιο Οργανισμού του Άτακτου Στρατιωτικού της Ελλάδος, Αθήναι 1826.

⁷⁸ Ιμπραήμ: Αντιβασιλιάς της Αιγύπτου. Επικεφαλής εκστρατείας κατά της Κρήτης το 1825 και στη συνέχεια κατά της Πελοποννήσου.

στρατού στις πολεμικές επιχειρήσεις. Έτσι, στις 30 Ιουλίου του 1825 αποφασίσθηκε η ενίσχυση των τακτικών τμημάτων και η ανάληψη της ηγεσίας τους από το Φαβιέρο⁷⁹, χάρη στις επίπονες προσπάθειες του οποίου τον Οκτώβριο του 1825 η δύναμη τους ανερχόταν στους 3.500 άνδρες. Ωστόσο, για άλλη μία φορά, οι πολιτικοί διαξιφισμοί, η οικονομική δυσπραγία και οι αντιδράσεις των οπλαρχηγών οδήγησαν στην αποδιοργάνωση του Τακτικού Σώματός, το οποίο δεν κατόρθωσε να ριζώσει στην επαναστατημένη Ελλάδα.

Το επόμενο εγχείρημα αναδιοργάνωσης του τακτικού στρατού άνηκε στον Ιωάννη Καποδίστρια. Ο Καποδίστριας πέτυχε να δημιουργήσει στρατό τακτικό, ο οποίος έμεινε πιστός στον ίδιο και την κυβέρνηση του μέχρι τη δολοφονία του, καθώς λειτουργούσε σχετικά κανονικά το μισθοδοτικό πρόγραμμα, τα τοπικά δίκτυα συμφερόντων που κυριαρχούσαν στην Ελλάδα δεν προξένησαν σοβαρά εμπόδια στη στρατιωτική του πολιτική. Με την άφιξη του στην Ελλάδα, στις 6 Ιανουαρίου 1828, ο Καποδίστριας έθεσε ως πρώτιστο μέλημα του την οργάνωση και την καθιέρωση των στόχων των ενόπλων δυνάμεων της κατακερματισμένης Ελληνικής Πολιτείας, προκειμένου να υλοποιήσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τους πολιτικούς του στόχους. Έτσι, η οργάνωση και η εκτέλεση της καποδιστριακής στρατιωτικής πολιτικής στηρίχθηκε σε δύο βασικές προϋποθέσεις. Πρώτον, στην ύπαρξη ενός αξιόμαχου στρατού για την εκδίωξη των αιγυπτιακών στρατευμάτων από την Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα, δεδομένου ότι οι στρατιωτικές επιχειρήσεις ήταν ακόμη σε εξέλιξη. Δεύτερον, στη συγκρότηση νομιμοφρόνων και πιστών στην κεντρική εξουσία ενόπλων δυνάμεων, ικανών να υποστηρίξουν τις πολιτικές επιλογές του Κυβερνήτη για την οργάνωση του ελληνικού κράτους με σύγχρονους όρους⁸⁰. Οι περιστάσεις κυρίως οι στρατιωτικές και εν συνεχεία οι οικονομικές προέκριναν από την πλευρά του Κυβερνήτη την εξής προοπτική για τη στρατιωτική πολιτική: την ένταξη των άτακτων σωμάτων σε ημιτακτικούς σχηματισμούς, μετασχηματίζοντάς τα, βαθμιαία σε τακτικά, χωρίς βεβαία να σταματήσει να αναβαθμίζεται, παράλληλα, ποιοτικά και αριθμητικά το Τακτικό Σώμα. Αυτή η ενδιάμεση κατάσταση, αν και εξυπηρετούσε τις επιχειρησιακές ανάγκες της περιόδου, εντούτοις συντηρούσε τις αντιθέσεις και τις προστριβές, γεγονός που καταδείχθηκε έντονα μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη, όπου, στο γενικότερο κλίμα αναρχίας που επικράτησε, υπήρξε μεγάλη διαρροή ανδρών του Τακτικού Σώματος προς τα άτακτα τμήματα⁸¹.

Η ουσιαστικότερη προσπάθεια συγκρότησης τακτικών ενόπλων δυνάμεων στην Ελλάδα της εξεταζόμενη περιόδου άνηκε στον Όθωνα και του Βαυαρούς. Τον νεαρό μονάρχη συνόδευσαν στην Ελλάδα η Αντιβασιλεία, και η Βαυαρική Φρουρά⁸² δυνάμεως περίπου 4.000 ανδρών. Έτσι, οι Βαυαροί είχαν διασφαλίσει μία ισχυρή ένοπλη δύναμη ικανή να τηρήσει την εσωτερική ασφάλεια καθώς και να στηρίξει ως δύναμη επιβολής τις επιλογές της κεντρικής εξουσίας, χωρίς να εξαρτώνται καθόλου από τα άτακτα ελληνικά σώματα, σε αντίθεση με τον Καποδίστρια. Ως εκ τούτου, το Μάρτιο του 1833, η Αντιβασιλεία εξέδωσε ένα διάταγμα με το οποίο διέλυε τελείως τα

⁷⁹ Γάλλος φιλέλληνας Συνταγματάρχης.

⁸⁰ Παπαγεωργίου Στ., Από το Γένος στο Έθνος – Η Θεμελίωση του Ελληνικού Κράτους 1821 – 1862, 220.

⁸¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ιστορία του Ελληνικού Στρατού 1821 – 1997, 24.

⁸² Σε συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Βαυαρίας το 1832 προβλεπόταν η σύσταση Βαυαρικού στρατιωτικού σώματος, με την προσωινία «Βασιλικά Ελληνικά Στρατεύματα», το οποίο θα ακολουθούσε τον Όθωνα στην Ελλάδα, συνολικής δυνάμεως 3.500 ανδρών με τους αναγκαίους αξιωματικούς οργανωμένο σε 4 Τάγματα πεζικού, 6 ίλες ιππικού, 4 λόχους πυροβολικού και ένα λόχο τεχνιτών. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Ιστορία της Οργάνωσης Ελληνικού Στρατού 1821 – 1954, 79 – 80.

«άτακτα στρατεύματα», ενώ με δεύτερο νομοθέτημα συγκροτούσε από μηδενική βάση το «Στρατό Ξηράς του Ελληνικού Κράτους», με βάση τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Πιο συγκεκριμένα, η στρατιωτική πολιτική των Βαυαρών, αρχικά της αντιβασιλείας και έπειτα του Όθωνα, καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου, είναι δυνατόν να συνοψισθεί στους εξής κύριους άξονες: τη δημιουργία στοιχειωδών πολιτικών και στρατιωτικών έργων υποδομής από καταρτισμένους και εξειδικευμένους τεχνίτες (Μηχανικό), τη συγκρότηση δύναμης κρατικής καταστολής και στήριξης των επιλογών του θρόνου (χωροφυλακή) και τέλος την τιμητική περιθωριοποίηση και ενσωμάτωση των παλαιών οπλαρχηγών της Επανάστασης στον κρατικό μηχανισμό⁸³.

Αναλυτικότερα, η στρατιωτική πολιτική κατά την οθωνική περίοδο ήταν προσανατολισμένη προς τα ζητήματα εσωτερικής πολιτικής και κυρίως στις διαδικασίες συγκρότησης του νεοελληνικού κράτους σε σύγχρονο έθνος – κράτος⁸⁴ παρά στην εκτέλεση πολεμικών επιχειρήσεων. Η εκτέλεση της στρατιωτικής πολιτικής της οθωνικής διοίκησης είναι δυνατόν να χωρισθεί σε δύο περιόδους, με κομβικό σημείο την επανάσταση του 1843. Η πρώτη περίοδος περιλαμβάνει, τη δεκαετία 1833 – 1843 όπου τέθηκαν ουσιαστικά τα θεμέλια για την οργάνωση, τη λειτουργία και την εκπαίδευση του στρατού, ενώ ταυτόχρονα μειώθηκε η δύναμη και η επιρροή των άτακτων στρατευμάτων, που στην πλειοψηφία τους είτε διαλύθηκαν είτε απορροφήθηκαν από τα τακτικά τμήματα του Στρατού Ξηράς⁸⁵. Η δεύτερη περίοδος, ξεκίνησε με την επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843, η οποία αποτέλεσε το έναυσμα για την έναρξη σημαντικών πολιτικών και στρατιωτικών εξελίξεων, οι οποίες συνόδευσαν το ελληνικό κράτος για αρκετές δεκαετίες μετέπειτα. Ιδιαίτερα, όσον αφορά το στράτευμα, το οποίο πρωταγωνίστησε ενεργά στην εξέγερση, προώθησε ρυθμίσεις οι οποίες κατοχύρωσαν περισσότερο το θεσμό. Η στρατιωτική πολιτική του Όθωνα συνέχισε να κατευθύνεται εντός του πλαισίου που έθεσε η αντιβασιλεία, όμως στη δεκαετία που ακολούθησε την επανάσταση του 1843 προωθήθηκαν σημαντικές μεταρρυθμίσεις για τη λειτουργία και τον εκσυγχρονισμό των ενόπλων δυνάμεων στα πρότυπα των προηγμένων δυτικών στρατών της εποχής. Αρχικά, θεσπίστηκε η μονιμότητα των στελεχών, ακόμη πραγματοποιήθηκαν συζητήσεις για την αρχαιότητα μεταξύ των αξιωματικών με σκοπό την διευθέτηση της ιεραρχίας και της εξέλιξης τους. Επίσης, καθιερώθηκε ο στρατιωτικός όρκος, ο οποίος ισχύει μέχρι σήμερα, με σκοπό τη δέσμευση των στρατιωτικών λειτουργών απέναντι στην κεντρική εξουσία για την αποφυγή δυσμενών εκδηλώσεων του παρελθόντος. Επιπρόσθετά, εισήχθη η τεχνική εκπαίδευση στο στράτευμα με προεκτάσεις βέβαια και σε δραστηριότητες χωρίς αμιγώς στρατιωτικό ενδιαφέρον. Τέλος, το σημαντικότερο γεγονός υπήρξε ο

⁸³ Μαλέσης Δ., Στρατιωτική Πολιτική & Θεμελίωση του Ελληνικού Κράτους, 12.

⁸⁴ «Η οργάνωση και η λειτουργία του Ελληνικού στρατού, όπως θεμελιώθηκαν το 1833 από την Αντιβασιλεία απέβλεπαν αποκλειστικά σε δύο στόχους. Αφενός μεν στην εμπέδωση της εσωτερικής τάξης και ασφάλειας, όπως αυτές εκφράζονταν από τη νεοπαγή εξουσία και αφετέρου στη δίωξη της μεγάλης μαστίγας που ταλάνιζε το ελληνικό κράτος τον 19^ο αιώνα, τη ληστεία. [...] Η ουσία πάντως είναι ότι η προσοχή του στρατεύματος ήταν [...] στραμμένη προς το εσωτερικό της χώρας και σε καμία περίπτωση δεν απέβλεπε με όρους ρεαλιστικούς στην υλοποίηση του εθνικού οράματος, στη διεύρυνση των συνόρων». Μαλέσης Δ., Ο Ελληνικός Στρατός την περίοδο 1881 – 1910, (Δομή, 2006), 548.

⁸⁵ «Η οργάνωση και η λειτουργία του στρατού ακολούθησε τα ευρωπαϊκά πρότυπα, αφού διαλύθηκαν όλα τα κατάλοιπα του άτακτου στρατού.» Καστάνης Αν., Στρατιωτική Ιστορία: Πτυχές του Ελληνικού Στρατού. Εξελίξεις του 19^{ου} αιώνα που επηρέασαν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, (ΣΣΕ, 2014), 8.

εξελληνισμός του στρατεύματος, καθώς απομακρύνθηκαν από τη διοίκηση των στρατιωτικών τμημάτων και οι τελευταίοι εναπομείναντες Βαυαροί⁸⁶.

Χαρακτηριστικό του ποιοτικού εκσυγχρονισμού του στρατού ξηράς είναι, εκτός από τη δύναμη του η οποία έμεινε σταθερή περίπου στο ίδιο επίπεδο από το 1833 έως το 1862, αριθμούσε περίπου 10.500 άνδρες⁸⁷, λόγω κυρίως της οικονομικής δυσπραγίας, η πολυπλοκότερη δομή και συγκρότησή του, στο τέλος της περιόδου. Συνοπτικά παρουσιάζονται σε πίνακες η οργάνωση, η σύνθεση και η δύναμη του Ελληνικού Στρατού στο τέλος του 1833 και εν συνεχεία το 1863:

Γραμματεία επί των Στρατιωτικών:	Γενικός Επιθεωρητής Στρατού Σώμα Γενικών Επιτελών	
Πεζικό:	Οκτώ τάγματα Πεζικού (των 6 λόχων) Δέκα τάγματα Ακροβολιστών (των 4 λόχων)	5.824 άνδρες 2040 άνδρες
Ιππικό:	Ένα σύνταγμα Ιππικού (των 6 ιλών)	681 άνδρες
Πυροβολικό:	Διοίκηση Πυροβολικού Τάγμα Πυροβολικού (6 λόχοι Πυρ/κου και 1 λόχος Ζευγιτών) Διεύθυνση Κεντρικού Οπλοστασίου (λόχος Τεχνιτών – Οπλοστάσιο)	991 άνδρες
Μηχανικό:	Διοίκηση Μηχανικού Εννέα Νομομηχανικοί Δύο λόχοι Σκαπανέων	207 άνδρες
Χωροφυλακή:	Αρχηγείο Δέκα μοιραρχίες Χωροφυλάκων (μία κατά νομό)	1.064 άνδρες

Πίνακας 2. Σύνθεση και οργάνωση του Ελληνικού Στρατού το 1833 – Πηγή: ΓΕΣ/ΔΙΣ,

⁸⁶ Ο.π., σ. 9.

⁸⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ιστορία του Ελληνικού Στρατού 1821 -1997, 28 & 33.

Υπουργείο Στρατιωτικών:	Έξι τμήματα Τέσσερις οικονομικοί επιθεωρητές Έξι επιμελητήρια Τρία μόνιμα φρουραρχεία Ένα Αναθεωρητικό Δικαστήριο και δύο διαρκή στρατοδικεία Σώμα Γενικών Επιτελών Φάλαγγα Λόχος Απομάχων	
Πεζικό	Δύο Επιθεωρητές Πεζικού Δέκα τάγματα Γραμμής (των 6 λόχων) Δέκα τάγματα Εφεδρείας (των 4 λόχων)	7.204 άνδρες
Ιππικό	Μία Ιππαρχία Λογιστών (των 4 λόχων)	404 άνδρες
Πυροβολικό	Διοίκηση Πυροβολικού Τάγμα Πυροβολικού (των 5 λόχων) Οπλοστάσιο	669 άνδρες
Μηχανικό	Αρχηγείο Μηχανικού Δέκα Διευθύνσεις Μηχανικού Διλοχία Σκαπανέων – Πυροσβεστών	323 άνδρες
Μουσική Φρουράς Αθηνών		51 άνδρες
Χωροφυλακή	Αρχηγείο Δύο Επιθεωρητές Δέκα μοιραρχίες	1.433 άνδρες

(Πίνακας 3. Σύνθεση και οργάνωση του Ελληνικού Στρατού το 1863 – Πηγή: ΓΕΣ/ΔΙΣ)

Ο εκσυγχρονισμός του Ελληνικού στρατού δεν άφηνε ανεπηρέαστους και τους υπόλοιπους τομείς της κρατικής δραστηριότητας, αλλά και το σύνολο της κοινωνίας. Οι σύνθετες λειτουργίες του στρατεύματος και οι εξευρωπαϊσμένοι θεσμοί που εισάγονταν σε αυτόν είχαν άμεσο αντίκτυπο στον ελληνική επικράτεια, δεδομένου πως πολλές από τις κρατικές δραστηριότητες τις διεκπεραιώναν οι ένοπλες δυνάμεις, όπως για παράδειγμα τα δημόσια έργα αλλά και την ιατρική περίθαλψη των Ελλήνων της υπαίθρου. Ειδικότερα, οι «συνήθειες» του στρατεύματος επέφεραν σημαντικές τομές στην καθημερινότητα των Ελλήνων πολιτών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της ενδυμασίας. Οι απλοί Έλληνες πολίτες που κατά το πλείστον είναι χωρικοί έρχονται σε επαφή και υποχρεούνται να χρησιμοποιήσουν την συνήθη ευρωπαϊκή ενδυμασία κατά την εκπλήρωση των στρατιωτικών τους υποχρεώσεων, ενώ μέχρι τότε συνήθιζαν να χρησιμοποιούν την παραδοσιακή ελληνική ενδυμασία και μέμφονταν αλλά και διακωμωδούσαν τον ευρωπαϊκό ιματισμό. Ακόμη, με την ένταξη τους στο στράτευμα πολλοί Έλληνες, εκπαιδεύονταν και στο τέλος μάθαιναν βιωματικά να υπακούν στους απρόσωπους «θεσμούς» και όχι σε συγκεκριμένους ανθρώπους, γεγονός που είχε θετικές συνέπειες και στην επαφή των Ελλήνων με τους νόμους και το σύνταγμα. Επίσης, κατά την εκτέλεση της στρατιωτικής τους υπηρεσίας είτε ως στελέχη είτε ως οπλίτες αναγκάζονταν από τον στρατιωτικό κανονισμό να μετατεθούν σε διάφορες περιοχές ανά την επικράτεια, γεγονός που συνέβαλε αρκετά στη διάλυση του προβλήματος του

τοπικισμού, χωρίς βέβαια να κατορθώσει να τον εξαλείψει τελείως. Τέλος, η δημόσια διοίκηση, αρχομένης από τη κεντρική διοίκηση έως τον τελευταίο δήμο, εκσυγχρονίστηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό προκειμένου να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει όλες τις καταστάσεις που προέκυπταν για την επίτευξη της ομαλής λειτουργίας και τη συντήρηση των ενόπλων δυνάμεων.

Με την ολοκλήρωση λοιπόν της περιόδου, η οποία αποτυπώνεται χρονικά με την έξωση του Όθωνα, συνάγεται το συμπέρασμα από τη σχετική βιβλιογραφία πως μπορεί η αριθμητική δύναμη του στρατού να μην έφτασε το επιθυμητό επίπεδο, ώστε αυτός να είναι σε θέση να εκπληρώσει πολεμικές επιχειρήσεις, ωστόσο, η προσπάθεια που καταβλήθηκε στους τομείς της οργάνωσης, της εκπαίδευσης και των εξοπλισμών ήταν μεγάλη και γενικά έθεσε τις βάσεις δημιουργίας ενός στρατού αντιστοίχου με αυτούς της δυτικής Ευρώπης⁸⁸. Επίσης, η γενικότερη προσπάθεια εκσυγχρονισμού των ενόπλων δυνάμεων είχε προέκταση και στον ευρύτερο εκσυγχρονισμό της Ελλάδας, ώστε σταδιακά να καταστεί ένα σύγχρονο κράτος. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει πως η στρατιωτική οργάνωση αποτέλεσε και στην Ελλάδα, όπως και στην υπόλοιπη Ευρώπη, βασικό πυλώνα εκσυγχρονισμού και συγκρότησης έθνους – κράτους. Σημαντική, παρά τις στρεβλώσεις που δέχτηκε από τις κοινωνικοπολιτικές περιστάσεις, ήταν και η συμβολή της συστηματικής στρατολόγησης ειδικότερα. Παρότι, το σύστημα στρατολόγησης κρίνεται αρκετά προβληματικό, στην πραγματικότητα συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην εισαγωγή τομών στην ελληνική κοινωνία και την κεντρική διοίκηση.

3.3 Η «στρατολογία» την περίοδο 1821 – 1862. Θετική οπτική του θεσμού.

Η συστηματική στρατολόγηση στην Ελλάδα ξεκίνησε ουσιαστικά το 1837 επί βασιλείας του Όθωνα. Το τεχνοκρατικό πλαίσιο λειτουργίας του θεσμού ήταν πανομοιότυπο με το γαλλικό στρατολογικό σύστημα που στηριζόταν στους άξονες της κλήρωσης και της αντικατάστασης. Παρόλες τις αρνητικές κρίσεις που είχε δεχτεί το ελληνικό στρατολογικό σύστημα, της περιόδου 1837 – 1878, αλλά και τις αναμφίβολες προβληματικές καταστάσεις που είχε προκαλέσει τόσο σε επιχειρησιακό επίπεδο στο στράτευμα αλλά και στην ελληνική κοινωνία προσβάλλοντας το αίσθημα δικαιοσύνης, η στρατολογία ως μία συνιστώσα της στρατιωτικής οργάνωσης λειτούργησε υποβοηθητικά στις διαδικασίες συγκρότησης έθνους – κράτους στην Ελλάδα καθώς και στον εκσυγχρονισμό της γενικότερα. Το ιδιάζων σύστημα στρατολόγησης με τις όποιες στρεβλώσεις που δέχτηκε από την ελληνική πραγματικότητα, εν τέλει συνέβαλε σημαντικά στην ομογενοποίηση και τη συνεκτικότητα του ελληνικού πληθυσμού αλλά και στον εκσυγχρονισμό πολλών κλάδων της δημόσιας διοίκησης που ενεπλάκησαν στη διαχείριση του. Επίσης, όπως και στην υπόλοιπη Ευρώπη αποτέλεσε τον κύριο φορέα του εθνικισμού ο οποίος το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα υπήρξε η επικρατέστερη ιδεολογία στο διεθνές σύστημα.

Ήδη, από την περίοδο της Επανάστασης, όταν η Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας είχε αρχίσει να αντιλαμβάνεται την αξία του Τακτικού Στρατού⁸⁹, θεσπίστηκε ο πρώτος στρατολογικός νόμος, ο ΜΗ΄ στις 10 Μαΐου 1825 «Περί Απογραφικής Στρατολογίας». Σύμφωνα με το συγκεκριμένο νόμο, η επάνδρωση του Τακτικού Σώματος θα πραγματοποιούνταν αποκλειστικώς

⁸⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ιστορία του Ελληνικού Στρατού 1821 – 1997, 48.

⁸⁹ Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις ενάντια στα στρατεύματα του Ιμπραήμ ανέδειξαν τα πλεονεκτήματα του τακτικού στρατού έναντι των άτακτων, έτσι από την πλευρά της Ελληνικής Διοικήσεως αποφασίστηκε η περαιτέρω ενίσχυση του Τακτικού Σώματος. Ο.π., σ. 7.

με «νόμιμη κατ' απογραφή στρατολογία». Αναλυτικότερα, το νομοθετικό διάταγμα προέβλεπε τη στρατολόγηση σε όλη την επικράτεια με αναλογία ενός στρατιώτη ανά εκατό κατοίκους. Ως ηλικία στρατεύσεως οριζόταν το διάστημα από το δέκατο όγδοο έως το τριακοστό πρώτο έτος. Η διαδικασία στρατολόγησης θα πραγματοποιούνταν με κλήρωση και από αυτήν θα εξαιρούνταν όσοι ήταν μοναδικά τέκνα της οικογένειας τους και όσοι ήταν αποδεδειγμένα σωματικά ανίκανοι. Η διάρκεια της θητείας καθοριζόταν στα τρία έτη, ωστόσο στην λήξη της τριετίας δινόταν η δυνατότητα στο εν τρίτο της συνολικής δύναμης να δηλώσει παραμονή⁹⁰, όπου η επιλογή θα γινόταν από κατάλληλο όργανο του Τακτικού Σώματος⁹¹. Σύμφωνα, με τις προβλέψεις της Διοικήσεως και καθώς ο πληθυσμός της Ελλάδας υπολογιζόταν τότε περίπου σε 700.000 κατοίκους, έπρεπε να στρατολογηθούν 7.000 άνδρες. Ωστόσο, τα αποτελέσματα παρά τις προσπάθειες των αρμοδίων⁹² δεν ήταν τα αναμενόμενα. Καθώς οι εχθροπραξίες συνεχίζονταν και οι περισσότεροι Έλληνες προτιμούσαν να καταταχθούν στο σώμα κάποιου οπλαρχηγού, στα τέλη του 1825 και παρά την κατάταξη πολλών ξένων εθελοντών, η δύναμη του Τακτικού Σώματος έφτασε τους 4.000 άνδρες. Οι αντιδράσεις και η αρνητική στάση προήλθαν από την πλευρά των οπλαρχηγών και τα πολεμικά γεγονότα που ακολούθησαν διέλυσαν το Τακτικό Σώμα και διέκοψαν τη διαδικασία της στρατολογίας στην επαναστατημένη Ελλάδα.

Με την άφιξη του Καποδίστρια, ξεκίνησαν εκ νέου οι προσπάθειες συγκρότησης τακτικού στρατού, ωστόσο οι προτάσεις του διοικητού του Τακτικού Σώματος για άμεση εφαρμογή του νόμου «Περί Απογραφής» και ταυτόχρονη απαγόρευση της κατάταξης στρατιωτών στα άτακτα σώματα δεν έγιναν δεκτές από τον Καποδίστρια, ο οποίος ήταν γνώστης της καταστάσεως που επικρατούσε στην Ελλάδα με τις ηγετικές ομάδες και κυρίως τους οπλαρχηγούς⁹³, ενώ ταυτόχρονα οι στρατιωτικές επιχειρήσεις ήταν σε εξέλιξη. Παρόλα αυτά, ο Κυβερνήτης εξέδωσε, το 1828, διάταγμα για εφαρμογή του στρατολογικού νόμου του 1825, σε εθελοντική βάση. Ωστόσο, αποδείχθηκε για ακόμη μία φορά η απροθυμία όσων υπηρετούσαν στα άτακτα σώματα να καταταχθούν στον τακτικό στρατό. Αναμφισβήτητα όμως, κατόρθωσε να συγκροτήσει εκ νέου το Τακτικό Σώμα συνολικής δύναμης 3.500 ανδρών⁹⁴, το οποίο έως τη δολοφονία του επέδειξε υποδειγματική λειτουργία σε όλα τα επίπεδα. Ωστόσο, μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη, για άλλη μία φορά, η προσπάθεια συγκρότησης τακτικού στρατού καθώς και η συστηματική στρατολόγηση των Ελλήνων έμειναν ημιτελείς, εξαιτίας της αναρχίας που προέκυψε στο σύνολο της επικράτειας.

Με την έλευση του Όθωνα, ξεκίνησε εκ νέου η συγκρότηση τακτικού στρατού, παράλληλα με το επικουρικό σώμα των Βαυαρών, του οποίου η επάνδρωση βασίστηκε σε

⁹⁰ «εις δούλευσιν στρατιωτικήν»

⁹¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού 1821 – 1954, 5 – 6.

⁹² Εξεδόθησαν αρκετές προκηρύξεις όπου τονιζόταν η συγκρότηση τακτικού στρατού και προσκαλούσε τον ανδρικό πληθυσμό που πληρούσε τις προϋποθέσεις να καταταγεί εθελοντικά στο Τακτικό Σώμα.

⁹³ Η πρόταση του διοικητή του Τακτικού Σώματος δεν ήταν δυνατόν να υλοποιηθεί καθώς οι οπλαρχηγοί που είχαν σώμα άτακτων, προσπαθούσαν να παρουσιάσουν όσο το δυνατό μεγαλύτερη δύναμη προκειμένου να λάβουν μεγαλύτερο βαθμό, άρα και μισθό. Συνεπώς, απαγόρευση της κατάταξης στα άτακτα σώματα και ταυτόχρονη στρατολόγηση μόνο επ' ωφελεία του Τακτικού Σώματος θα επέφερε εντονότερες προστριβές και αντιδράσεις θέτοντας σε κίνδυνο όλο το εγχείρημα συγκρότησης τακτικού στρατού, κάτι που ο Καποδίστριας δεν επιθυμούσε διόλου και θα έθετε σε κίνδυνο τις στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον των αιγυπτίων.

⁹⁴ Η κατάταξη στρατιωτών στο Τακτικό Σώμα έγινε κυρίως σε εθελοντική βάση από επτανήσιους και

στρατιώτες και υπαξιωματικούς των πρώην άτακτων στρατευμάτων⁹⁵. Θεωρητικά το διάστημα αυτό ήταν σε ισχύ το διάταγμα του Καποδίστρια «Περί Απογραφής», όμως ουσιαστικά η κατάταξη στον τακτικό στρατό ήταν εθελοντική για άνδρες ηλικίας μέχρι 30 ετών με συγκεκριμένα σωματικά προσόντα⁹⁶. Το 1836, ξεκίνησε η διαδικασία θέσπισης νέου στρατολογικού νόμου, όταν αποφασίστηκε να σχηματιστούν βαθμιαία τακτικά στρατεύματα μόνο από Έλληνες, λόγω αποχώρησης των βαυαρικών στρατευμάτων⁹⁷. Πρότυπο για τον Ελληνικό Στρατό και σε αυτή την περίοδο, εξακολούθησε να αποτελεί ο Γαλλικός στρατός⁹⁸. Τον επόμενο χρόνο εκδόθηκε νόμος περί απογραφής στα γαλλικά πρότυπα του συστήματος της κλήρωσης και της αντικατάστασης⁹⁹, που καθόριζε τα σχετικά με τη στρατολογία, ενώ τον Ιανουάριο του 1838, με Βασιλικό Διάταγμα (ΒΔ) προσδιορίστηκαν οι λεπτομέρειες, εκτέλεσης του «Περί Απογραφής» Νόμου¹⁰⁰. Τα δύο αυτά κύρια νομοθετικά διατάγματα με ελάχιστες προσθήκες και παρεμβάσεις, από δύο νομοθετήματα του 1851 και του 1859 αντίστοιχα, καθόρισαν το στρατολογικό σύστημα έως το 1878, το οποίο κατά γενική ομολογία χαρακτηρίστηκε ως αρκετά προβληματικό, αν και συνέβαλε σημαντικά στον εκσυγχρονισμό και στην ενίσχυση πολλών υπηρεσιών της δημόσιας διοίκησης που κλήθηκαν να το διαχειριστούν. Ειδικότερα, η στρατιωτική θητεία των νέων στην Ελλάδα δημιούργησε εκ πρώτης όψεως αρκετά προβλήματα με έντονες κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις, και επηρεάζοντας άμεσα τις επιχειρησιακές δυνατότητες των ενόπλων δυνάμεων.

Αναλυτικότερα, ο νόμος «Περί Απογραφής»¹⁰¹ της 28^{ης} Νοεμβρίου 1837 καθόριζε σε γενικές γραμμές τα παρακάτω: έχοντας ως βάση τον, από 10 Σεπτεμβρίου 1825, υπ' αριθμό 53 νόμο που καθόριζε, πως όλοι οι Έλληνες είχαν χρέος να υπηρετήσουν την πατρίδα τους μέσα από τις τάξεις του Εθνικού Στρατού σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία. Ο Εθνικός Στρατός θα συγκροτούνταν από εθελοντές καθώς και από στρατεύσιμους «διά της απογραφής». Η διάρκεια της στρατιωτικής θητείας καθορίστηκε σε 4 έτη¹⁰². Η συμπλήρωση των στρατευμάτων τόσο του στρατού ξηράς όσο και του ναυτικού θα πραγματοποιούνταν από κατοίκους όλης της επικράτειας ανεξαρτήτως γεωγραφικών προσδιορισμών¹⁰³. Κάθε χρόνο, με ΒΔ καθοριζόταν ο αριθμός των κληρούχων ανά δήμο κατ' αναλογία του συνολικού πληθυσμού κάθε περιφέρειας. Στη συνέχεια

⁹⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Ιστορία της Οργάνωσης Ελληνικού Στρατού 1821 – 1954, 81.

⁹⁶ Για τους εθελοντές στον τακτικό στρατό προβλεπόταν ελάχιστο ύψος 1,57 μ. για το Πεζικό και τους Ζευγίτες, 1,62μ. για το Ιππικό και 1,73 μ. για το Πυροβολικό.

⁹⁷ «Από το 1836 - 1837, όμως η στρατολόγηση των Γερμανών θα σταματήσει, καθώς το κόστος συντήρησης τους ήταν εξαιρετικά υψηλό και σταδιακά οι μισθοφόροι θα αρχίσουν να επιστρέφουν στην πατρίδα τους. Έναν χρόνο αργότερα κανείς γερμανός στρατιώτης δεν θα έχει μείνει στην Ελλάδα με εξαίρεση τους αξιωματικούς.» Κωστής Κ., «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», 217.

⁹⁸ Καστάνης Αν., Στρατιωτική Ιστορία: Πτυχές του Ελληνικού Στρατού. Εξελίξεις του 19^{ου} αιώνα που επηρέασαν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, 8.

⁹⁹ Η διαδικασία της στράτευσης ακολουθεί την κλήρωση βάση του εγγεγραμμένου πληθυσμού. Η δε υπηρεσία στο στρατό εάν και εφόσον κληρωθεί κάποιος δε γίνεται υποχρεωτικά αυτοπροσώπως. Τα δύο αυτά στοιχεία της κλήρωσης και της αντικατάστασης χαρακτηρίζουν και καθορίζουν τον ελληνικό στρατό την πρώτη πεντηκονταετία από την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Βάρδα Χρ., «Στρατολογικά στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα. Παράδειγμα: Δήμος Ναυπλιέων 1870 -1877», Τα Ιστορικά, τ. 3^ο, τχ. 6, 1986, 370.

¹⁰⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ιστορία του Ελληνικού Στρατού 1821 – 1997, 39.

¹⁰¹ ΦΕΚ, Αριθ. 40/ 8 Δεκεμβρίου 1837.

¹⁰² ΤΟ 1859 με τον Νόμο ΦΞΕ', περιορίστηκε σε 3 έτη. ΦΕΚ, υπ' αριθμ. 33/13 Αυγούστου 1859.

¹⁰³ Οι κάτοικοι των νησιών θα συνεισέφεραν στη συμπλήρωση της δυνάμεως του στρατού ξηράς όταν το ποσοστό των ανδρών που έπρεπε να καταβάλουν προς απογραφή ήταν μεγαλύτερο των αναγκών του ναυτικού.

βάσει του νόμου, οι δήμαρχοι καλούσαν πριν ξεκινήσει η διαδικασία της στρατολογίας όσους ήθελαν να καταταγούν εθελοντικά. Ο αριθμός των εθελοντών αφαιρούνταν από τον αριθμό των στρατεύσιμων που έπρεπε να αποδώσει συνολικά ο δήμος. Η διαφορά που προέκυπτε καλύπτοταν μέσω κληρώσεως από τους εναπομείναντες. Η ηλικία των εθελοντών καθορίστηκε από το 18^ο έως το 30^ο έτος της ηλικίας, όμως για όσους είχαν υπηρετήσει ξανά, είτε ως κληρούχοι είτε ως εθελοντές το ηλικιακό όριο έφθανε έως το 35^ο έτος της ηλικίας. Για τους στρατεύσιμους, οι οποίοι υπόκεινταν στις διατάξεις του στρατολογικού νόμου, η ηλικία τους καθορίστηκε από το 18^ο έως το 24^ο έτος της ηλικίας. Σημαντική διάταξη του νομοθετήματος ήταν αυτή που καθόριζε, πως ο δήμος ήταν ο εγγυητής για την ηθική και φυσική κατάσταση των νεοσυλλέκτων. Έτσι, σε περίπτωση οποιασδήποτε δυσλειτουργίας, ο δήμος ήταν υποχρεωμένος να αντικαταστήσει όποιον δεν γινόταν δεκτός λόγω αποδεδειγμένου ιατρικού προβλήματος ή όποιον λιποτακτούσε μέσα στον πρώτο χρόνο από την κατάταξη του. Βάσει νόμου, στο στράτευμα δεν γίνονταν δεκτοί για κατάταξη οι καταδικασμένοι για παραπτώματα του Γενικού Ποινικού Νόμου. Επίσης, απαλλάσσονταν από τη στρατιωτική θητεία οι έγγαμοι, όσοι είχαν ανήλικα τέκνα και η σύζυγος τους είχε αποβιώσει, όσοι είχαν εκπληρώσει τετραετή θητεία πριν από την έλευση του Όθωνα, οι μαθητές Γυμνασίου, Διδασκαλείου και Πανεπιστημίου, καθώς και όσοι προετοιμάζονταν για το ιερατικό λειτούργημα, οι ιερείς, οι δάσκαλοι και οι γιατροί. Τέλος, απαλλάσσονταν από τη στράτευση οι μονογενείς γιοι ή ο μόνος επιζών γιος και όσοι αντιμετώπιζαν χρόνια προβλήματα υγείας ή είχαν ύψος κάτω από 1,56 μέτρα¹⁰⁴. Τα δύο τελευταία άρθρα του νόμου όριζαν το μεν πρώτο πως κάθε υπόχρεος σε στρατιωτική θητεία είχε το δικαίωμα να αντικατασταθεί μέσω άλλου και να απαλλαχθεί από αυτή του την υποχρέωση, το δε δεύτερο ότι όσοι είχαν παράπονα από όλη την εκτέλεση της απογραφικής διαδικασίας είχαν το δικαίωμα να παραπονεθούν αρμοδίως.

Οι δύο αυτές διατάξεις, όπως αποδεικνύεται εκ πρώτης όψεως και από το αρχειακό υλικό της περιόδου, αποτέλεσαν μεγάλο μειονέκτημα, αφού έφεραν σε επαφή το στρατολογικό σύστημα με το προσωποκεντρικό και τοπικό στοιχείο που χαρακτήριζε τότε μεγάλο κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα, ο νόμος εφαρμόστηκε σε μία κοινωνία όχι ιδιαίτερα συνεκτική και ομογενοποιημένη, στην οποία κυριαρχούσε το τοπικό στοιχείο και σε ορισμένες περιπτώσεις ενίσχυσε τις όποιες τυχόν πελατειακές σχέσεις είχαν καλλιεργηθεί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι δινόταν η ευκαιρία αρχικά στους οικονομικά εύπορους να καταφεύγουν σε κάθε είδους μεθοδεύσεις προκειμένου να αποφύγουν τη στράτευση, όπως να πληρώνουν κυρίως φτωχούς αντικαταστάτες ενισχύοντας το αίσθημα κοινωνικής αδικίας και βέβαια σε αρκετές περιπτώσεις ενίσχυσε τη δύναμη τοπικών παραγόντων που λειτουργούσαν ως μεσάζοντες προκειμένου να εξυπηρετήσουν τυχόν ενδιαφερόμενους.

Τον Ιανουάριο του 1838, με ΒΔ¹⁰⁵ ρυθμίστηκαν όλες οι τεχνοκρατικές λεπτομέρειες που αφορούσαν την εκτέλεση του νόμου για τη συμπλήρωση του στρατεύματος. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο μέρος του διατάγματος επεξηγείται ο τρόπος με τον οποίο γινόταν ο «αναλογισμός»¹⁰⁶ σε κάθε δήμο από την κεντρική υπηρεσία του υπουργείου Εσωτερικών καθώς και ποιες ήταν οι απαιτούμενες ενέργειες των δημάρχων. Επίσης, στο ίδιο σημείο δινόταν μεγάλη έμφαση και

¹⁰⁴ Βέβαια εφόσον οι γιατροί διαβεβαίωναν ότι ο στρατεύσιμος θα αποκτούσε στο μέλλον φυσιολογικό ύψος η παράμετρος αυτή εξέλειπε.

¹⁰⁵ ΦΕΚ, Αριθμ. 2/31 Ιανουαρίου 1838.

¹⁰⁶ Με βασιλικό διάταγμα καθοριζόταν κάθε χρόνο ο αριθμός των νεοσυλλέκτων που έπρεπε να αποδώσει κάθε δήμος ως ποσοστό σε σχέση με τον πληθυσμό του.

συγκεκριμένες οδηγίες προς τους δημάρχους για την εξεύρεση εθελοντών προς κατάταξη στις ένοπλες δυνάμεις¹⁰⁷. Στο δεύτερο μέρος του διατάγματος, καθορίζονται όλες οι σχετικές λεπτομέρειες για τη σύνταξη, δημοσίευση και την εξέταση των στρατολογικών πινάκων από τους δημάρχους, καθώς και οι λεπτομέρειες που αφορούν τη διαδικασία ενστάσεων από την πλευρά των στρατεύσιμων. Στο τρίτο μέρος του διατάγματος, ρυθμίζονταν όλα όσα αφορούσαν τη διαδικασία της κλήρωσης, της οποίας η πραγματοποίηση οριζόταν βάσει νόμου την 18^η ημέρα από τη δημοσίευση των στρατολογικών πινάκων. Στο τέταρτο μέρος, ρυθμίζονταν οι λοιπές λεπτομέρειες που αφορούσαν στην εξέταση των νεοσυλλέκτων από τα αρμόδια Στρατολογικά Συμβούλια¹⁰⁸, έπειτα περιγραφόταν η διαδικασία μεταφοράς των στρατεύσιμων στις καθορισμένες πόλεις συνάθροισης, καθώς και τα λαμβανόμενα μέτρα ασφαλείας από τις αρχές. Τέλος, στο πέμπτο και τελευταίο μέρος του νομοθετήματος, περιγραφόταν πλήρως η προβλεπόμενη διαδικασία της αντικατάστασης.

Μέχρι το 1878 που ίσχυσε το συγκεκριμένο σύστημα στρατολογίας θεσπίστηκαν ακόμα δύο διατάγματα. Πρώτον, ο νόμος ΡΛΓ¹⁰⁹ της 1^{ης} Νοεμβρίου 1851, με το οποίο καθορίζονταν οι επιβληθείσες ποινές στους λιποτάκτες, δραπετές, καθυστερούντες στρατεύσιμους. Οι ποινές που επιβάλλονταν ήταν ποινικές ή οικονομικές με βάση την περιουσία αυτών ή των γονέων τους. Επιπλέον, καθορίζονταν οι ποινές για τους συνεργούς τους, καθώς και για τους κρατικούς λειτουργούς όλων των βαθμίδων και κλιμακίων που βοηθούσαν κληρωτούς να αποφύγουν διά οποιουδήποτε τρόπου τη στράτευσή τους. Δεύτερον, ο νόμος ΦΞΕ¹¹⁰ της 29^{ης} Μαΐου 1859, σύμφωνα με τον οποίο ο χρόνος της στρατιωτικής θητείας μειωνόταν από τέσσερα σε τρία έτη.

Το κυριότερο στρατολογικό πρόβλημα της περιόδου αποτελούσαν οι «καθυστερούντες κληρούχοι», όπως αποκαλούνται χαρακτηριστικά σε όλα τα δημόσια έγγραφα της περιόδου. Πρόκειται για στρατεύσιμους που έχουν συμμετάσχει κανονικά στη στρατολογική διαδικασία όμως για διάφορους λόγους δεν παρουσιάζονταν για να καταταχθούν. Το φαινόμενο, αν και συνεχές, παρουσίαζε περιόδους έξαρσης και περιόδους ύφεσης ως απόρροια κυρίως της πολιτικής καταστάσεως, η οποία επηρέαζε σημαντικά και την απόδοση της δημόσιας διοίκησης και συγκεκριμένα των ελεγκτικών μηχανισμών της. Ωστόσο, το θέμα των «καθυστερούντων κληρούχων» σε όλη τη διάρκεια της περιόδου έως το 1878 απασχολούσε σημαντικά τα υπουργεία Στρατιωτικών και Εσωτερικών καθώς και τις υπηρεσίες όλων των βαθμίδων της τοπικής αυτοδιοίκησης. Ένας τεράστιος όγκος εγκυκλίων διαταγών και των δύο υπουργείων αναφέρεται στο θέμα με τίτλους όπως περί ταχείας συλλήψεως των καθυστερούντων κληρούχων, περί ταχείας κατατάξεως, περί ταχείας αποδόσεως παρελθουσών χρήσεων καθυστερούντων κληρούχων κλπ.

¹⁰⁷ «Οι δήμαρχοι οφείλουν να εμψυχονώσι με πάντα τρόπον την απογραφήν εθελοντών.....», ΦΕΚ υπ' αριθμ. 2/31 Ιανουαρίου 1838.

¹⁰⁸ Τα Στρατολογικά Συμβούλια της περιόδου απαρτίζονταν από τρία μέλη το Διοικητή, το Μοίραρχο ή Υπομοίραρχο της κατά τόπους διοικήσεως της Χωροφυλακής και το διοικητικό ιατρό.

¹⁰⁹ ΦΕΚ, υπ' αριθμ. 34/6 Νοεμβρίου 1851.

¹¹⁰ ΦΕΚ, υπ' αριθμ. 33/29 Μαΐου 1859.

ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΕΣ ΚΛΗΡΟΥΧΟΙ			
ΝΟΜΟΣ	1845 - 1849	1850 - 1856	1864 - 1869
ΑΤΤΙΚΗΣ	54	28	353
ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ	97	174	166
ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ	36	15	341
ΑΡΚΑΔΙΑΣ	15	16	316
ΕΥΒΟΙΑΣ	0	0	24
ΚΥΚΛΑΔΩΝ	113	138	452
ΛΑΚΩΝΙΑΣ	30	26	259
ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ	11	3	216
ΣΥΝΟΛΟ	356	400	2127

(Πίνακας 4. Πίνακας καθυστερούντων κληρούχων της περιόδου 1845 – 1869- Πηγή: Δημοτικό Αρχείο Ναυπλίου, φακ. Κ 26)

Όπως, φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα, το πρόβλημα των καθυστερούντων κληρούχων εντείνεται με την πάροδο του χρόνου. Πιο συγκεκριμένα στο διάστημα 1864 – 1869, παρατηρείται ετήσια αύξηση των καθυστερούντων κληρούχων, με έντονους ρυθμούς καλύπτοντας μεγάλο ποσοστό του συνολικού αριθμού των στρατεύσιμων κάθε έτους. Αρκετές φορές το ποσοστό καλύπτει το 35% και φθάνει και το 56% της ετήσιας αναλογίας, η οποία για τη συγκεκριμένη περίοδο αντιστοιχεί περίπου σε 2.000 άνδρες για το στρατό ξηράς¹¹¹.

1864	Συνολικός αριθμός καθυστερούντων κληρούχων	108
1865	Συνολικός αριθμός καθυστερούντων κληρούχων	342
1866	Συνολικός αριθμός καθυστερούντων κληρούχων	283
1867	Συνολικός αριθμός καθυστερούντων κληρούχων	403
1868	Συνολικός αριθμός καθυστερούντων κληρούχων	591
1869	Συνολικός αριθμός καθυστερούντων κληρούχων	1.114

(Πηγή: Υπουργική εγκύκλιος του 1869, Δημοτικό Αρχείο Ναυπλίου, φακ. Κ 26)

Ο αριθμός των «καθυστερούντων κληρούχων τη δεκαετία που ακολουθεί αυξάνεται με μεγαλύτερη ένταση λαμβάνοντας ακραίες διαστάσεις στην ελληνική κοινωνία. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ο συνολικός αριθμός των καθυστερούντων κληρούχων για την τετραετία 1875 – 1878 σε αριθμό 11.200 στρατεύσιμων έφθασε τις 5039, αγγίζοντας περίπου το 50 %, με τη μεγαλύτερη καθυστέρηση να παρουσιάζεται τα έτη 1877 και 1878¹¹². Αν παρατηρήσει κανείς τις αριθμούς, που παρατίθενται παραπάνω, θα διαπιστώσει ότι η μεγαλύτερη αύξηση καθυστερούντων κληρωτών εμφανίζεται σε περιόδους όπου ξεσπούν εθνικές κρίσεις, όπως η Κρητική Επανάσταση του 1866 - 1869 καθώς και ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1877 – 1878. Είναι γεγονός, πως μία σημαντική μερίδα του λαού αλλά και της πολιτικής ηγεσίας υποστήριζε τη συγκρότηση εθελοντικών άτακτων

¹¹¹ Βάρδα Χρ., «Στρατολογικά στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα. Παράδειγμα: Δήμος Ναυπλιέων 1870 - 1877», 371.

¹¹² ΕΣΒ, 1878, «Εμφαίνουσα τους κατά Νομόν καθυστερούμενους κληρωτούς εκ των κάτωθι απογραφών μέχρι την 1^η Οκτωβρίου 1878»

σωμάτων μέσω των οποίων θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί ευκολότερα η απελευθέρωση των σκλαβωμένων ακόμη ελληνικών περιοχών. Έτσι, πολλοί αξιωματικοί και οπλίτες υπακούοντας στην αντίληψη αυτή, αλλά και στον ένθερμο πατριωτισμό τους εγκατέλειπαν τις τάξεις του τακτικού στρατού και έσπευδαν εθελοντικά να ενισχύσουν τον ανεπίσημο αγώνα του αλύτρωτου ελληνισμού¹¹³. Η εξήγηση αυτή δίνει μία άλλη διάσταση στο πρόβλημα των καθυστερούντων κληρούχων, από την μέχρι τώρα επικρατούσα άποψη, σύμφωνα με την οποία το φαινόμενο εκδηλωνόταν λόγω της αρνητικής στάσης των Ελλήνων στο δυτικούς θεσμούς, όπως ο τακτικός στρατός, σε συνδυασμό με τα τοπικά συμφέροντα και τις πελατειακές σχέσεις.

Η προαναφερθείσα εξήγηση δεν αναιρεί πλήρως το ερμηνευτικό σχήμα των τοπικών συμφερόντων και των πελατειακών σχέσεων που σχετίζονται με το στρατολογικό σύστημα. Μέσα από το αρχειακό υλικό, είναι δυνατόν να αντιληφθεί κάποιος ότι το πρόβλημα δεν έγκειται μόνο στους καθυστερούντες κληρούχους. Σε όλες τις φάσεις της διαδικασίας, παρουσιάζονται προβληματικές καταστάσεις, παράπονα και ενστάσεις οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις φθάνουν στο ανώτατο κλιμάκιο του υπουργείου Εσωτερικών ή της Βουλής για να επιλυθούν και οι οποίες κατά το πλείστον καταλήγουν επ' ωφελεία του κληρούχου που απαλλάσσεται εν τέλει από την υποχρέωση της στράτευσης. Δεν είναι λίγες οι επιστολές γονέων ή ακόμη και των ίδιων των κληρωτών προς τους δημάρχους, νομάρχες αλλά και προς τον ίδιο τον υπουργό και τη Βουλή απευθείας, στις οποίες παρουσιάζονται διάφοροι λόγοι για την αποφυγή της στράτευσης.

Αναλυτικότερα, η διαδικασία των ενστάσεων ξεκινούσε από τη σύνταξη και δημοσίευση των στρατολογικών καταλόγων. Ένα μεγάλο ποσοστό τότε προέβαλε κάθε είδους δικαιολογία προκειμένου να μην ενταχθεί στους στρατολογικούς καταλόγους. Η συχνότερη ένσταση πραγματοποιείται λόγω υπέρβασης του ορίου ηλικίας, γεγονός που ευνοούνταν από τα ελλιπή ληξιαρχικά στοιχεία των δήμων. Τα δικαιολογητικά των ενστάσεων υποβάλλονταν ιεραρχικά από το δήμαρχο στο νομάρχη, οποίος σε συνεργασία με την αρμόδια στρατολογική επιτροπή αποδεχόταν ή απέρριπτε τις εν λόγω ενστάσεις. Στο τέλος, οι αποφάσεις της στρατολογικής επιτροπής κοινοποιούνταν εκ νέου στο δήμο, ο οποίος όφειλε πλέον να συντάξει τον οριστικό στρατολογικό πίνακα και εν συνεχεία των πίνακα με βάση των οποίων θα διεξάγονταν η κλήρωση. Η διαδικασία αυτή, αν και παρουσιάζεται φαινομενικά απλή, στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν ατέρμονη, καθώς παρουσιάζονταν καθυστερήσεις μηνών σε όλα τα κλιμάκια της διοικήσεως, με αποτέλεσμα η κλήρωση να διεξάγεται και με καθυστέρηση έξι μηνών από την προβλεπόμενη ημερομηνία διεξαγωγής¹¹⁴. Οι καθυστερήσεις αυτές έθεταν σε κίνδυνο την αξιοπιστία αλλά και το αποτέλεσμα της όλης διαδικασίας. Έτσι, λόγω αυτού του γεγονότος τα υπουργεία αλλά και οι νομαρχίες εξέδιδαν ένα τεράστιο όγκο εγκύκλιων διαταγών προκειμένου να κατευθύνουν τη διαδικασία, ενώ, τις δεκαετίες του 1850 και του 1860, θεσπίστηκε η ανά δεκαπενθήμερο αναφορά από τις νομαρχίες προς το υπουργείο Εσωτερικών για την εξέλιξη της στρατολογικής απογραφής.

Μετά την οριστική σύνταξη του κληρωτικού πίνακα, διεξαγόταν η κλήρωση, παρουσία του δημάρχου και τριμελούς επιτροπής η οποία εκλεγόταν από το δημοτικό συμβούλιο, καθώς και

¹¹³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ιστορία του Ελληνικού Στρατού 1821 – 1997, 26.

¹¹⁴ Συχνά παρουσιάζονταν καθυστερήσεις στην υποβολή των καταλόγων τόσο από τους ειδικούς παρέδρους των κοινοτήτων όσο και από τους δημάρχους οι οποίοι κατά κύριο λόγο εξυπηρετούσαν τοπικά συμφέροντα σε ένα ευρύ δίκτυο πελατειακών σχέσεων ή δεν ήταν σε θέση να συλλέξουν ακριβείς πληροφορίες από τις λοιπές υπηρεσίες για την εκδίκηση των ενστάσεων.

παρουσία του γραμματέα της νομαρχίας, ως εποπτεύουσα αρχή. Η κλήρωση διεξαγόταν με ομοιόμορφα δελτία των οποίων η εξαγωγή γινόταν με βάση τη σειρά εγγραφής των απογραφέντων στον πίνακα. Κληρωθέντες θεωρούνταν οι στρατεύσιμοι με το μικρότερο αριθμό δελτίου μέχρι τη συμπλήρωση της απαιτούμενης αναλογίας. Από τους αμέσως επόμενους, περίπου το εν τρίτο του συνόλου των μη κληρωθέντων χαρακτηρίζονταν ως επιλαχόντες. Με το πέρας της κληρώσεως, τα αποτελέσματα διαβιβάζονταν αρμοδίως στις ενδιαφερόμενες υπηρεσίες για την περαιτέρω συνέχιση της διαδικασίας, ενώ με την παρέλευση πέντε ημερών, η χωροφυλακή ήταν αρμόδια να συγκεντρώσει τους κληρωτούς για την απόδοση τους στις κατά τόπους προβλεπόμενες από τον νόμο στρατιωτικές μονάδες.

Από αυτό το χρονικό σημείο, άρχιζε μία ακόμη πολύπλοκη διαδικασία. Ένα ποσοστό κληρωτών δεν μπορούσε εύκολα να αποδεχτεί ότι θα εγκατέλειπε τις οικογενειακές και επαγγελματικές τους υποχρεώσεις, προκειμένου να στρατευτεί για τέσσερα χρόνια. Έτσι, πολλοί ασκούσαν ενστάσεις επί της διαδικασίας της κλήρωσης, όσοι είχαν την οικονομική δυνατότητα πλήρωναν κάποιον αντικαταστάτη που θα υπηρετούσε για αυτούς, ενώ υπήρχε και ένα μικρό ποσοστό που ακολουθούσε την ακραία εκδοχή να καταφύγει στο «βουνό» με σκοπό να αποφύγει τη σύλληψη. Αποτέλεσμα των παραπάνω περιπτώσεων ήταν μεγάλο ποσοστό των κληρούχων να απαλλάσσεται ή να «καθυστερεί» την κατάταξη του, με συνέπεια ο δήμος να μην είναι σε θέση να συμπληρώσει την απαιτούμενη αναλογία. Σε αυτή τη φάση, το πρόβλημα μεταβιβαζόταν, βάση της κείμενης νομοθεσίας στις δημοτικές αρχές. Από τη στιγμή που ο δήμος ήταν υπεύθυνος για την κάλυψη του αριθμού των στρατεύσιμων νέων έπρεπε να ενεργήσει είτε για τη σύλληψη των καθυστερούντων κληρούχων είτε για την ανεύρεση εθελοντών. Το μεγαλύτερο βάρος των ενεργειών των δημαρχών προσανατολιζόταν στις προσπάθειες σύλληψης και απόδοσης των καθυστερούντων κληρούχων¹¹⁵ αλλά δεν εξέλειπαν και οι περιπτώσεις που από την πλευρά των δημοτικών αρχών παραποιούνταν στοιχεία, φτωχών κυρίως νέων, ώστε αυτοί να είναι σε θέση να καταχτούν ως εθελοντές.

Πιο συγκεκριμένα, με τους εθελοντές παρουσιάζονταν σοβαρότατα προβλήματα, ιδίως στην ομαλή λειτουργία των στρατιωτικών μονάδων αλλά και στις επιχειρησιακές δυνατότητες του στρατεύματος. Οι εθελοντές αποτελούσαν στην πλειοψηφία τους άπορους νέους οι οποίοι προσπαθούσαν με την κατάταξη τους να επιλύσουν κυρίως το βιοποριστικό τους πρόβλημα. Συνεπώς, οι περισσότεροι κατατάσσονταν στο στρατό από ανάγκη παρά γιατί εμφορούνταν από οποιοδήποτε είδος θαυμασμού ή αδυναμίας για το στράτευμα¹¹⁶. Έτσι, για το θεσμό των εθελοντών υπάρχει ένας μεγάλος όγκος εγκύκλιων διαταγών από τα υπουργεία Στρατιωτικών και Εσωτερικών¹¹⁷, καθώς πολλές δημοτικές αρχές είτε για να συμπληρώσουν τον απαιτούμενο αριθμό στρατεύσιμων, είτε για να εκπληρώσουν διάφορες εκδουλεύσεις, που εντάσσονταν στο ευρύ

¹¹⁵ Ένας μεγάλος όγκος υπηρεσιακών εγγράφων μεταξύ του υπουργείου Εσωτερικών και των αρχών τοπικής αυτοδιοίκησης αναφέρεται στους καθυστερούντες κληρούχους και στην απαιτούμενη συμπλήρωση της αναλογίας. Βάρδα Χρ., «Στρατολογικά στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα. Παράδειγμα: Δήμος Ναυπλίων 1870 -1877», 378.

¹¹⁶ Ο.π., σ. 379.

¹¹⁷ Χαρακτηριστική είναι η εγκύκλιος υπ' αριθμ. 89 της 5^{ης} Δεκεμβρίου 1852 του υπουργείου Εσωτερικών στην οποία εφιστάται η προσοχή των δημοτικών και νομαρχιακών αρχών ώστε αυτές να μην προμηθεύουν με πλαστά πιστοποιητικά για εθελούσια κατάταξη στο στράτευμα ακόμη και σε άτομα που δεν διέθεταν την Ελληνική ιθαγένεια. Αρχείο Υπουργείο Εσωτερικών οθωνικής περιόδου, ΓΑΚ, φακ. 948.

κύκλωμα των τοπικών συμφερόντων της εποχής, εξέδιδαν πλαστά δικαιολογητικά για κατάταξη στο στρατό.

Παρόμοιες, προβληματικές καταστάσεις δημιουργούνταν και με τη διαδικασία της αντικατάστασης η οποία είχε θεσμοθετηθεί με το Νόμο «Περί Απογραφής» του 1837. Ως αντικαταστάτες νοούνται οι νέοι που προσφέρουν την εθελούσια κατάταξη τους στο στράτευμα στη θέση ορισμένων κληρούχων συνήθως έναντι αμοιβής. Η διαδικασία της αντικατάστασης δημιουργούσε έντονα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα αλλά και επιχειρησιακές δυσχέρειες στο στράτευμα, αφού μεγάλο ποσοστό των Ελλήνων παρέμενε ανεκπαίδευτο σε σχέση με τα όπλα¹¹⁸. Στα σαράντα περίπου χρόνια, που ήταν σε ισχύ ο στρατολογικός νόμος του 1837, ο θεσμός της αντικατάστασης έλαβε διάφορες μορφές όπως της εκούσιας συνεισφοράς μεταξύ των κληρωτών, της αντικατάστασης με μέρος της στρατιωτικής υπηρεσίας με αντίτιμο τις 1.000 δραχμές και τέλος, μέσω «εργολάβων» που αναλάμβαναν την υποχρέωση ανεύρεσης αντικαταστατών έναντι χρηματικής αμοιβής. Μεγάλο είναι το πλήθος συμβολαιογραφικών πράξεων αντικατάστασης, κυρίως έναντι χρηματικής αμοιβής, και παρότι δεν υπάρχουν εμπεριστατωμένα στοιχεία για τους αντικαταστάτες, εντούτοις από τις αναγραφόμενες αμοιβές οι οποίες κυμαίνονταν από 500 έως 700 δραχμές περίπου, τη στιγμή που το μέσο μηνιαίο εισόδημα ενός τραπεζικού υπαλλήλου ήταν 80 δραχμές και ενός μέσου αγρότη ήταν 40 δραχμές, γίνεται φανερό πως η κοινωνική προέλευση των αντικαταστατών ήταν από τα φτωχά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας, ενώ οι αντικαθιστάμενοι προέρχονταν από εύπορες οικογένειες¹¹⁹.

Συμπερασματικά λοιπόν, το στρατολογικό σύστημα της περιόδου ήταν ένα σύστημα αρκετά πολύπλοκο και σε πολλές περιπτώσεις άδικο. Το κύριο χαρακτηριστικό του, η κλήρωση βασιζόταν κατά κύριο λόγο στην τύχη, γεγονός που δημιουργούσε έντονες αντιδράσεις από την πλευρά των στρατεύσιμων και των οικογενειών τους. Καταδείκνυε με πολύ σαφή τρόπο τη διαπάλη που ίσχυε τον 19^ο αιώνα στην Ελλάδα για επικράτηση ανάμεσα στην κεντρική εξουσία και τοπικά και προσωποκεντρικά συμφέροντα, καθώς επηρεάστηκε έντονα από την κοινωνικοπολιτική κατάσταση της περιόδου, δημιουργώντας αρκετές στρεβλώσεις στη διαδικασία στρατολόγησης. Μέσα από τις επιστολές και τις ενστάσεις των κληρωτών της περιόδου εξάγεται το συμπέρασμα πως οι βασικοί λόγοι, που έκαναν τους νέους της εποχής να μη θέλουν να υπηρετήσουν στο στρατό, ήταν κυρίως κοινωνικοί και οικονομικοί, και όχι λόγοι αρνητικής στάσης απέναντι στο θεσμό των τακτικών ενόπλων δυνάμεων. Η ελληνική οικονομία τότε ήταν κατά βάση αγροτική και βασική μονάδα παραγωγής αποτελούσε η οικογένεια. Συνεπώς, αν κάποια από τα μέλη της εγκατέλειπαν την παραγωγή προκειμένου να στρατευτούν αυτό είχε αντίκτυπο στο οικογενειακό εισόδημα.

¹¹⁸ Οι αντικαταστάτες πολλές φορές είχαν υπηρετήσει και άλλες φορές στο στράτευμα είτε ως αντικαταστάτες είτε ως κληρούχοι.

¹¹⁹ Όσοι πλήρωναν με σκοπό την αντικατάσταση προέρχονταν από τις εύπορες τάξεις βάσει των στρατολογικών μητρώων ήταν βιοτέχνες, έμποροι, υπάλληλοι κλπ., Μητρώα Αρένων, ΥΣΑ

Ωστόσο, οι διαπιστώσεις αυτές αποτελούν τη μία όψη του συγκεκριμένου ζητήματος. Το στρατολογικό σύστημα, που ίσχυσε στην Ελλάδα από το 1837 έως το 1878, παρότι ήταν πολύπλοκο και άφηνε αρκετά περιθώρια διαφυγής των νέων από τη στράτευση εισήγαγε σημαντικές θεσμικές τομές στη χώρα. Αρχικά, συνέβαλε στον εκσυγχρονισμό της δημόσιας κυρίως διοίκησης και βέβαια καθιέρωσε το θεσμό της υποχρεωτικής στράτευσης στη συνείδηση των Ελλήνων. Πιο συγκεκριμένα όμως, το 1836, για τις ανάγκες λειτουργίας του στρατολογικού νόμου, δημιουργήθηκαν και καθιερώθηκαν για πρώτη φορά στην Ελλάδα μητρώα αρένων. Ως εκ τούτου τέθηκαν οι βάσεις του ληξιαρχικού συστήματος, για τη σταδιακή και πλήρη καταγραφή των στοιχείων όλων των Ελλήνων. Επίσης, πολλοί νέοι καταγόμενοι από δυσπρόσιτες ορεινές περιοχές αναλφάβητοι κατά κύριο λόγο, με την ευκαιρία της εκπλήρωσης της στρατιωτικής τους θητείας ήρθαν σε επαφή με νέους θεσμούς, με τους νόμους, με τη ζωή στα αστικά κέντρα, ενώ ταυτόχρονα τους δόθηκε η δυνατότητα να αποκτήσουν στο στράτευμα δεξιότητες χρήσιμες και για την μετέπειτα ιδιωτική τους ζωή. Άλλωστε η συμβίωση στον στρατό ατόμων από διαφορετικές περιοχές είχε ως αποτέλεσμα την εξασθένιση σε μεγάλο βαθμό του τοπικισμού και την ταυτόχρονη ενίσχυση της εθνικής ενότητας και ομοιογένειας. Ακόμη, μέσα από το στρατολογικό σύστημα ενισχύθηκε το γραφειοκρατικό σύστημα της δημόσιας διοίκησης και βέβαια η συνεργασία μεταξύ των υπηρεσιών, των εμπλεκόμενων υπουργείων και των αυτοδιοικητικών αρχών, γεγονός που μακροπρόθεσμα ωφέλησε την κεντρική εξουσία. Παρόλες λοιπόν τις αρνητικές κρίσεις που έχει δεχτεί το στρατολογικό σύστημα της περιόδου, στην πραγματικότητα συνέβαλε σημαντικά στη συγκρότηση «έθνους – κράτους» στην Ελλάδα, καθώς και στον περαιτέρω εκσυγχρονισμό της.

Έτσι, από τα τέλη της δεκαετίας του 1860, λόγω των γεωπολιτικών συνθηκών που επικράτησαν στην νοτιοανατολική Μεσόγειο, αναπτύχθηκε στη χώρα έντονα η εθνική ιδεολογία του και άρχισε σταδιακά να ενσαρκώνεται πλήρως η πολιτική της Μεγάλης Ιδέας, που μέχρι τότε χρησιμοποιούνταν μόνο για εσωτερική κατανάλωση. Το γεγονός αυτό είχε ως άμεση συνέπεια να ξεκινήσουν εντός της πολιτικής και στρατιωτικής κοινότητας συζητήσεις για το μέλλον του στρατού τα επόμενα χρόνια, ώστε αυτός να μπορέσει να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις πολεμικών επιχειρήσεων και εκτός συνόρων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο των συζητήσεων και των ευρύτερων αλλαγών εντάσσεται και η αλλαγή του στρατολογικού νόμου που έγινε το 1878, με κύριο σκοπό την αύξηση της δύναμης του στρατεύματος και την στρατιωτική εκπαίδευση του συνόλου του ανδρικού πληθυσμού. Στην νέα πολύ κρίσιμη περίοδο για το μέλλον της Ελλάδας, η στρατιωτική οργάνωση και η στρατολογία, ως κύριος φορέας του εθνικισμού, αποτέλεσαν βασικούς πυλώνες για τον εκσυγχρονισμό της χώρας και την ομογενοποίηση του έθνους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1863 – 1881 ΣΗΜΕΙΟ ΚΑΜΠΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ «ΕΘΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ»

Η περίοδος βασιλείας του Όθωνα αποτέλεσε ένα μεταβατικό στάδιο έντονων διεργασιών για το νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Κύριο χαρακτηριστικό της, υπήρξε η προσπάθεια για την ενίσχυση και την επικράτηση της κεντρικής εξουσίας, έναντι των επιμέρους συμφερόντων και του τοπικισμού και απώτερος σκοπός της, η συγκρότηση ενός σύγχρονου «έθνους – κράτους», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Πετρόπουλος «το μεγαλύτερο πρόβλημα της χώρας ήταν η εθνική ενότητα και η συγχώνευση διισταμένων στοιχείων σε ένα ενοποιημένο έθνος – κράτος».

Με την ενθρόνιση του Γεωργίου Α΄ προέκυψαν σταδιακά νέα δεδομένα στο διεθνές περιβάλλον, τα οποία απαιτούσαν την αναπροσαρμογή της ελληνικής πολιτικής σε σημαντικά ζητήματα. Ο έντονος εθνικισμός, που άρχισε να αναπτύσσεται τότε στα Βαλκάνια, και η τροπή που λάμβανε εξαιτίας αυτού του γεγονότος το Ανατολικό Ζήτημα, καθιστούσαν αναγκαία την αλλαγή προσανατολισμού των ενόπλων δυνάμεων και τον περαιτέρω εκσυγχρονισμό τους, ώστε να αποκτήσουν τη δυνατότητα εκτέλεσης εκτεταμένων πολεμικών επιχειρήσεων. Η συγκεκριμένη προσπάθεια ωστόσο απαιτούσε τον περαιτέρω εκσυγχρονισμό ολόκληρου του κρατικού μηχανισμού, της δημόσιας διοίκησης και της οικονομίας. Επιπλέον, παρουσιαζόταν επιτακτική η ανάγκη για την επίτευξη μεγαλύτερης συνοχής και ομογενοποίησης του έθνους, ως αναγκαίας συνθήκης για την εκπλήρωση των εθνικών στόχων. Έτσι, η ανάγκη για ουσιαστικότερη και πιο ποιοτική στρατιωτική οργάνωση, αποτέλεσε και σε αυτή την περίοδο τον καθοριστικό παράγοντα στις διαδικασίες συγκρότησης και εκσυγχρονισμού του ελληνικού κράτους.

Το χρονικό διάστημα από το 1863 έως το 1880, εξαιτίας της ρευστής πολιτικής κατάστασης, των συχνών κυβερνητικών αλλαγών αλλά και της τεταμένης διεθνούς συγκυρίας, δεν υπήρξε μία συγκεκριμένη και κεντρικά καθοδηγούμενη πολιτική μεταρρυθμίσεων. Ωστόσο, αποτέλεσε σημείο καμπής για την Ελλάδα, καθώς, έστω και αποσπασματικά, τέθηκαν τα θεμέλια της πολιτικής ομαλότητας, στην οποία στηρίχθηκε την επόμενη δεκαετία η ανασυγκρότηση και ο εκσυγχρονισμός της Ελλάδας με πρωταρχικό βραχίονα τη δημιουργία ισχυρών ενόπλων δυνάμεων. Η απειλή του πολέμου και η ανάγκη εθνικής ολοκλήρωσης καθόρισαν κυρίως το σύνολο των εξελίξεων στην Ελλάδα στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα.

4.1 Οι γεωπολιτικές συνθήκες κύρια αιτία εσωτερικών μεταρρυθμίσεων.

Από το 1863 έως και το 1878, οι διεθνείς παράγοντες και η πιθανή απειλή πολέμου στα Βαλκάνια, διαμόρφωσαν το πολιτικό τοπίο στην Ελλάδα, και καθόρισαν τις οποίες εξελίξεις τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική πολιτική.

Τη συγκεκριμένη περίοδο, κατά κύριο λόγο, στην ελληνική πολιτική σκηνή δρούσαν κόμματα, τα οποία έπαιρναν το όνομα τους, από το όνομα του αρχηγού τους. Πρόκειται για συνασπισμούς προσωποπαγών ομάδων, που μεγαλύτερη σπουδαιότητα από το κομματικό τους πρόγραμμα, αποτελούσε η κατοχή της εξουσίας πριν από τις εκλογές, με σκοπό την εξασφάλιση κάποιας πλειοψηφίας στις κάλπες¹²⁰. Στα θέματα της εσωτερικής πολιτικής συγκρούονταν για ασήμαντα ζητήματα, ενώ όσον αφορά την εθνική πολιτική ήταν όλοι οπαδοί της Μεγάλης Ιδέας αλλά διαφωνούσαν σχετικά με το δρόμο και τη χρονική στιγμή της υλοποίησης της. Από την άλλη πλευρά, ο Γεώργιος σύντομα έδειξε τις διαθέσεις του και λειτούργησε ως ανώτατος άρχων με σαφείς παρεμβατικές τάσεις¹²¹. Έτσι, στην Ελλάδα κατά την δεκαετία 1864 – 1875, επικρατούσε μια ρευστή πολιτική κατάσταση¹²², στην οποία το διακύβευμα ήταν ο καθορισμός των συσχετισμών εξουσίας ανάμεσα στους διάφορους πόλους της. Έτσι, διαμορφώθηκε πλήρως η ατζέντα της πολιτικής αντιπαράθεσης για τα επόμενα χρόνια, η οποία περιελάμβανε τρία ουσιώδη ζητήματα: την ερμηνεία του συντάγματος του 1864 για τη σχέση μεταξύ στέμματος, κυβέρνησης και κοινοβουλίου, τις προτεραιότητες και τις στρατηγικές επιλογές στην οικονομική και την κοινωνική πολιτική¹²³, και την εξωτερική πολιτική¹²⁴.

Το ίδιο χρονικό διάστημα, που εντός της Ελλάδας επικρατούσε έντονη πολιτική διαμάχη για τον επιμερισμό της εξουσίας, οι διεθνείς εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου ήταν ραγδαίες, και έθεταν σε κίνδυνο τους εθνικούς στόχους. Αρχικά, η έκρηξη της Κρητικής επανάστασης του 1866 – 1869 ως προέκταση του Ανατολικού Ζητήματος και σε δεύτερο χρόνο η αναζωπύρωση του εθνικισμού στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων η οποία προκάλεσε τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877 – 1878, αποτέλεσαν σημαντικά ορόσημα της περιόδου. Πιο συγκεκριμένα, ο ρωσοτουρκικός πόλεμος έληξε με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου¹²⁵ σύμφωνα με την οποία δημιουργήθηκε η «Μεγάλη Βουλγαρία», η οποία περιελάμβανε

¹²⁰ Douglas D., Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770 – 1923, 154.

¹²¹ Ο βασιλιάς δεν δίστασε σε πολλές περιπτώσεις να ακολουθήσει την παλιά πρακτική, διορίζοντας πρωθυπουργό της αρεσκείας του, χωρίς αυτός να διαθέτει αναγκαστικά την πλειοψηφία στη Βουλή. Συλλογικό, Η Συγκρότηση του Ελληνικού Κράτους – Διεθνές πλαίσιο, εξουσία και πολιτική τον 19^ο αιώνα, 81.

¹²² Χαρακτηριστικό είναι ότι σε διάστημα δεκατεσσάρων μηνών, από 14 Οκτωβρίου του 1865 έως και 18 Δεκεμβρίου 1866, εναλλάχθηκαν στην εξουσία επτά κυβερνήσεις. Οι κυβερνήσεις αυτές ήταν Δεληγιώργη, Βούλγαρη και Κουμουνδούρου. Η εναλλαγή αυτή στην εξουσία προκάλούσε συνεχώς κυβερνητική αστάθεια και αλλεπάλληλες πολιτικές κρίσεις.

¹²³ Hering G., Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821 -1936, 447.

¹²⁴ Την περίοδο εκείνη χαράχθηκε επίσημα η εθνική στρατηγική της Ελλάδας. «Εθνική του ελληνισμού ιδέα», η οποία έθετε ως απώτερο στόχο της, την απλευθέρωση της ελληνικής χώρας και τον καταρτισμό ενιαίου κράτους περιλαμβάνοντας το σύνολο του ελληνικού έθνους. Η πραγματοποίηση της στρατηγικής αυτής θα προέκυπτε ως συνδυασμός διπλωματικών ελιγμών με σκοπό την εξισορρόπηση των συμφερόντων των ευρωπαϊκών δυνάμεων στην Ανατολή και συντονισμένης συνεργασίας σε όλα τα επίπεδα των λαών της Χερσονήσου του Αίμου.

¹²⁵ Ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1877 – 1878 έληξε τυπικά με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, με την οποία εκτός των άλλων ιδρύθηκε η «Μεγάλη Βουλγαρία» η οποία εκτεινόταν από το Δούναβη

το σύνολο της Μακεδονίας - χώρο με αμιγώς ελληνικό πληθυσμό, καθώς και άλλα εδάφη της ευρύτερης περιοχής καλλιεργώντας έκτοτε τον έντονο ανταγωνισμό μεταξύ των λαών της χερσονήσου του Αίμου. Αυτά τα γεγονότα κατέδειξαν κατηγορηματικά τις αδυναμίες του ελληνικού κράτους στην άσκηση της ευρύτερης πολιτικής του.

Συγκριτικά με την πρώτη περίοδο της ανεξαρτησίας, τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, αν και είχε επιτευχθεί ένας σχετικός εκσυγχρονισμός του ελληνικού κράτους και της ευρύτερης κοινωνίας ευρύτερα, ωστόσο, ούτε η ελληνική οικονομία, ούτε η δημόσια διοίκηση, ούτε οι ένοπλες δυνάμεις ήταν δυνατόν να αναλάβουν αποτελεσματικά το βάρος μιας δυναμικής αναμέτρησης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία¹²⁶, και να διεκδικήσουν την εδαφική επέκταση του ελληνικού βασιλείου. Το ζήτημα της αναδιοργάνωσης και συνακόλουθα του εκσυγχρονισμού της Ελλάδας και της ριζικής αναδιάρθρωσης των κοινωνικών δομών προέβαλλε, πλέον, επιτακτικά, καθώς θεωρήθηκαν προαπαιτούμενα αφενός για τη συγκρότηση αξιόμαχων ενόπλων δυνάμεων αφετέρου για την εξάσκηση πιο διεκδικητικής εξωτερικής πολιτικής. Ωστόσο, η ανασυγκρότηση του κράτους, αναιρούνταν τόσο από την οικονομική αδυναμία όσο και από την πολιτική ανωμαλία¹²⁷. Ήταν, πλέον, όλο και ευρύτερα αποδεκτό ότι για να πραγματοποιηθούν οι αναγκαίες μεταρρυθμίσεις, έπρεπε πρώτα να καλλιεργηθεί η πολιτική ομαλότητα, γεγονός που θα βοηθούσε στη συγκρότηση ισχυρών κυβερνήσεων με ξεκάθαρη πολιτική βούληση, απολύτως αναγκαία για την επίλυση των σοβαρών εθνικών ζητημάτων¹²⁸.

Τα αιτούμενα λοιπόν για την Ελλάδα, τη δεδομένη χρονική στιγμή, ήταν η δημιουργία κλίματος πολιτικής σταθερότητας και η συγκρότηση ισχυρών πολιτικών κυβερνήσεων, οι οποίες θα ασκούσαν στρατιωτική και εξωτερική πολιτική, με σαφείς προσανατολισμούς προς την κατεύθυνση της εκπλήρωσης των εθνικών διεκδικήσεων. Ωστόσο, η ουσιαστικότερη και αξιόμαχη στρατιωτική οργάνωση που απαιτούνταν ήταν δυνατόν να επιτευχθεί μόνο από ένα κράτος σύγχρονο, ευνομούμενο και οικονομικά ανεπτυγμένο¹²⁹. Τη φιλοσοφία αυτή εκπροσώπησε, από τη δεκαετία του 1870, ο Χαρίλαος Τρικούπης.

Ο Τρικούπης έχοντας την αντίληψη ότι η λειτουργία του πολιτικού συστήματος στην Ελλάδα ήταν ανεπαρκής και αποτελούσε τη βασική αιτία για τα δεινά του Ελληνισμού, το 1875, στην πρώτη βραχύβια κυβέρνηση την οποία συγκρότησε¹³⁰, μία από τις πρώτες και βασικές του

έως το Αιγαίο και από τη Μαύρη Θάλασσα έως τις Πρέσπες, θέτοντας τέλος στις ελληνικές διεκδικήσεις στη Μακεδονία.

¹²⁶ Η έκβαση της Κρητικής επανάστασης του 1866 -1869 και η ελληνική ουδετερότητα στο Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877 – 1878 κατέδειξαν με τον πλέον κατηγορηματικό τρόπο, ότι το ελληνικό κράτος διευρύνοντας υπέρμετρα τις στρατιωτικές και οικονομικές του δυνατότητες δεν ήταν σε θέση να υποστηρίξει τα αλυτρωτικά του σχέδια.

¹²⁷ Η κινηματογραφική εναλλαγή βραχύβιων και κατά συνέπεια αναποτελεσματικών κυβερνήσεων συνεχιζόταν, γεγονός που ακύρωνε κάθε προσπάθεια εκσυγχρονισμού του τόπου.

¹²⁸ Ο αλυτρωτικός προσανατολισμός της εξωτερικής πολιτικής συνδεόταν άμεσα με την εσωτερική πολιτική στην αντίληψη της αναγκαιότητας ύπαρξης σύγχρονου και ευνομούμενου κράτους. Hering G., Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821 -1936, 548.

¹²⁹ Τζόκας Σπ., Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η Συγκρότηση του Νεοελληνικού Κράτους, (Θεμέλιο, 1999), 66.

¹³⁰ Στις αρχές του 1875, ξέσπασε μία από τις μεγαλύτερες πολιτικές κρίσεις της εποχής, την οποία ο βασιλιάς δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει με τις συνήθεις μέχρι τότε πρακτικές, ωστόσο στο τέλος δείχνοντας προσαρμοστικότητα και ρεαλισμό στις περιστάσεις, έδωσε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στο Χ. Τρικούπη με εντολή τη διάλυση της Βουλής και τη διενέργεια ελεύθερων

ενέργειες ήταν η καθιέρωση της «αρχής της δεδηλωμένης»¹³¹. Σύμφωνα με αυτήν, απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάδειξη μιας κυβέρνησης αποτελούσε η εμπιστοσύνη της Βουλής. Η θέσπιση της δεδηλωμένης, έκτοτε, συνέβαλε σημαντικά στην εξυγίανση και τον εκσυγχρονισμό του πολιτικού συστήματος, μείωσε τις ίντριγκες στα αυλικά παρασκήνια και τις πολιτικές κρίσεις του παρελθόντος, εδραίωσε γενικά την ισχύ του κοινοβουλευτικού συστήματος στην Ελλάδα και συνέβαλε τα μέγιστα στη συγκρότηση ισχυρών κυβερνήσεων, στο μέλλον, ικανών να σηκώσουν το βάρος των μεταρρυθμίσεων που απαιτούνταν.

Το 1875 θεωρείται κομβικό σημείο για τον κοινοβουλευτισμό αλλά και για τον περαιτέρω εκσυγχρονισμό, που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, καθώς δημιούργησε πολιτική, κοινωνική αλλά και οικονομική σταθερότητα. Στη συνέχεια, και παρά τα περιορισμένα χρονικά όρια της κυβέρνησης του ο Τρικούπης προώθησε ορισμένα βασικά νομοσχέδια¹³², το σημαντικότερα από τα οποία αφορούσαν κυρίως τις ένοπλες δυνάμεις. Προώθησε το νομοσχέδιο περί στρατολογίας¹³³, σύμφωνα με το οποίο καταργούνταν η αντικατάσταση και καθιερωνόταν μία ιδιάζουσα μορφή καθολικής στράτευσης, με σαφείς επιδιώξεις για την νέα αποστολή του στρατεύματος. Το καλοκαίρι του 1875, συγκρότησε μία επιτροπή, υπό την προεδρία του στρατηγού Σμολένσκι, με σκοπό τη σύνταξη στρατιωτικού οργανισμού βάσει των αντίστοιχων ευρωπαϊκών¹³⁴. Έκτοτε και μέχρι το τέλος της περιόδου, που χρονικά τοποθετείται το 1881 με την προσάρτηση της Θεσσαλίας, οι προσπάθειες συγκρότησης αξιόμαχων και ισχυρών ενόπλων δυνάμεων, αν και αποσπασματικές, αποτέλεσαν το θεμέλιο λίθο, πάνω στον οποίο στηρίχθηκε η πολιτική τους σε όλους τους υπόλοιπους τομείς.

Ως εκ τούτου, η περίοδος από την ενθρόνιση του Γεωργίου έως την προσάρτηση της Θεσσαλίας, υπήρξε σημείο καμπής για την Ελλάδα, καθώς δεδομένων των νέων διεθνών συσχετισμών, η ανάγκη για ποιοτικότερη στρατιωτική οργάνωση έθεσε τα θεμέλια της πολιτικής σταθερότητας, πάνω στα οποία βασίστηκε ο συστηματικός εκσυγχρονισμός της χώρας, τα επόμενα χρόνια.

εκλογών. Τρίχα Λ., ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Ο πολιτικός του «Τις πταίει;» και του «Δυστυχώς Επτωχευσαμέν», (Πόλις, 2016), 235 – 240.

¹³¹ Η «αρχή της δεδηλωμένης» περιελάμβανε τους εξής άξονες: α) υποχρεωτική πρόσκληση του αρχηγού του κόμματος, που διαθέτει τη δεδηλωμένη πλειοψηφία της Βουλής, για να σχηματίσει κυβέρνηση, β) υποχρέωση κάθε νεοεκλεγμένης κυβέρνησης να ζητεί την εμπιστοσύνη της Βουλής, γ) παραίτηση της κυβέρνησης σε περίπτωση που έπαυε να απολαμβάνει την εμπιστοσύνη της Βουλής και δ) διεξαγωγή των εκλογών μόνο από κυβέρνηση κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας ή από «άχρουν» υπουργείο. Ταυτόχρονα καταργούσε ουσιαστικά τα άρθρα 31 («Ο βασιλέας διορίζει και παύει τους υπουργούς του») και του άρθρου 37 που αναφερόταν στο δικαίωμα του να διαλύει τη Βουλή.

¹³² Νομοσχέδιο περί ευθύνης υπουργών και νομοσχέδιο περί της εκλογής βουλευτών.

¹³³ Το οποίο έφερε προς ψήφιση έπειτα το 1877 η κυβέρνηση Κουμουνδούρου.

¹³⁴ Τρίχα Λ., ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Ο πολιτικός του «Τις πταίει;» και του «Δυστυχώς Επτωχευσαμέν», 259 – 260.

4.2 «Αλλαγές» στην αποστολή και τη δομή του στρατεύματος «Αλλαγή προσανατολισμού».

Η περίοδος που ξεκινά με την ενθρόνιση του Γεωργίου, αποδείχθηκε ιδιαίτερα κρίσιμη, λόγω των διεθνών εξελίξεων, για την εκπλήρωση των εθνικών στόχων. Καθ' όλη την περίοδο, από το 1863 έως το 1881, ήταν κοινή πεποίθηση όλων των πολιτικών δυνάμεων ότι οι ένοπλες δυνάμεις έπρεπε να εκσυγχρονιστούν και να αναδιοργανωθούν, προσαρμοζόμενες στις νέες απαιτήσεις. Έτσι, όλες οι κυβερνήσεις της περιόδου θα δοκιμάσουν, έστω και αποσπασματικά, να ανασυγκροτήσουν τις ένοπλες δυνάμεις.

Οι πρώτες προσπάθειες, που καταβλήθηκαν στόχευαν την αύξηση της δύναμης του στρατού καθώς στην πλήρη αναδιοργάνωση του, ενώ στη συνέχεια πραγματοποιήθηκαν μεγάλες αγορές πολεμικού υλικού, ώστε να μπορεί να αντιπαρατεθεί ισάξια με τους άλλους στρατούς. Έτσι, θα περιοριζόταν η πρότερη αποστολή του, που ήταν η καταδίωξη ληστών και η προστασία του πολιτικού καθεστώτος¹³⁵. Οι ετήσιοι προϋπολογισμοί του κράτους αποτελούν χαρακτηριστικό, δείγμα της κοινής αντίληψης που υπήρχε τότε στο πολιτικό σύστημα της περιόδου. Πιο συγκεκριμένα, οι στρατιωτικές δαπάνες μέχρι το 1875 αντιπροσώπευαν ποσοστό σχεδόν 20% -25% του προϋπολογισμού, ενώ από το 1878 και έπειτα σχεδόν διπλασιάζονται και ανεβαίνουν στο 45% του κρατικού προϋπολογισμού¹³⁶.

Κατά τα πρώτα έτη της βασιλείας του Γεωργίου Α', δεν παρουσιάστηκε ιδιαίτερη πρόοδος στην στρατιωτική οργάνωση¹³⁷. Ο ιδιάζων κοινοβουλευτισμός¹³⁸, υπό τον οποίο λειτουργούσε το πολίτευμα έως το 1875, και οι συχνές κυβερνητικές αλλαγές είχαν ως άμεση συνέπεια να εξασθενήσουν ακόμη περισσότερο το ήδη ισχνό στράτευμα. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, την πενταετία 1863 – 1868, ο στρατός ξηράς εμφάνιζε δύναμη 11.000 – 11.200 ανδρών, η οποία στην πραγματικότητα δεν υπερέβαινε τους 8.000 άνδρες. Επίσης, η ισχύς πυρός του περιοριζόταν σε 12 πυροβόλα πεδινά και 8 ορεινά. Ταυτόχρονα, δεν υπήρχε καθόλου μέριμνα για τυχόν περίπτωση επιστρατεύσεως, ενώ ο εφοδιασμός, η επιμελητεία και η επιτελική οργάνωση ουσιαστικά δεν υφίστανται¹³⁹. Η αδυναμία αυτή του ελληνικού στρατού εκδηλώθηκε πλήρως τόσο κατά την Κρητική Επανάσταση του 1866 – 1869 όσο κατά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877, οπότε η ελληνική κυβέρνηση αιφνιδιάστηκε πλήρως.

¹³⁵ Κωστής Κ., «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», 368.

¹³⁶ Σε εκατομμύρια δραχμές, την πρώτη περίοδο οι στρατιωτικές δαπάνες κυμάνθηκαν στα 10 έως 12, ενώ κατά τη δεύτερη έφθασαν τα 30. Τζόκας Σπ., Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η Συγκρότηση του Νεοελληνικού Κράτους, 119.

¹³⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ιστορία του Ελληνικού Στρατού 1821 – 1997, 50.

¹³⁸ Οι επεμβάσεις της πολιτικής στο στρατό και αντίστροφα είχαν αποβεί καθιερωμένη συνήθεια, ενώ και η επιτρεπόμενη στους εν ενεργεία αξιωματικούς άδεια να πολιτεύονται προκαλούσε έντονα και βαθιά ρήγματα στην πειθαρχία, η οποία αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της ομαλής λειτουργίας του στρατού.

¹³⁹ Στασινόπουλος Ε., Ο Ελληνικός Στρατός της Πρώτης Εκατονταετίας, (Ελεύθερη Σκέψις), 46.

ΕΤΗ	ΔΥΝΑΜΗ
1864	11.000
1865	12.000
1866	12.000
1867	14.300
1868	14.500
1869	14.500
1870	13.873
1871	12.073
1872	12.397
1873	12.397

(Πίνακας 5. Συγκεντρωτική Δύναμη Ελληνικού Στρατού για τα έτη 1864 – 1873 Πηγή: Γ.Α.Κ Αρχείο Υπουργείου Στρατιωτικών)

Τη δεκαετία 1864 – 1874, οι σημαντικότερες αλλαγές που επιβλήθηκαν, δεν επηρέασαν ιδιαίτερα τις επιχειρησιακές δυνατότητες του στρατεύματος, αλλά αφορούσαν κυρίως τα ανώτατα κλιμάκια, και επέφεραν μόνο αλλαγές στη διοικητική δομή του στρατεύματος. Συγκεκριμένα, το 1866, πραγματοποιήθηκε η σύσταση τριών αρχηγείων με έδρες την Αμφιλοχία, τη Λαμία και την Κέρκυρα αντίστοιχα. Αποστολή των αρχηγείων ήταν η συγκεντρωτική διοίκηση, η εκπαίδευση και η επιθεώρηση των στρατιωτικών μονάδων της περιφέρειας τους, καθώς και η ευθύνη της δημόσιας τάξης, με την υπαγωγή σε αυτά των κατά τόπους δυνάμεων της Χωροφυλακής. Δύο χρόνια αργότερα το 1868, με σκοπό τη μείωση του λειτουργικού κόστους, τα αρχηγεία Αμφιλοχίας και Λαμίας καταργήθηκαν και η συγκεντρωτική διοίκηση των στρατιωτικών τμημάτων ανατέθηκε στους αρχαιότερους διοικητές μονάδων Πεζικού ή Ευζώνων, ενώ τέσσερα χρόνια μετά, το 1872, συστάθηκαν δύο «Αρχηγεία Μεταβατικού»¹⁴⁰ με σκοπό την πάταξη κυρίως της ληστείας, δείγμα της σύγχυσης που επικρατούσε ως προς τη μορφή της αποστολής και το νέο ρόλο των ενόπλων δυνάμεων. Άλλο ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της πρόχειρης και σπασμωδικής οργάνωσης του στρατού ξηράς την εν λόγω περίοδο, ήταν οι αλλαγές στη συγκρότηση του πεζικού¹⁴¹. Με νόμο, το 1864, καταργήθηκαν δέκα εφεδρικά τάγματα και τα στελέχη τους τέθηκαν σε αργία, επειδή οι θέσεις τους καταργήθηκαν¹⁴². Στα υπόλοιπα όπλα και σώματα του στρατού ξηράς Ιππικό, Πυροβολικό, και Μηχανικό διενεργήθηκαν κυρίως αλλαγές διοικητικής φύσεως χωρίς ουσιαστικές συνέπειες στην επιχειρησιακή τους αποστολή. Επιπλέον, την επιχειρησιακή αδυναμία του στρατεύματος συνέτεινε η κακή οικονομική κατάσταση της χώρας. Μεγάλο ποσοστό στελεχών και στρατιωτών, κυρίως του Πεζικού και του Πυροβολικού, βρισκόταν εκ περιτροπής σε υποχρεωτική άδεια για οικονομικούς λόγους¹⁴³.

¹⁴⁰ Με ΒΔ στις 29 Απριλίου 1872.

¹⁴¹ Το Πεζικό αποτελεί τα κύριο όπλο ελιγμού ενός στρατεύματος και η άρτια οργάνωση και συγκρότηση του κρίνει σε σημαντικό βαθμό την εξέλιξη των πολεμικών επιχειρήσεων.

¹⁴² ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού 1821 – 1954, 160.

¹⁴³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ιστορία του Ελληνικού Στρατού 1821 – 1997, 55.

Στο τέλος του 1876 η σύνθεση και η δύναμη του στρατού ξηράς ήταν η ακόλουθη:

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ - ΣΩΜΑ	ΟΡΓΑΝΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ
Υπουργείο Στρατιωτικών	• Δύο Αρχηγεία Μεταβατικού, Αρχηγείο Επτανήσου • Σώμα Γενικών Επιτελών • Τρία Φρουραρχεία (Αθηνών, Ναυπλίου και Κέρκυρας • Άγημα • Φάλαγγα
Πεζικό	• Δέκα τάγματα Πεζικού (των 6 λόχων) • Τέσσερα τάγματα Ευζώνων (των 5 λόχων)
Ιππικό	• Μία ιππαρχία Ακροβολιστών (των 5 ιλών)
Πυροβολικό	• Διοίκηση Πυροβολικού • Τάγμα Πυροβολικού (των 6 λόχων) • Οπλοστάσιο
Μηχανικό	• Αρχηγείο Μηχανικού • Διευθύνσεις Μηχανικού • Τάγμα σκαπανέων (των 4 λόχων)
Μουσική Αθηνών	
Υγειονομικό	• Ιατροί • Φαρμακοποιοί
Οικονομική Υπηρεσία	• Τέσσερις οικονομικές επιθεωρήσεις • Τέσσερα στρατιωτικά αρτοποιεία
Στρατιωτικοί Ιερείς	
Στρατιωτική Δικαιοσύνη	• Αναθεωρητικό Δικαστήριο • Δύο διαρκή στρατοδικεία
Χωροφυλακή	• Αρχηγείο • Δεκατρείς μοιραρχίες

(Πίνακας 6. Σύνθεση Στρατού Ξηράς έτους 1876 – Πηγή: ΓΕΣ/ΔΙΣ)

Συγκεκριμένα, η συνολική δύναμη του Στρατού ανερχόταν σε 988 αξιωματικούς και 16.330 οπλίτες. Από τη δύναμη αυτή, τουλάχιστον 1080 υποδεκανείς και στρατιώτες των Ταγμάτων Πεζικού και 200 πυροτεχνίτες και πυροβολητές του Τάγματος Πυροβολικού βρισκόταν σε υποχρεωτική άδεια. Ωστόσο, το 1877, εξαιτίας των κρίσιμων εθνικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε η χώρα, αναλήφθηκε από την ελληνική ηγεσία νέα συστηματική προσπάθεια αρχικά αφενός για την αύξηση της δυνάμεως του στρατεύματος αφετέρου, για τη βελτίωση της μαχητικής του ικανότητας¹⁴⁴. Έτσι, η ελληνική κυβέρνηση κατήρτισε με τον νόμο ΧΚΕ΄, στις 22 Ιουνίου 1877, νέο «προσωρινό» Οργανισμό του στρατού. Ο νέος Οργανισμός ουσιαστικά άλλαζε το δόγμα λειτουργίας του στρατού ξηράς. Για πρώτη φορά, συγκροτήθηκε Γενικό Επιτελείο και διάφορες δευτερεύουσες υπηρεσίες. Επίσης, συστάθηκαν δύο μεραρχίες Πεζικού, η Μεραρχία Στερεάς Ελλάδας με έδρα την Αθήνα και τη Μεραρχία Πελοποννήσου με έδρα την Πάτρα. Κάθε μεραρχία περιλάμβανε επιτελείο και δύο ταξιαρχίες, η καθεμία από τις οποίες διέθετε δύο συντάγματα Πεζικού, ένα τάγμα Ευζώνων των τεσσάρων λόχων, τα ανάλογα τμήματα Ιππικού και Πυροβολικού, καθώς και τις απαραίτητες λοιπές υπηρεσίες. Αντίστοιχα, το σύνταγμα Πεζικού αποτελούνταν από δύο τάγματα Πεζικού, ενώ το Ιππικό κάθε ταξιαρχίας ήταν συγκροτημένο σε σύνταγμα των δύο

¹⁴⁴ Στασινόπουλος Ε., Ο Ελληνικός Στρατός της Πρώτης Εκατονταετίας, 48.

επιλαρχιών, από τις οποίες η μία διέθετε τρεις ίλες και η άλλη δύο. Το Πυροβολικό ήταν συγκροτημένο σε ένα σύνταγμα Πυροβολικού και το Οπλοστάσιο. Το σύνταγμα διέθετε μία μοίρα πεδινού και δύο ορειβατικού Πυροβολικού, των τεσσάρων πυροβολαρχιών η καθεμία. Επίσης, το Μηχανικό κάθε μεραρχία αποτελούνταν από ένα τάγμα Μηχανικού των έξι λόχων, από τους οποίους τέσσερις ήταν σκαπανέων – υπονομοποιών, ένα τηλεγραφητών και ένα λόχο γεφυροποιών. Τέλος, κάθε μεραρχία διέθετε και δύο λόχους νοσοκόμων. Η συνολική δύναμη του στρατού αυξήθηκε σχεδόν στο διπλάσιο σύμφωνα με τη νέα σύνθεση του, ανερχόταν περίπου σε 24.500 άνδρες και 2.050 κτήνη.

Σύνταγμα Πεζικού	2.019 άνδρες	9 κτήνη
Τάγμα Ευζώνων	1.009 »	4 »
Σύνταγμα Ιππικού	846 »	798 »
Σύνταγμα Πυροβολικού	1.959 »	1.130 »
Τάγμα Μηχανικού	1.105 »	36 »
Νοσοκόμοι	300 »	-
Σύνολο		

(Πίνακας 7 Αριθμητική Δύναμη Ανδρών και Κτηνών του ΣΞ – Πηγή: Εφημερίδα Συζητήσεων Βουλής έτους 1878)

Στο πλαίσιο της νέας προσπάθειας, ο Ελληνικός Στρατός συγκροτήθηκε για πρώτη φορά σε μεραρχίες και ταξιαρχίες, κατά τα πρότυπα των σύγχρονων στρατών της δυτικής Ευρώπης και κυρίως του Γαλλικού Στρατού, με απώτερο σκοπό την αύξηση της μαχητικής του ισχύος. Επίσης, έγιναν σοβαρές προσπάθειες αναμόρφωσης της εκπαίδευσης, καθώς και αντικατάστασης του οπλισμού με νέου τύπου σύγχρονο εξοπλισμό. Η διαδικασία ανασυγκρότησης και ο εκσυγχρονισμός του στρατού ξηράς, προς την ίδια κατεύθυνση, συνεχίσθηκε και τα επόμενα χρόνια με τροποποιήσεις του Οργανισμού¹⁴⁵, με τη συγκρότηση νέων υπηρεσιών κυρίως υποστήριξης¹⁴⁶ και διοικητικής μέριμνας των μάχιμων μονάδων. Επιπλέον, πραγματοποιήθηκε αύξηση των στρατιωτικών δαπανών για εξοπλιστικά προγράμματα κάθε είδους. Οι στρατιωτικές δαπάνες είχαν αυξηθεί στο διπλάσιο το 1881 σε σχέση με το 1864¹⁴⁷, και αφορούσαν τόσο την αγορά οπλικών συστημάτων, όσο και την αγορά κάθε άλλου είδους υλικού, όπως υγειονομικού, ιματισμού, επικοινωνιών.

Η περίοδος 1875 – 1881, υπήρξε καθοριστική, καθώς συντελέστηκαν αρκετά και σημαντικά βήματα προόδου και εκσυγχρονισμού της λειτουργίας και του υλικού του στρατού ξηράς, ενώ επιτεύχθηκε και σημαντική αύξηση της αριθμητικής του δύναμης. Το στράτευμα άρχισε να αλλάζει προσανατολισμό σε σχέση με την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα, και προετοιμαζόταν πλέον για πολεμικές επιχειρήσεις. Αν και υπολείπονταν πολλές παρεμβάσεις ακόμη για τον πλήρη εκσυγχρονισμό των ενόπλων δυνάμεων, παρόλα αυτά ο εκσυγχρονισμός του στρατεύματος επέφερε και τον εκσυγχρονισμό του κράτους. Την ίδια περίοδο, αυξήθηκε ο κρατικός προϋπολογισμός, συγκροτήθηκαν νέες υπηρεσίες στη δημόσια διοίκηση, οι οποίες είχαν ως βάση

¹⁴⁵ Νόμος ΧΕΖ' της 31^{ης} Δεκεμβρίου 1877, Νόμος ΩΛΗ' της 29^{ης} Απριλίου 1880 περί τροποποιήσεων της σύνθεσης του Στρατού, ΒΔ της 27^{ης} Δεκεμβρίου 1880 με το οποίο μεταβλήθηκε και πάλι η σύνθεση του στρατού ξηράς.

¹⁴⁶ Το 1881 συγκροτείται για πρώτη φορά στην Ελλάδα υπηρεσία τηλεγραφητών και στήθηκε τηλεγραφικό δίκτυο.

¹⁴⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού 1821 – 1954, 210 – 211.

και πρότυπο τις αντίστοιχες στρατιωτικές, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Τηλεγραφική Υπηρεσία Στρατού, η οποία ήταν η πρώτη υπηρεσία επικοινωνιών στη χώρα, και αποτέλεσε τη βάση για την ανάπτυξη των ενσύρματων επικοινωνιών στην Ελλάδα. Η στρατιωτική οργάνωση και ο αναμενόμενος πόλεμος είχαν αποτελέσει εκ νέου την αιτία για τον εκσυγχρονισμό του κράτους και της κοινωνίας καθώς και την επερχόμενη ανάπτυξη της οικονομίας.

4.3 «Νέος» στρατολογικός νόμος στη βάση της καθολικής στράτευσης

Μία από τις σημαντικότερες μεταρρυθμίσεις, της περιόδου 1863 – 1881, υπήρξε η αλλαγή του στρατολογικού νόμου. Η στρατολογία στην Ελλάδα έως το 1878 πραγματοποιούνταν με το νόμο «περί απογραφής» του 1837, ο οποίος ακολουθούσε το γαλλικό πρότυπο, με κύρια χαρακτηριστικά την «κλήρωση» και την «αντικατάσταση». Παρ' όλες τις τομές, που επέφερε ο στρατολογικός νόμος του 1837 στην ελληνική κοινωνία τις προηγούμενες δεκαετίες, είχε ένα σημαντικό μειονέκτημα, συνέχιζε να υφίσταται το ακανθώδες πρόβλημα της αποφυγής της στρατιωτικής θητείας. Ως εκ τούτου, μεγάλο μέρος του ελληνικού ανδρικού πληθυσμού δεν είχε εκπαιδευτεί σε στρατιωτικά ζητήματα με αποτέλεσμα να μην είναι άμεσα διαθέσιμο να χρησιμοποιηθεί σε πολεμικές επιχειρήσεις.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1870, το σύνολο του πολιτικού κόσμου ήταν πλέον πεπεισμένο πως η εκπλήρωση των εθνικών στόχων και η ενοποίηση του ελληνισμού, κάτω από ένα ενιαίο και ισχυρό εθνικό κέντρο, προϋπέθετε την πραγματοποίηση εκσυγχρονιστικών τομών σε όλους τους τομείς της εσωτερικής πολιτικής και ιδιαίτερα στο στρατιωτικό και στρατολογικό μηχανισμό. Ήταν πλέον αδιαμφισβήτητη ανάγκη τόσο η αύξηση της συνολικής δύναμης του στρατεύματος όσο και η στρατιωτική εκπαίδευση του μεγαλύτερου τμήματος του ανδρικού πληθυσμού, για την αντιμετώπιση ενδεχόμενου πλέον πολέμου. Πρώτος ο Χαρίλαος Τρικούπης, στο πλαίσιο της «υπηρεσιακής» κυβέρνησης που σχημάτισε το 1875, ανέθεσε σε επιτροπή αξιωματικών με επικεφαλής τον στρατηγό Σμολένσκη¹⁴⁸ τη σύνταξη νέου στρατιωτικού οργανισμού και την αναθεώρηση του στρατολογικού νόμου με κύριο στόχο την επίτευξη της καθολικής στράτευσης.

Η έκθεση της επιτροπής περιελάμβανε πέντε μέρη, στα οποία αναλύονταν πλήρως όλα τα τεχνοκρατικά στοιχεία σχετικά με την απογραφή των στρατεύσιμων, προκειμένου να αποφευχθούν οι δυσλειτουργίες του παρελθόντος ενώ ξεκινούσε με τη γενική διαπίστωση πως το μέχρι τότε ισχύον σύστημα της στρατολογίας είχε σημαντικές ατέλειες και δεν ανταποκρινόταν πλέον «στις ανάγκες της Πατρίδος». Σύμφωνα με την επιτροπή τα κυριότερα μειονεκτήματα του ήταν τα εξής: πρώτον, ελάχιστοι νέοι λάμβαναν κάθε χρόνο στρατιωτική εκπαίδευση και δεύτερον με τη στρατιωτική υπηρεσία «επιβαρύνονταν» μόνο συγκεκριμένες τάξεις πολιτών και ιδίως οι ευάλωτες οικονομικά. Επίσης, χάριν κυρίως στη διάταξη της «αντικατάστασης», που προβλεπόταν στην έως τότε ισχύουσα νομοθεσία του 1837, η ποιότητα του στρατεύματος ήταν περιορισμένη καθώς επέλεγαν να υπηρετήσουν ως αντικαταστάτες, νέοι χωρίς «μηδένα άλλον πόρον ζωής» και

¹⁴⁸ Η στρατιωτική επιτροπή με επικεφαλής τον στρατηγό Σμολένσκη συγκροτήθηκε με την υπ. αριθμ. 18037 διαταγή του υπουργείου Στρατιωτικών με αποστολή τη σύνταξη νέου στρατιωτικού οργανισμού. Τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής ήταν οι συνταγματάρχες Σαουντζάκης και Κωρναίος, οι αντισυνταγματάρχες Βλάσης και Καρνάλης, ο ταγματάρχης Μακρής και ο επίτροπος Σούτσος. Το πόρισμα της επιτροπής κατατέθηκε στο υπουργείο Στρατιωτικών την 5^η Νοεμβρίου 1875.

«αστοχείωτοι», ενώ ταυτόχρονα νέοι που είχαν ήδη υπηρετήσει ξανά στο παρελθόν παρουσιάζονταν εκ νέου ως «αντικαταστάτες» σε νεώτερες κληρώσεις μειώνοντας έτσι τη δύναμη της εφεδρείας, δηλαδή της εν δυνάμει επιστρατευόμενης δύναμης. Ως εκ τούτου, πρώτιστο μέλημα της στρατιωτικής επιτροπής, το οποίο έθετε ξεκάθαρα αναφορικά με τη στράτευση στην Ελλάδα, ήταν: «Η Επιτροπή έχουσα υπ' όψιν, ότι υφίσταται ανάγκη όπως όσεν οίον μεγαλείτερον μέρος του έθνους εγκυμνάζεται εις τα όπλα, προς δε και ότι είναι δίκαιον τα βάρη της στρατιωτικής υποχρεώσεως να διανέμονται εξ' ίσου εις άπασας τας τάξεις της κοινωνίας, παρεδέχθη ως βάσιν του νέου περί στρατολογίας νομοσχεδίου την διά γενικής απογραφής αυτοπροσώπων υπηρεσιών άπαντων των Ελλήνων»¹⁴⁹. Ωστόσο, και στην έκθεση αυτή για το νέο στρατολογικό νόμο, δεν προτάθηκε η κατάργηση της κλήρωσης.

Η έκθεση της επιτροπής Σμολένσκη συντάχθηκε το 1875 ωστόσο, το νομοσχέδιο τέθηκε προς ψήφιση στη Βουλή το 1878, εξαιτίας των ραγδαίων γεωπολιτικών εξελίξεων στη Βαλκανική, από την οικουμενική κυβέρνηση του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου. Δεδομένων των συνθηκών στα εθνικά θέματα της χώρας, ήταν κοινή πεποίθηση όλων των πολιτικών παρατάξεων ότι οι ένοπλες δυνάμεις έπρεπε να αναδιοργανωθούν πλήρως. Η χώρα έπρεπε να προετοιμαστεί στρατιωτικά για ενδεχόμενο πόλεμο, γεγονός που καθιστούσε αναγκαίο το ευρύτερο εκσυγχρονισμό της. Αξίζει να επισημανθεί ότι η στρατιωτική προετοιμασία αποτελούσε τον καθοριστικό παράγοντα εκσυγχρονισμού της χώρας, ωστόσο η πρόοδος και η οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας συνιστούσαν τους καθοριστικούς παράγοντες για την ποιοτικότερη στρατιωτική της οργάνωση. Χαρακτηριστική είναι η αποστροφή του εισηγητή του νομοσχεδίου βουλευτή τότε Πάνου. Κορωναίου: «Εάν άπαντα τα νομοθετήματα εισί σπουδαία, διότι άπαντα σκοπούσι να κανονισωσι τον βίον ολοκλήρου λαού, υπαρχουσίν όμως μεταξύ αυτών και τα σπουδαιότερα, όταν ταύτα θίγουσιν όλα τα μέρη του βίου της τε πολιτεάς και των πολιτών. Τούτο δε είναι το στρατιωτικόν, διότι τούτο σχέσιν έχει προς την πολιτικήν, προς την οικονομίαν, προς την κοινωνικήν κατάστασιν, την προσωπικήν, την τοπικήν και τέλος διότι αφορά τας σχέσεις της πολιτείας, προς τους άλλους λαούς [...]»¹⁵⁰. Κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου, υπήρξε έντονη πολιτική αντιπαράθεση για το αν έπρεπε ή όχι να καταργηθεί η διαδικασία της κλήρωσης, κυρίως για λόγους οικονομικούς. Όπως, υποστηρίχθηκε από αρκετούς βουλευτές, μεταξύ των οποίων ο κ. Ζώχιος ο οποίος κατά τη συζήτηση της ολομέλειας της Βουλής λαμβάνοντας το λόγο και απευθυνόμενος προς τον Κορωναίο, που ήταν υποστηρικτής της κατάργησης της κλήρωσης, του λέει τα έξης: «Δεν δύνασθε να αποφύγητε την κλήρωσιν. Η στρατεύσιμος ηλικία, ας υποθεσωμέν ότι είναι 200.000. Και χρήματα; [...]». Κανείς ουσιαστικά δεν αντιπολιτευόταν τη γενική κατεύθυνση του νομοσχεδίου, περί καθολικής στράτευσης, ωστόσο η οικονομική κατάσταση της χώρας περιόριζε κατά πολύ τις κινήσεις της εκάστοτε κυβέρνησης, όσον αφορά τη πραγματοποίηση μεταρρυθμίσεων σε όλους ανεξαιρέτως τους τομείς.

Τελικά, κατά την ψήφιση του νομοσχεδίου για τη στρατολογία του στρατού ξηράς, καταψηφίσθηκαν τα άρθρα και οι διατάξεις που επιζητούσαν την κατάργηση της κλήρωσης. Έτσι, το 1878, εισήχθη μία ιδιότυπη και όχι πλήρης μορφή καθολικής στράτευσης σε περίοδο ειρήνης. Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι, το 1878, τέθηκαν τα θεμέλια, και στην Ελλάδα, για να ενεργοποιηθεί η καθολική στράτευση αυτό που αναφέρθηκε στο θεωρητικό πλαίσιο «κάθε πολίτης

¹⁴⁹ ΕΦΣ Βουλής, συνεδρίαση 8^{ης} Νοεμβρίου 1878, σ. 391 – 399.

¹⁵⁰ Ο.π., σ. 383.

και στρατιώτης, κάθε στρατιώτης και πολίτης». Σε μία περίοδο που ο εθνικισμός στα Βαλκάνια πλησίαζε στο απόγειο του, το στρατολογικό σύστημα, ως ένας από τους κύριους φορείς της εθνικής ιδέας, καταρτίσθηκε βασισμένο στο εξής δόγμα: «...ετάσσοντο εις τον στρατόν άπαντες οι δυνάμενοι να φέρωσι τα όπλα πολίται έτοιμοι προς υπεράσπισιν της πατρίδος κατά παντός ενδεχόμενου κινδύνου». Η ενέργεια αυτή, έκτος από τις κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις που προσέδωσε στον στρατιωτικό τομέα ουσιαστικά διπλασίασε τη δύναμη του στρατού ξηράς, άλλαξε άρδην την αποστολή του σε συγκριτικά με την οθωνική περίοδο και βέβαια λειτούργησε ως μοχλός πίεσης για τον εκσυγχρονισμό του σε μέσα και υλικά, καθορίζοντας συνακόλουθα και τον ευρύτερο εκσυγχρονισμό του κρατικού μηχανισμού.

Στις 27 Νοεμβρίου του 1878 ψηφίστηκε από τη Βουλή των Ελλήνων ο Νόμος ΨΙΣΤ' «Περί Στρατολογίας», ο οποίος περιελάμβανε 123 άρθρα¹⁵¹. Στις γενικές διατάξεις του νόμου περιλαμβάνονταν τα εξής: όλοι οι Έλληνες όφειλαν να υπηρετήσουν αυτοπροσώπως στο στρατό, η στρατιωτική υπηρεσία ήταν υποχρεωτική σε όλους τους άρρενες πολίτες από το 21^ο έτος της ηλικίας τους έως το 40^ο συμπληρωμένο. Η αντικατάσταση απαγορευόταν πλέον διά παντός, ενώ και η απαλλαγή από το στρατιωτικό καθήκον δεν ήταν πλέον για κανένα λόγο οριστική και αμετάκλητη. Επίσης, σύμφωνα με τις γενικές διατάξεις του νόμου, δεκτοί στο στράτευμα γίνονταν μόνο όσοι κατείχαν την ελληνική ιθαγένεια, ενώ αποκλείονταν τελείως από τη στρατιωτική υπηρεσία, οι καταδικασμένοι για εγκληματικές πράξεις καθώς και όσοι είχαν καταδικαστεί σε ένα τουλάχιστον έτος φυλάκισης με στέρηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων.

Τα επόμενα μέρη του νομοθετήματος περιελάμβαναν διατάξεις περί απογραφής, απαλλαγής και αναβολής κατατάξεως, περί της σύνθεσης του στρατολογικού συμβουλίου και των στρατολογικών ελέγχων που θα διενεργούνταν από αυτό, περιελάμβανε επίσης διατάξεις που αφορούσαν την κατάρτιση του στρατολογικού Μητρώου, την περιγραφή της διαδικασίας της κλήρωσης και βέβαια διατάξεις που αφορούσαν την εθελοντική κατάταξη, την ανακατάταξη, καθώς και ποινικές διατάξεις για όσους προσπαθούσαν να αποφύγουν τη στράτευση αλλά και σε όσους τους βοηθούσαν. Βασικός στόχος του νομοσχεδίου ήταν αφενός μέσω της υποχρεωτικής αυτοπρόσωπης στράτευσης η αύξηση της δύναμης του στρατού ξηράς αφετέρου η στρατιωτική εκπαίδευση όσο το δυνατόν μεγαλύτερου ποσοστού νέων. Επίσης, μέσα από τις αυστηρές διαδικασίες που προέβλεπε ο νόμος, έγινε μία σημαντική προσπάθεια να περιοριστούν τα περιθώρια αποφυγής της στράτευσης αλλά και να οριοθετηθούν οι παρεμβάσεις τοπικών συμφερόντων.

Κατά τη διαδικασία απογραφής του ανδρικού πληθυσμού, έγινε μια σοβαρή προσπάθεια με συγκεκριμένα κριτήρια για την πολιτογράφηση του ανδρικού πληθυσμού, αφού τις προηγούμενες δεκαετίες είχε παρατηρηθεί έντονα το φαινόμενο αποφυγής της εγγραφής των νέων στα μητρώα δήμων τους¹⁵². Καθορίστηκε συγκεκριμένη διαδικασία για την επιβολή και εκδίκαση των ενστάσεων, που αφορούσαν τη συγκρότηση των απογραφικών πινάκων, στην οποία ενεργό ρόλο είχε και η δικαιοσύνη μέσω των κατά τόπους πρωτοδικείων και ειρηνοδικείων. Η συγκεκριμένη θεσμοθέτηση πρόσθεσε ιδιαίτερο κύρος στη διαδικασία, περιόρισε τη δύναμη και την παρέμβαση των τοπικών συμφερόντων, καθώς προσέδωσε βαρύτητα στην ισχύουσα νομοθεσία και στις

¹⁵¹ ΦΕΚ υπ' αριθμ. 69 / 4 Δεκεμβρίου 1878.

¹⁵² Κωστής Κ., «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», 217.

απρόσωπες λειτουργίες που αυτή προέβλεπε. Όσον αφορά, τη διαδικασία εξαιρέσεως, απαλλαγής και αναβολής της κατατάξεως, αυτή περιγράφηκε πλήρως στις σχετικές διατάξεις του νόμου όπου απαιτούνταν και η έγγραφη απόδειξη των λόγων μη κατάταξης ενός νέου. Επίσης, προβλεπόταν με συγκεκριμένο άρθρο, πως σε περίπτωση πολέμου όσοι είχαν λάβει απαλλαγή από τη στρατιωτική υπηρεσία θα επιστρατεύονταν κανονικά. Για αυτό το λόγο οι απαλλαγέντες θα υποβάλλονταν υποχρεωτικά σε συγκεκριμένα στρατιωτικά γυμνάσια σύμφωνα με τις διαταγές του υπουργείου Στρατιωτικών. Επιπλέον, όριζε ότι τα στρατολογικά συμβούλια, απαρτίζονταν από τον Νομάρχη κάθε νομού ως πρόεδρο, των πρόεδρο Πρωτοδικών και από έναν ανώτερο αξιωματικό διοριζόμενο από το υπουργείο Στρατιωτικών, ακόμη στο συμβούλιο θα συμμετείχε και ένας αξιωματικός του υγειονομικού με τον βαθμό τουλάχιστον του υπιάτρου. Κύρια αποστολή των στρατολογικών συμβουλίων ήταν η διεξαγωγή της κλήρωσης, ώστε αυτή να καθίσταται αδιάβλητη σε όλες τις φάσεις της. Επιπλέον, το συμβούλιο ήταν υπεύθυνο για τις κρίσεις ικανότητας των στρατεύσιμων και οι αποφάσεις του ήταν οριστικές και αμετάκλητες από οποιοδήποτε ένδικο μέσο. Ακόμη, στο νομοσχέδιο προβλεπόταν η κατάρτιση και τήρηση στο εξής στρατολογικών Μητρώων σε κάθε νομό, προκειμένου να είναι πιο εύκολη η διαδικασία της επιστράτευσης.

Στο τρίτο μέρος του νόμου, προβλέπονταν οι διαδικασίες που αφορούσαν τα πάντα για την στρατιωτική υπηρεσία. Ωστόσο, η σημαντικότερη διάταξη εδώ ήταν αυτή που προέβλεπε, ότι όσοι συμμετείχαν κανονικά ως ικανοί στην απογραφική διαδικασία αλλά δεν κληρώθηκαν, θα υπηρετούσαν στο στράτευμα για έξι μήνες και μετά θα παραπέμπονταν στην εφεδρεία καταβάλλοντας στο Δημόσιο αποζημίωση 100 δραχμών. Στη συνέχεια, καθορίζονταν όλες οι λεπτομέρειες σχετικά με την εθελούσια κατάταξη στο στράτευμα καθώς και σχετικά με την ανακατάταξη όσων ήδη υπηρετούσαν. Στο τελευταίο τμήμα, προβλέπονταν οι ποινικές διώξεις όλων των εμπλεκομένων στη στρατολογική διαδικασία. Χαρακτηριστικά αναφέρεται μία περίπτωση που απασχόλησε τη στρατολογία κατά την οθωνική περίοδο, καθορίζοντας ότι δήμαρχοι ή υπάλληλοι της δημαρχίας ή ειρηνοδίκες, ιερείς αν παραλείψουν να εγγράψουν άνδρες που δεν έχουν συμπληρώσει το 40^ο έτος της ηλικίας τους ή εγγράψουν κάποιον που το έχει συμπληρώσει για να συμπληρώσουν τους απογραφικούς πίνακες, τότε θα τιμωρούνται με πρόστιμο 5 έως 50 δραχμών. Δεδομένων των μέσων μισθών της εποχής το πρόστιμο ήταν ιδιαίτερα αυξημένο.

Ο νόμος ΨΙΣΤ΄ «περί στρατολογίας» του 1878 ήταν σαφέστερα πληρέστερος από τον αντίστοιχο του 1837, και συνιστά δείγμα της προόδου και της εμπειρίας των στρατιωτικών υπηρεσιών και του κρατικού μηχανισμού γενικότερα. Ο συγκεκριμένος στρατολογικός νόμος λειτούργησε στα βασικά του μέρη, αν και όχι χωρίς προβλήματα, για τα επόμενα σχεδόν τριάντα χρόνια. Ωστόσο, αποτέλεσε από την αρχή σημείο καμπής για τις ένοπλες δυνάμεις, καθώς αύξησε τη δύναμη τους και μετέβαλε το δόγμα λειτουργίας τους και αποστολής τους, σηματοδοτώντας τη μετάβαση από τον ρόλο της κατασταλτικής δύναμης σε δύναμη αποτροπής. Συνοψίζοντας, η Ελλάδα εισερχόταν στην περίοδο του μεγάλου ανταγωνισμού στα Βαλκάνια με ένα νέο σύστημα στρατολόγησης, που της επέτρεπε να τηρεί, αν μη τι άλλο, μία στοιχειώδη εφεδρεία εκπαιδευμένη στα όπλα, και έτοιμη να επιστρατευτεί σε περίπτωση ενδεχόμενου πολέμου. Ωστόσο, με τη νέα συγκρότηση των ενόπλων δυνάμεων, κρινόταν επιτακτική η ανάγκη για τον ευρύτερο εκσυγχρονισμό της χώρας, ώστε να εξασφαλιστεί η συντήρησή τους και η τήρηση του αξιόμαχου των Μονάδων. Επίσημα, η λειτουργία του νέου στρατολογικού νόμου άρχισε από το 1880 και μετά

οπότε και διαπιστώθηκαν στην πράξη τόσο οι δυσλειτουργίες του όσο και οι θετικές επιδράσεις του στον περαιτέρω εκσυγχρονισμό της Ελλάδας το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ & ΚΡΑΤΟΥΣ 1882 – 1897

Παρόλο που τη χρονική περίοδο 1863 – 1881, πραγματοποιήθηκαν μόνο αποσπασματικές προσπάθειες ανασυγκρότησης και αναδιοργάνωσης επιμέρους τομέων λειτουργίας του ελληνικού βασιλείου, εντούτοις τέθηκαν ισχυρές βάσεις, κυρίως προς την κατεύθυνση της ομαλής διεξαγωγής της πολιτικής, η οποία ήταν αναγκαία για τις συντονισμένες προσπάθειες εκσυγχρονισμού που συντελέστηκαν τα επόμενα δεκαπέντε χρόνια στην Ελλάδα. Με κύριο εκφραστή το Χαρίλαο Τρικούπη και βασικό μοχλό τη συγκρότηση ισχυρών ενόπλων δυνάμεων, καταρτίσθηκε μία εκ βάθρων πολιτική αναθεώρησης της λειτουργίας του κράτους, της οικονομίας και της κοινωνίας, προκειμένου να επιτευχθεί η ενίσχυση της ελληνικής θέσης στον διακρατικό ανταγωνισμό για την επίλυση του Ανατολικού Ζητήματος¹⁵³. Συγκεκριμένα, κατά την τρικουπική πολιτική στο στόχο της κρατικής ενδυνάμωσης και κυρίως της στρατιωτικής αναδιοργάνωσης έπρεπε να υποταχθούν τα πάντα, όσα αφορούσαν τις λοιπές λειτουργίες του ελληνικού κράτους και της ελληνικής κοινωνίας ευρύτερα. Έτσι, από το 1882 έως το 1897 παρότι συνέβησαν δύο αρνητικά γεγονότα: η πτώχευση του 1893 και ο «ατυχής» ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 πραγματοποιήθηκε μία ουσιαστική και εν πολλοίς επιτυχημένη προσπάθεια εκσυγχρονισμού της Ελλάδας, καθιστώντας τη χώρα βασικό παράγοντα εξελίξεων στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της νοτιοανατολικής Μεσογείου με τα περιθώρια βελτίωσης βεβαίως να είναι ακόμη πολύ μεγάλα.

5.1 Γενική αναδιοργάνωση των ένοπλων δυνάμεων

Η δεκαετία του 1870, προέκρινε την ουσιαστικότερη και ποιοτικότερη στρατιωτική οργάνωση ως το κυριότερο μέλημα των ελληνικών κυβερνήσεων, για την επίτευξη της εθνικής στρατηγικής. Έτσι, το ελληνικό βασίλειο επιδόθηκε, αμέσως μετά την προσάρτηση των νέων εδαφών, στη συστηματική προσπάθεια αναδιοργάνωσης και εκσυγχρονισμού των ενόπλων δυνάμεων, η οποία υπήρξε και ο πυρήνας ενός συνόλου μεταρρυθμίσεων που πραγματοποιήθηκαν ευρύτερα, αλλάζοντας εν πολλοίς την κατεύθυνση της Ελλάδας, τις επόμενες δεκαετίες. Συγκεκριμένα, η ανάγκη να συγκροτηθεί σύγχρονος και ισχυρός στρατός, εκτός από το ανθρώπινο δυναμικό, απαιτούσε οργάνωση, τεχνολογία και τεχνογνωσία, δημόσια διοίκηση, εκπαίδευση, συγκοινωνίες και βέβαια οικονομική ανάπτυξη. Με βάση αυτή την προοπτική καθορίστηκε η πολιτική όλης της περιόδου, και ειδικότερα η στρατιωτική πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων.

Οι ένοπλες δυνάμεις έπρεπε να αυξήσουν τη μαχητική και επιχειρησιακή τους ισχύ αλλά και την αποτελεσματικότητά τους ώστε να ανταπεξέλθουν τόσο στις υποχρεώσεις, που απέρρεαν από την ιδεολογία του «εθνικού κέντρου» όσο και να καθορίσουν τις εξελίξεις της εξωτερικής πολιτικής. Ως εκ τούτου, πρωταρχικοί στόχοι, της στρατιωτικής πολιτικής ήταν η πλήρης αναδιοργάνωση των λειτουργιών του στρατεύματος, σύμφωνα με τα πρότυπα των δυτικών στρατών, η ανανέωση του πάσης φύσεως πολεμικού υλικού, η αύξηση της δύναμης του ενεργού στρατού κατά την ειρήνη και η εκπαίδευση του συνόλου του ελληνικού πληθυσμού στα όπλα, ώστε να δημιουργηθεί σταδιακά μία υπολογίσιμη και αξιόμαχη δύναμη επιστρατεύσεως¹⁵⁴. Τέλος,

¹⁵³ Κωστής Κ., «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», 446 – 447.

¹⁵⁴ Hering G., Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821 -1936, 567.

ουσιαστικός στόχος της στρατιωτικής πολιτικής ήταν ο διαχωρισμός των αρμοδιοτήτων στρατού και χωροφυλακής, έτσι ώστε οι ένοπλες δυνάμεις να προσανατολιστούν προς τον εξωτερικό εχθρό και όχι σε αποστολές εσωτερικής ασφαλείας¹⁵⁵. Έτσι, αμέσως μετά την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Τρικούπη το 1882, τα πρώτα νομοθετήματα που προωθήθηκαν αφορούσαν την αλλαγή του οργανισμού του στρατεύματος αλλά και του στρατολογικού νόμου, στα πλαίσια των οικονομικών δυνατοτήτων της χώρας, προκειμένου να επιτευχθεί ο αναγκαίος στρατιωτικός εκσυγχρονισμός. Ειδικότερα, στις 22 Ιουνίου 1882, ψηφίστηκε ο νόμος ΑΛΖ' «Περί Οργανισμού του Στρατού», ο οποίος καθόριζε τη νέα σύνθεση του στρατού ξηράς. Σε γενικές γραμμές κατήργησε πλήρως τον προηγούμενο οργανισμό του 1880, καθόρισε λεπτομερώς τη σύνθεση των σωμάτων και τις αρμοδιότητες της επιτελικής υπηρεσίας του υπουργείου Στρατιωτικών και προέβλεπε την ίδρυση οικονομικού σώματος¹⁵⁶.

Αναλυτικότερα, με το νέο οργανισμό του στρατού, ο οποίος διατηρήθηκε με ελάχιστες παρεμβάσεις έως το 1897, πραγματοποιήθηκε ένα σύνολο μεταρρυθμίσεων στο στράτευμα, το οποίο αφενός το κατέστησε σημαντικά πιο αξιόμαχο σε σχέση με το παρελθόν αφετέρου επηρέασε θετικά τη συνολική λειτουργία του Ελληνικού Βασιλείου. Στη νέα σύνθεση του στρατού συμπεριλήφθηκε το Υπουργείο Στρατιωτικών και ο Ενεργός Στρατός. Το Υπουργείο Στρατιωτικών αποτελούσαν: η Διεύθυνση Επιτελικής Υπηρεσίας συγκροτημένη σε ένδεκα τμήματα Στρατολογίας και Επιστράτευσης, Στατιστικής, Στρατιωτικών Πληροφοριών και Τοπογραφίας, Προσωπικού, Πεζικού, Πυροβολικού, Μηχανικού, Δημοσίας Ασφάλειας, Δικαιοσύνης, Υγειονομικού, Οικονομικού και Προμηθειών¹⁵⁷ και το Στρατιωτικό Λογιστήριο αποτελούμενο από τα τμήματα Ελέγχου του Χρηματικού και της Γενικής Διαχείρισης του Στρατού. Αντίστοιχα, ο Ενεργός Στρατός διαιρέθηκε σε τρεις διοικήσεις σε όλη την επικράτεια, όπου σε κάθε στρατιωτική περιφέρεια τοποθετήθηκε ο αντίστοιχος Αρχηγός Στρατού, η δικαιοδοσία του οποίου καθοριζόταν με Βασιλικό Διάταγμα. Κάθε διοίκηση περιελάμβανε μονάδες και στρατιωτικούς σχηματισμούς, που συγκροτούνταν από τα Όπλα του Πεζικού, του Ιππικού, του Πυροβολικού και του Μηχανικού, καθώς και από Σώματα και Υπηρεσίες όπως Γενικές Υπηρεσίες, Μουσικές, Θρησκευτική Υπηρεσία, Υγειονομική Υπηρεσία και Οικονομική Υπηρεσία¹⁵⁸.

Η διάταξη των Μονάδων καθορίσθηκε με κύριο γνώμονα τον προσανατολισμό του στρατεύματος προς τα σύνορα με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έτσι, το 1^ο Αρχηγείο είχε έδρα τη Λάρισα και η περιφέρεια του περιελάμβανε τους νομούς Λάρισας, Τρικάλων, Φθιώτιδας και Φωκίδας. Υπό τις διαταγές του είχε δύο συντάγματα Πεζικού, τέσσερα ανεξάρτητα τάγματα Ευζώνων, ένα σύνταγμα Ιππικού, μία ορεινή Πυροβολαρχία και ένα σύνταγμα Πυροβολικού. Επίσης, είχε στη δικαιοδοσία του υπηρεσίες υποστηρίξεως όπως τα επιμελητήρια Φθιώτιδας, Φωκίδας, Λάρισας και Τρικάλων, καθώς και τα στρατιωτικά νοσοκομεία Βόλου, Λάρισας και Τιρνάβου. Το 2^ο Αρχηγείο Στρατού είχε έδρα το Μεσολόγγι και η περιφέρεια που είχε στη δικαιοδοσία του περιελάμβανε τους νομούς Αχΐας, Ηλείας, Ζακύνθου, Κέρκυρας, Άρτας και Αιτωλοακαρνανίας. Διέθετε υπό τις διαταγές του τρία συντάγματα Πεζικού, 3 ανεξάρτητα τάγματα Ευζώνων, ένα σύνταγμα Πυροβολικού και μία ορεινή Πυροβολαρχία, καθώς και μία ίλη Ιππικού.

¹⁵⁵ Τρίχα Λ., ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Ο πολιτικός του «Τις πταίει;» και του «Δυστυχώς Επτωχευσαμέν», 333.

¹⁵⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού 1821 -1954, 177.

¹⁵⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού 1821 -1954

¹⁵⁸ Ο.π., σ. 175 – 178.

Από υπηρεσίες διοικητικής μέριμνας διέθετε τα επιμελητήρια Άρτας και Αιτωλοακαρνανίας και τα Στρατιωτικά Νοσοκομεία Κέρκυρας, Άρτας και Μεσολογγίου. Τέλος, το 3^ο Αρχηγείο Στρατού είχε έδρα την Αθήνα και έλεγχε από στρατιωτικής πλευράς τους νομούς Αττικής, Βοιωτίας, Ευβοίας, Αρκαδίας, Μεσσηνίας, Αργολίδας – Κορινθίας, Λακωνίας και Κυκλάδων. Διέθετε τέσσερα συντάγματα Πεζικού, ένα τάγμα Ευζώνων, 2 συντάγματα Ιππικού και 3 συντάγματα Πυροβολικού, ένα σύνταγμα Μηχανικού, ένα Πυροσβεστικό Λόχο καθώς και ένα λόχο Τηλεγραφητών. Επίσης, διέθετε υπηρεσίες διοικητικής μέριμνας: τα επιμελητήρια Αττικής, Βοιωτίας, Μεσσηνίας και Αργολίδας – Κορινθίας. Τέλος, είχε στη δικαιοδοσία του τα στρατιωτικά αρτοποιία και νοσοκομεία Αθηνών και Ναυπλίου¹⁵⁹. Από την οργάνωση των τριών Αρχηγείων του Στρατού φαίνεται ότι υπήρξε σημαντική διαφοροποίηση συγκριτικά με την προηγούμενη περίοδο. Κανένα από τα τρία Αρχηγεία του Στρατού δεν διέθετε υπό τις διαταγές του τμήματα της Χωροφυλακής, γεγονός που αποδεικνύει έμπρακτα ότι η αποστολή του στρατεύματος δεν ήταν πλέον η εσωτερική ασφάλεια της χώρας αλλά η αντιμετώπιση του εξωτερικού εχθρού. Ακόμη, από τη διάταξη των τμημάτων είναι εμφανής η ισχυροποίηση του 1^{ου} και 3^{ου} Αρχηγείου με έδρες τη Λάρισα και την Αθήνα, καθώς από αυτές τις περιοχές διέρχονται οι κύριοι άξονες επιχειρήσεων που οδηγούν προς τη Μακεδονία, χωρίς ωστόσο να υποβαθμίζεται και το 2^ο Αρχηγείο με έδρα το Μεσολόγγι, του οποίου η περιφέρεια συνορεύει με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η διοχέτευση όμως μεγάλου όγκου δυνάμεων είναι περιορισμένη λόγω εδαφικών δυσχερειών. Επομένως, είναι άμεσα αντιληπτό από τη διάταξη των τμημάτων του ελληνικού στρατού, πως κύριο μέλημα της ηγεσίας είναι σε περίπτωση σύρραξης η έγκαιρη προώθηση των τμημάτων στα βόρεια σύνορα της χώρας.

Στο γενικότερο πλαίσιο αναδιοργάνωσης του στρατεύματος, δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στην αναβάθμιση του μορφωτικού επιπέδου του στρατιωτικού προσωπικού. Πεποίθηση της πολιτικής ηγεσίας της εποχής ήταν, ότι «η ασθένεια του στρατού είναι εις τα στελέχη», επιδιώχθηκε λοιπόν η βελτίωση του επιπέδου των αξιωματικών και των υπαξιωματικών με μία σειρά ενεργειών. Αρχικά, καταρτίσθηκε νέος οργανισμός στη Σχολή Ευελπίδων, σύμφωνα με τον οποίο ως ελάχιστες προϋποθέσεις εισαγωγής καθορίζονταν το απολυτήριο γυμνασίου και η γνώση μίας ξένης γλώσσας, κυρίως γαλλικά. Επίσης θεσπίστηκε ανώτατος αριθμός των μαθητών κατ' έτος, ο οποίος δεν μπορούσε να ξεπερνά τους 160, ενώ η φοίτηση ορίσθηκε πενταετής¹⁶⁰ και επί πληρωμή¹⁶¹. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκαν προσπάθειες και για την αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης των υπαξιωματικών. Με τον νόμο ΑΛΒ', στις 21 Ιουνίου 1882, συστάθηκε η Στρατιωτική Σχολή Υπαξιωματικών, της οποίας σκοπός ήταν η εκπαίδευση των υπαξιωματικών που είχαν τις απαιτούμενες γνώσεις, ώστε αυτοί να καταστούν ικανοί και να προαχθούν στο βαθμό του ανθυποσπιστή των Όπλων του Πεζικού και του Ιππικού. Μετά από τροποποιήσεις του αρχικού νομοθετήματος, οι απόφοιτοι της Σχολής των Υπαξιωματικών ονομάζονταν ανθυπολοχαγοί Πεζικού, Ιππικού και του Οικονομικού Σώματος¹⁶². Δύο χρόνια αργότερα, με τον νόμο ΑΡΟΖ' (1884)

¹⁵⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ιστορία του Ελληνικού Στρατού 1821 – 1997, 57 – 60.

¹⁶⁰ Τρίχα Λ., ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Ο πολιτικός του «Τις πταίει;» και του «Δυστυχώς Επτωχευσαμέν», 335.

¹⁶¹ Οι εισαγόμενοι πλήρωναν για δίδακτρα 800 δρχ. το χρόνο, καθώς και 1.000 δρχ. πριν από την κατάταξη τους για τα έξοδα της ενδυμασίας, βιβλίων και λοιπών ειδών.

¹⁶² Για να εισαχθεί κάποιος στη Σχολή Υπαξιωματικών, έπρεπε να έχει βαθμό λοχία, να είχε υπηρετήσει για ένα τουλάχιστον χρόνο ως υπαξιωματικός στο στρατό, να μην υπηρετούσε ως αντικαταστάτης κληρωτών παλιών απογραφών, να είχε άμεμπτη διαγωγή, να ήταν άγαμος και να μην είχε ηλικία μεγαλύτερη των 30 ετών. Βεβαίως εκτός από τα προσόντα αυτά οι υποψήφιοι έδιναν

συστάθηκε Προπαρασκευαστικό Υπαξιωματικών Σχολείο¹⁶³ στην Κέρκυρα, με σκοπό την εκπαίδευση των νέων, ώστε αυτοί να καταταγούν ως υπαξιωματικοί στο στράτευμα με το βαθμό του λοχία¹⁶⁴.

Ταυτόχρονα δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στην στρατιωτική επιμόρφωση και την επιπλέον επιχειρησιακή εκπαίδευση των ήδη υπηρετούντων στο στράτευμα. Αρχικά, υπογράφηκε σύμβαση με τη Γαλλία και μετακλήθηκε στην Ελλάδα οργανωτική αποστολή από Γάλλους αξιωματικούς με επικεφαλής τον υποστράτηγο Βοσσέρ. Η αποστολή ανέλαβε κυρίως τη διεύθυνση της εκπαιδύσεως του Ελληνικού Στρατού αλλά και τη μελέτη του οργανισμού του στα πρότυπα των ευρωπαϊκών στρατών, καθώς και την επίβλεψη και κατασκευή πολλών έργων υποδομής, όπως στρατοπέδων, αποθηκών υλικού και οχυρωματικών έργων¹⁶⁵. Άμεσο αποτέλεσμα του έργου της γαλλικής στρατιωτικής αποστολής ήταν η θέσπιση του νόμου ΑΦΛΓ΄ (1882) σύμφωνα με τον οποίο ιδρύθηκαν αρκετά σχολεία εκπαιδύσεως για τα εν υπηρεσία στελέχη. Έτσι, συστάθηκε Προπαρασκευαστική Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών, με σκοπό την προετοιμασία επιλεγμένων οπλιτών, ώστε αυτοί να καταστούν ικανοί να λάβουν το βαθμό του έφεδρου ανθυπολοχαγού. Στη συνέχεια, ιδρύθηκαν τα σχολεία εφαρμογής των όπλων με σκοπό την παροχή εξειδικευμένης θεωρητικής και πρακτικής στρατιωτικής εκπαίδευσης στα στελέχη του στρατού ξηράς αναλόγως του όπλου κατάταξής τους¹⁶⁶. Ακόμη, καθιερώθηκαν Διμοιρίες Υποψήφιων Δεκανέων, με σκοπό τον καταρτισμό ικανών οπλιτών, με σκοπό να προαχθούν στο βαθμό του δεκανέα κατόπιν εξετάσεων για την πλήρωση κενών θέσεων. Τέλος, σε όλες τις πόλεις, στις οποίες υπήρχαν έδρες ενός ή περισσότερων Στρατιωτικών Μονάδων, ιδρύθηκαν Βιβλιοθήκες Φρουράς για τη συμπλήρωση της μόρφωσης των στελεχών, τις οποίες ωστόσο ήταν δυνατόν να χρησιμοποιήσουν και άλλες κατηγορίες πολιτών¹⁶⁷.

Τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, εκτός από τις σημαντικές μεταρρυθμίσεις που έγιναν στη λειτουργία του στρατεύματος στην αναβάθμιση της παρεχόμενης εκπαιδύσεως, πραγματοποιήθηκε μία πάρα πολύ σημαντική μεταρρύθμιση που αφορούσε τις σχέσεις του στρατεύματος με την πολιτική. Τα προηγούμενα χρόνια, η ενασχόληση των αξιωματικών με την πολιτική είχε σοβαρές επιπτώσεις στη σύνθεση του στρατεύματος. Συγκεκριμένα, λόγω της εκτεταμένης συμμετοχής των αξιωματικών στις εκλογές, το στράτευμα απογυμνωνόταν από άξια στελέχη για μεγάλο χρονικό διάστημα¹⁶⁸. Επιπλέον, όσοι πολιτεύονταν συστηματικά βρίσκονταν επί

εξετάσεις σε στρατιωτικά και ακαδημαϊκά θέματα. Η διάρκεια φοίτησης ήταν τριετής και οι μαθητές δεν κατέβαλαν δίδακτρα. ΦΕΚ υπ. αριθμ.΄ 59/ 1-7-1882.

¹⁶³ Αποτελεί τον πρόδρομο της σημερινής Σχολής Μονίμων Υπαξιωματικών (ΣΜΥ).

¹⁶⁴ Για να καταταχθεί κάποιος νέος της εποχής στο Προπαρασκευαστικό Υπαξιωματικών Σχολείο έπρεπε να είναι από 16 έως 18 χρονών να έχει ανεπίληπτη διαγωγή, να είναι σωματικά ικανός, να έχει έγγραφη συγκατάθεση των γονέων του και να είναι εμβολιασμένος. Η εισαγωγή τους γινόταν μετά από διαγωνισμό. Η διάρκεια της εκπαίδευσης ήταν διετής. ΦΕΚ υπ. αριθμ.΄ 148/ 18 – 4- 1884.

¹⁶⁵ Η Γαλλική αποστολή παρέμεινε στην Ελλάδα μέχρι το Δεκέμβριο του 1887 και το έργο της υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικό. Στασινόπουλος Κ. Ε., Ο Ελληνικός Στρατός της Πρώτης Εκατονταετίας, 55.

¹⁶⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ιστορία του Ελληνικού Στρατού 1821 – 1997, 65 – 66.

¹⁶⁷ Για τη διακόσμηση και συντήρηση των στρατιωτικών βιβλιοθηκών οι αξιωματικοί κάθε φρουράς κατέβαλαν το 1% των αποδοχών του.

¹⁶⁸ Για να πολιτευθούν οι στρατιωτικοί, έπαιρναν άδεια πεντέμισι μηνών, που ονομαζόταν «συνταγματική άδεια». Αν εκλέγονταν, έμεναν σε διαθεσιμότητα, όσο διάστημα είχαν τη βουλευτική ιδιότητα, χωρίς να χάνουν το βαθμό τους. Βέβαια, συνέβαινε αρκετές φορές το παράδοξο την άδεια να μην την λαμβάνουν αξιωματικοί που δεν είχαν καν πρόθεση να πολιτευθούν, ωστόσο τη

χρόνια εκτός στρατεύματος και έπαυαν να είναι αξιόμαχοι. Έτσι, προωθήθηκε μία σημαντική μεταρρύθμιση που προσπαθούσε, εντός συνταγματικών ορίων, να περιορίσει την ενασχόληση των αξιωματικών με την πολιτική. Καθιερώθηκε λοιπόν με νομοθετικά διατάγματα, η υποχρεωτική λήψη της συνταγματικής άδειας για τους αξιωματικούς που έθεταν υποψηφιότητα, ενώ ταυτόχρονα περιορίστηκε ο απαιτούμενος χρόνος προβιβασμού, μόνο στον χρόνο υπηρεσίας στον μάχιμο στρατό¹⁶⁹. Με αυτόν τον τρόπο, επιχειρήθηκε ο διαχωρισμός του ενεργού στρατού από την πολιτική, με σκοπό την ενίσχυση της πειθαρχίας αλλά και την αύξηση των επιχειρησιακών του δυνατοτήτων.

Με τη συστηματική αναδιοργάνωση του στρατού ξηράς, δόθηκε έντονη βαρύτητα και στην ανασυγκρότηση του πολεμικού ναυτικού, καθώς οι τεχνικές εξελίξεις στη ναυσιπλοΐα την καθιστούσαν πλέον αναγκαία. Το έργο αυτό ανατέθηκε στη γαλλική αποστολή με επικεφαλής τον ναύαρχο Λεζέν, τον αντιπλοίαρχο Βιντάλ και τον ναυπηγό Ντυπόν. Η γαλλική αποστολή εκπόνησε ένα μακρόπνοο ναυτικό πρόγραμμα σύμφωνα με το οποίο, ιδρύθηκε η Σχολή Ναυτικών Δοκίμων με έδρα τον ατμοδρόμωνα «Ελλάς» στον Πειραιά και η Σχολή Τορπιλλιτών στον Ναύσταθμο. Παράλληλα, αρκετοί αξιωματικοί του Πολεμικού Ναυτικού στάλθηκαν για μετεκπαίδευση στο εξωτερικό, ενώ καταρτίστηκαν νέοι οργανισμοί για το υπουργείο Ναυτικών, για τις λιμενικές αρχές και το προσωπικό των φάρων και των φανών¹⁷⁰. Επίσης, εκπονήθηκε ένα αρκετά δαπανηρό ναυτικό εξοπλιστικό πρόγραμμα το οποίο, υλοποιήθηκε σε δύο φάσεις. Σε πρώτο χρόνο, το 1884 παραγγέλθηκαν στην Αγγλία επτά μικρά ατμόπλοια¹⁷¹ και στη συνέχεια το 1887 ναυπηγήθηκαν για λογαριασμό της Ελλάδας τρία ισχυρά για την εποχή θωρηκτά τα «Ύδρα», «Σπέτσαι» και «Ψαρά», 4.900 τόνων και ωριαίας ταχύτητας 1,75 μιλίων. Έτσι, τέθηκαν οι βάσεις ενός αξιόμαχου στόλου, με μορφωμένα και ικανά στελέχη, το οποίο έπαιξε καθοριστικό ρόλο στους νικηφόρους πολέμους του 20^{ου} αιώνα.

Όλες αυτές οι διαρθρωτικές ενέργειες που πραγματοποιήθηκαν συστηματικά στις ένοπλες δυνάμεις το χρονικό διάστημα από το 1882 έως περίπου το 1897, ήταν αρκετά δαπανηρές για το ελληνικό κράτος. Η μεταρρυθμιστική πολιτική του Τρικούπη, ιδιαίτερα όσον αφορά την αναδιοργάνωση του στρατού και του στόλου είχε μεγάλο οικονομικό κόστος για μία χώρα σαν την Ελλάδα που δεν διέθετε άφθονα κεφάλαια. Έτσι, το Ελληνικό Βασίλειο για να ανταπεξέλθει σε αυτές τις απαιτήσεις στράφηκε στον εξωτερικό δανεισμό. Μόνο το 1883, η χώρα έλαβε δάνειο 40 εκατομμυρίων δραχμών για να καλυφθούν οι πρώτες δαπάνες εξοπλισμού του στρατεύματος και του ναυτικού¹⁷². Ωστόσο, στα χρόνια περίπου που μεσολαβούν από το 1882 έως την πτώχευση του 1893, η Ελλάδα εκμεταλλεύτηκε πλήρως τις δυνατότητες που προσέφεραν οι διεθνείς κεφαλαιαγορές της εποχής και σύναψε μία σειρά αρκετά υψηλών δανείων, που χρησιμοποιήθηκαν σε αρκετούς τομείς προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες του ευρύτερου εκσυγχρονισμού. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει την ακολουθούμενη πολιτική της εποχής, σύμφωνα με την οποία η ανάγκη συγκρότησης ενός αξιόμαχου και ισχυρού στρατού προϋπέθετε συμπληρωματικά τον

χρησιμοποιούσαν για άλλους σκοπούς. Τρίχα Λ., ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Ο πολιτικός του «Τις πταίει;» και του «Δυστυχώς Επτωχευσαμέν», 335.

¹⁶⁹ Νόμος 1034/25 Ιουνίου 1882. ΦΕΚ Α 59/1 Ιουλίου 1882, 282 - 283

¹⁷⁰ Τζόκας Σπ., Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η Συγκρότηση του Νεοελληνικού Κράτους, 214.

¹⁷¹ Οι ατμοδρόμωνες «Πηνειός», «Αχελώος», «Αλφειός» και «Ευρώτας» και οι ατμοημιολίες «Κίχλη», «Αηδών» και «Κίσσα».

¹⁷² Douglas D., Η Ενοποίηση της Ελλάδος 1770 – 1923, Αθήνα: MIET, 2012, σ. 224.

γενικότερο εκσυγχρονισμό του κράτους και της οικονομίας αλλά και την αντίστροφη διαδικασία. Χαρακτηριστικά αναφέρεται πως από τα δάνεια που λήφθηκαν την περίοδο 1882 – 1893, 100.000.000 φράγκα χρησιμοποιήθηκαν για τη αγορά θωρηκτών και πολεμικών προμηθειών αλλά και για την πραγματοποίηση διαρθρωτικών αλλαγών στο στράτευμα, ενώ 120.000.000 χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή διαφόρων έργων υποδομής και ενίσχυσης όλων των τομέων της οικονομίας¹⁷³.

A/A	ΕΤΗ	ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ		ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΚΡΑΤΟΥΣ	
1	1874	9.086.000	Δραχμές	41.722.401	Δραχμές
2	1875	7.715.451	Δραχμές	39.062.195	Δραχμές
3	1876	7.469.300	Δραχμές	39.063.841	Δραχμές
4	1877	7.637.104	Δραχμές	41.067.825	Δραχμές
5	1878	7.653.184	Δραχμές	41.132.951	Δραχμές
6	1879	13.307.986	Δραχμές	60.078.790	Δραχμές
7	1880	11.100.586	Δραχμές	52.655.454	Δραχμές
8	1881	71.323.580	Δραχμές	124.155.139	Δραχμές
9	1882	19.609.952	Δραχμές	80.436.069	Δραχμές
10	1883	19.560.175	Δραχμές	72.011.648	Δραχμές
11	1884	20.216.109	Δραχμές	85.814.598	Δραχμές
12	1885	18.235.278	Δραχμές	85.497.005	Δραχμές
13	1886	19.605.757	Δραχμές	89.074.034	Δραχμές

(Πίνακας 8 Προϋπολογισμός Υπουργείου Στρατιωτικών κατά τα έτη 1874 – 1886 – Πηγή: ΓΕΣ/ΔΙΣ)

A/A	ΕΤΗ	ΠΙΣΤΩΣΕΙΣ		ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
		ΕΚΤΑΚΤΕΣ	ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ	
1	1876	120.000		Για την προμήθεια οπλισμού των έφιππων σωμάτων
2		5.000		Για την προμήθεια μηχανημάτων Κατασκευής φυσιγγίων
3		500.000		Για την αγορά όπλων και πυρομαχικών
4	1878	10.000.000		Για έκτακτες στρατιωτικές και ναυτικές ανάγκες
5	1879	866.000		Για την αγορά φυσιγγίων
6	1880	23.544.755	19.634.760	Για την αγορά κάθε είδους Στρατιωτικού εξοπλισμού
7	1881	3.000.000		
8	1882	3.749.000		Για την αγορά όπλων και πυρομαχικών
9	1884	1.406.573	284.158	
10	1885	22.352.674	200.000	Για την αγορά μονάδων του στόλου
11	1886	3.986.000		

(Πίνακας 9 Έκτακτες και Συμπληρωματικές πιστώσεις για στρατιωτικές δαπάνες – Πηγή: ΓΕΣ/ΔΙΣ)

¹⁷³ Δερτυλής Γ., Η Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830 – 1920, (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρητης, 2016), 603 – 606.

Έτσι, σταδιακά στην Ελλάδα η εξέλιξη της στρατιωτικής οργάνωσης παρέσυρε έμμεσα και τον τομέα της δημόσιας και ιδιωτικής οικονομίας, η ανάπτυξη της οποίας, στα επόμενα χρόνια οδήγησε βαθμιαία τη χώρα σε πιο σύγχρονα μονοπάτια. Παράλληλα με την ισχυροποίηση των ενόπλων δυνάμεων, άρχισαν να δραστηριοποιούνται τομείς του οικονομικού κλάδου που διέβλεπαν κέρδη από πιθανή πολεμική εμπλοκή της Ελλάδας, καθιστώντας τη χώρα σταδιακά, ανερχόμενο οικονομικό και πολιτικό παράγοντα στην ευρύτερη περιοχή. Ωστόσο, δεν εξέλειπαν τελείως και οι αρνητικές συνέπειες κυρίως στον τομέα της δημόσιας οικονομίας, όπως η υπερχρέωση η οποία οδήγησε στην πτώχευση.

5.2 Μερική αναπροσαρμογή του στρατολογικού πλαισίου – Αύξηση της δύναμης του στρατεύματος

Από το 1882 και μετά, στη στρατιωτική πολιτική δόθηκε έμφαση και στη συστηματική στράτευση των νέων. Ως αντικειμενικοί σκοποί της συστηματικής στράτευσης τέθηκαν η αύξηση της δύναμης του στρατεύματος, τόσο εν καιρώ ειρήνης όσο και εν καιρώ πολέμου, και η επίτευξη της εθνικής ομογενοποίησης στο σύνολο της ελληνικής κοινωνίας, με δεδομένη την προσάρτηση νέων εδαφών. Είναι γεγονός, πως η καθολική στράτευση υπήρξε ο κυριότερος φορέας της εθνικής ιδεολογίας, όπως αυτή αναπτύχθηκε το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα στην ευρωπαϊκή ήπειρο.

Επομένως, με τον νέο οργανισμό του στρατού το 1882, ο οποίος θεωρήθηκε ως ο καλύτερος στο είδος του για την εποχή του¹⁷⁴, τέθηκε ο στόχος από την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία η δύναμη του στρατεύματος να ανέλθει πλέον σε 30.000 άνδρες από 12.000 άνδρες που είχε ως δύναμη το 1880. Αν και, από το 1878, είχε καθιερωθεί στην Ελλάδα η υποχρεωτική αυτοπρόσωπη στράτευση όλων των Ελλήνων μεταξύ 21 και 40 ετών και η διάρκεια της θητείας είχε ορισθεί τριετής, ωστόσο, οι υπόχρεοι σε στράτευση είχαν τη δυνατότητα έπειτα από έξι μήνες, να πληρώσουν 100 δραχμές έκαστος και να απαλλαγούν από τον υπόλοιπο χρόνο υπηρεσίας, ή να πάρουν άδεια μετά τη συμπλήρωση της διετίας¹⁷⁵, με αποτέλεσμα την ελλιπή εκπλήρωση των βασικών επιδιώξεων του νομοθετήματος. Ως εκ τούτου, το 1882, η κυβέρνηση του Χ. Τρικούπη με το νόμο ΑΛΓ¹⁷⁶ (1882) επιχείρησε να αναπροσαρμόσει τον θεσμό σύμφωνα με τα πολιτικά, κοινωνικά αλλά και οικονομικά δεδομένα του ελληνικού κράτους.

Ο στρατολογικός νόμος του 1882 ουσιαστικά τροποποιούσε το νόμο ΨΙΣΤ΄ του 1878 χωρίς ωστόσο να μεταβάλει ριζικά τις διατάξεις του. Παρόλα αυτά, οι αλλαγές που επέφερε υπήρξαν ιδιαίτερα σημαντικές για την περαιτέρω εξέλιξη του θεσμού. Αρχικά, καταργήθηκε η επί πληρωμή απαλλαγή, σε συνδυασμό με μείωση της θητείας στον ένα χρόνο για το Πεζικό, που ήταν το πολυπληθέστερο όπλο, και σε δύο έτη για όσους υπηρετούσαν στο Ιππικό, το Πυροβολικό, το Μηχανικό, καθώς και τους Νοσοκόμους. Ο νομοθέτης θεωρούσε ότι η μεγαλύτερη διάρκεια της θητείας, σε συνδυασμό με την απαγόρευση της αντικατάστασης, προξενούσε μεγάλες δυσκολίες

¹⁷⁴ Κωστής Κ., «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», 452.

¹⁷⁵ Αλιβιζάτος Ν., Η Συνταγματική Θέση των Ενόπλων Δυνάμεων. II Δικαιώματα και Υποχρεώσεις των Στρατιωτικών, (Σάκκουλας, 1992), 37 – 42.

¹⁷⁶ ΦΕΚ υπ. αριθμ. 56/26 Ιουνίου 1882.

στη στρατολόγηση και καθιστούσε τους στρατεύσιμους απρόθυμους να καταταγούν¹⁷⁷. Επίσης, η υπηρεσία στην Εφεδρεία καθορίστηκε σε οκτώ χρόνια για όσους είχαν μονοετή θητεία στον Ενεργό Στρατό, και σε επτά χρόνια για όσους είχαν διετή, ενώ ως ο χρόνος υπηρεσίας στην Εθνοφρουρά ορίστηκαν τα δέκα χρόνια. Τέλος, για τους ανυπότακτους, σε περίοδο ειρήνης ή επιστράτευσης, καθορίστηκε ως ποινή πρόσθετη υπηρεσία έξι μηνών μέχρι ένα χρόνο, ενώ για τους ανυπότακτους κατά τη διάρκεια του πολέμου φυλάκιση από δύο έως πέντε έτη.

Ωστόσο, και μετά την αλλαγή του νόμου, πλήρη θητεία υπηρετούσε ένα μικρό ποσοστό των νεοσυλλέκτων, κυρίως όσοι ήταν απαραίτητοι για να συμπληρωθεί η εκάστοτε ορισθείσα δύναμη του στρατού εν καιρώ ειρήνης¹⁷⁸. Οι υπόλοιποι στρατεύσιμοι, που ήταν και οι περισσότεροι, υπηρετούσαν λίγους μόνο μήνες. Το γεγονός αυτό ενισχυόταν από την αδυναμία του ελληνικού κράτους να συντηρήσει οικονομικά μία αρκετά αυξημένη αρκετά στρατιωτική δύναμη. Έτσι, εκτός από τη μειωμένη θητεία, παρατηρούνταν έντονα το φαινόμενο ο στρατός να δίνει άδειες «μακράς διάρκειας» στους κληρωτούς, ιδίως κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν η δύναμη του στρατού από 30.000, που θα έπρεπε να είναι, να κατέρχεται κατά διαστήματα έως και τους 16.000, έχοντας ωστόσο ένα μέσο όρο στα όπλα περί τις 24.000 άνδρες. Ωστόσο, ο αρχικός στόχος που είχε τεθεί από τη πολιτική ηγεσία για την αύξηση της δύναμης του στρατεύματος και την παροχή στοιχειώδους εκπαίδευσης στο μεγαλύτερο ποσοστό του ανδρικού πληθυσμού σταδιακά εκπληρωνόταν. Αυτό φαίνεται από τη αύξηση της δύναμης του στρατού ξηράς σε βάθος δεκαετίας, σε σύγκριση βέβαια με τη δύναμη του στρατεύματος κατά την προηγούμενη περίοδο.

ΕΤΟΣ	ΔΥΝΑΜΗ ΣΤΡΑΤΟΥ ΞΗΡΑΣ ΚΑΤΑ ΕΤΟΣ
1877	12.225 άνδρες
1878	24.272 άνδρες
1879	19.021 άνδρες
1880	12.354 άνδρες
1881	82.824 άνδρες (επιστράτευση)
1882	29.534 άνδρες
1883	29.500 άνδρες
1884	30.692 άνδρες
1885	30.652 άνδρες
1886	32.410 άνδρες
1887	28.684 άνδρες
1888	26.340 άνδρες
1889	26.134 άνδρες
1890	26.134 άνδρες
1891	28.114 άνδρες
1892	28.114 άνδρες
1893	22.667 άνδρες

¹⁷⁷ Τρίχα Λ., ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Ο πολιτικός του «Τις πταίει;» και του «Δυστυχώς Επτωχευσαμέν», 303.

¹⁷⁸ Αυτοί που εκπλήρωναν πλήρως τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις ήταν οι καλούμενοι ως «κληρούχοι», αυτοί δηλαδή που κληρώνονταν από τους απογραφικούς καταλόγους για να υπηρετήσουν την κύρια θητεία, δεδομένου ότι με τον νόμο ΨΙΣΤ΄ του 1878 είχε καταργηθεί μόνο ο θεσμός της αντικατάστασης και όχι της κλήρωσης.

1894	22.963 άνδρες
1895	23.435 άνδρες
1896	26.262 άνδρες

(Πίνακας 10 Δύναμη Ελληνικού Στρατού κατά τα έτη 1877 – 1896 Πηγή: Γ.Α.Κ Αρχείο Υπουργείου Στρατιωτικών)

Με τον νόμο ΑΡΝΓ΄, το 1884, τροποποιήθηκαν μερικές διατάξεις το νομοθετήματος που θεσπίστηκε το 1882. Οι κυριότερες τροποποιήσεις ήταν: ο χρόνος υπηρεσίας στην Εφεδρεία ορίστηκε στα δέκα χρόνια για τους στρατεύσιμους μονοετούς θητείας, εννέα χρόνια για τους διετούς θητείας και έντεκα χρόνια γι' αυτούς που είχαν πάρει απαλλαγή από τη στρατιωτική υπηρεσία. Ο χρόνος υπηρεσίας στην Εθνοφρουρά ορίστηκε στα οκτώ χρόνια. Επιπλέον, επανακαθορίστηκαν οι ποινές των ανυπότακτων καθώς καθορίστηκε ποινή και για τους ανυπότακτους σε περίοδο επιστρατεύσεως, η οποία αντιστοιχούσε σε φυλάκιση από ένα μέχρι δύο χρόνια. Ουσιαστικά, οι στρατολογικοί νόμοι του 1882 και του 1884 αποτελούσαν τροποποιήσεις ορισμένων διατάξεων του στρατολογικού νόμου ΨΙΣΤ΄ του 1878 χωρίς όμως να τον καταργούν επί της αρχής. Ο στρατολογικός νόμος του 1878 καταργήθηκε πλήρως το 1887 με το νόμο ΑΦΚΗ΄, ο οποίος μέχρι και το 1900 υπέστη ορισμένες μόνο τροποποιήσεις σε κάποιες επιμέρους διατάξεις του.

Ο στρατολογικός νόμος του 1887 ακολουθούσε την ίδια κατεύθυνση με τους προηγούμενους στρατολογικούς νόμους βασιζόταν δηλαδή στην αρχή της καθολικής αυτοπρόσωπης στράτευσης. Ωστόσο, και σε αυτή την περίπτωση δεν καταργήθηκε η κλήρωση, της οποίας σκοπός ήταν η διατήρηση της δύναμης του στρατεύματος σε συγκεκριμένα επίπεδα. Ο λόγος πάλι ήταν οι περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες του ελληνικού κράτους, καθώς μία περαιτέρω αύξηση της δύναμης του στρατεύματος, απαιτούσε επιπλέον αύξηση κατά 40% των στρατιωτικών δαπανών¹⁷⁹, γεγονός ανέφικτο για την εποχή. Βέβαια, το νομοθέτημα του 1887 παρουσίαζε και ουσιαστικές διαφορές συγκριτικά με την προηγούμενη νομοθεσία. Αρχικά, θέσπισε την αύξηση του ορίου ηλικίας της στρατιωτικής υπηρεσίας από το 41^ο στο 51^ο έτος της ηλικίας. Στην πραγματικότητα αυτή η ενέργεια σήμαινε, αύξηση της δύναμης του στρατεύματος εν καιρώ πολέμου κατά δέκα κλάσεις, με σκοπό τη σταδιακή προετοιμασία της Ελλάδας για μία ενδεχόμενη πολεμική σύρραξη. Δεύτερον, δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στη διευκρίνιση των κατηγοριών των στρατεύσιμων που δικαιούνταν απαλλαγή και αναβολή από τη στρατιωτική υπηρεσία, ενώ ταυτόχρονα καθιερώθηκαν οικονομικά πρόστιμα για τους απαλλαγέντες, τα λεγόμενα «χρηματικά αντισηκώματα»¹⁸⁰. Επίσης επανασυγκροτήθηκαν τα στρατολογικά συμβούλια¹⁸¹, έτσι ώστε να εποπτεύεται η λειτουργία τους και κατ' επέκταση οι αποφάσεις τους, κυρίως από το υπουργείο Στρατιωτικών και βέβαια να αποκοπούν όσο το δυνατόν περισσότερο οι δεσμοί τους με τις τοπικές κοινωνίες, με σκοπό την αύξηση της αξιοπιστίας της διαδικασίας. Έτσι, τα στρατολογικά συμβούλια απαρτίζονταν πλέον από τα εξής μέλη: έναν ανώτερο αξιωματικό, το διευθυντή του στρατολογικού

¹⁷⁹ Κωστής Κ., «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», 453.

¹⁸⁰ Το χρηματικό τίμημα που ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν οι απαλλαγέντες από τη στρατιωτική υπηρεσία, καθοριζόταν με βάση τη «μισθωτική αξία» της κατοικίας των γονέων του στρατεύσιμου, με τις κάτωθι αναλογίες: για μισθωτική αξία 1000 – 2400 δρχ. πρόστιμο 150 δρχ., για μισθωτική αξία 2401 – 4000 δρχ. πρόστιμο 250 δρχ., για μισθωτική αξία 4001 – 8000 δρχ. πρόστιμο 500 δρχ. και για μισθωτική αξία μεγαλύτερη των 8000 δρχ. επιβαλλόταν χρηματικό τίμημα 1000 δραχμών. Από την καταβολή χρηματικού τιμήματος απαλλάσσονταν μόνο κρίνονταν ως παντελώς σωματικά η διανοητικά ανίκανοι.

¹⁸¹ Τα στρατολογικά συμβούλια ήταν κυρίως αρμόδια για τη χορήγηση των απαλλαγών.

γραφείου κάθε νομού, το γραμματέα της νομαρχίας, τον αρχαιότερο πρωτοδίκη και ένα αξιωματικό του υγειονομικού, τουλάχιστον με τον βαθμό του υπιάτρου. Ο ανώτερος αξιωματικός και ο υγειονομικός αξιωματικός διορίζονταν από το υπουργείο Στρατιωτικών είκοσι μέρες περίπου πριν την έναρξη των στρατολογικών διαδικασιών, ενώ όλο το στρατιωτικό προσωπικό του συμβουλίου υπάγονταν στην απαγορευτική διάταξη του νόμου περί εντοπιότητας των υπαλλήλων. Ακόμη, θεσπίστηκαν αυστηρότερες ποινές για όλους τους εμπλεκόμενους που προσπαθούσαν να διαβάλουν τη διαδικασία στρατολόγησης σε οποιαδήποτε φάση της. Χαρακτηριστικά αναφέρονται οι εξής περιπτώσεις: πρώτον, δήμαρχοι που δεν πραγματοποιούν σκοπίμως εγγραφή στα μητρώα αρρένων με σκοπό τη μελλοντική αποφυγή πολιτών από τη στράτευση τιμωρούνται με χρηματική ποινή 100 έως 150 δραχμών συν τις προβλεπόμενες ποινικές διώξεις. Επίσης, οποιοσδήποτε δημόσιος λειτουργός, πολιτικός ή στρατιωτικός αλλά και δημοτικός υπάλληλος αποδειχθεί ότι διέταξε ή ενήργησε εξαίρεση, απαλλαγή ή αναβολή στρατεύσιμου ή παρέβη οποιαδήποτε διάταξη του στρατολογικού νόμου τιμωρούνταν με χρηματική ποινή 200 έως 500 δραχμών, ενώ τους επιβάλλονταν και διώξεις σύμφωνα με τον ποινικό και στρατιωτικό ποινικό κώδικα αντίστοιχα. Τέλος, καθορίστηκαν αυστηρότερες, σε σχέση με το παρελθόν, διώξεις και για τους ανυπότακτους¹⁸², ιδίως σε περιόδους γενικής επιστρατεύσεως και πολέμου.

Εν πολλοίς, αυτές ήταν οι κύριες διατάξεις των νομοθετημάτων που αφορούσαν το στρατολογικό σύστημα στην Ελλάδα από τη λήξη της επιστράτευσης του 1880 έως και τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Το αξιοσημείωτο, ωστόσο, της χρονικής περιόδου από το 1882 έως το 1897, σε σύγκριση με την περίοδο από το 1837 έως το 1878 είναι ότι περιορίζεται πολύ το σχετικό αρχειακό υλικό σε θέματα στρατολογίας. Ενώ, την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα και τα πρώτα δεκαπέντε χρόνια της βασιλείας του Γεωργίου Α΄, το ζήτημα της στρατολογικής διαδικασίας απασχολούσε μεγάλο κομμάτι της κοινωνίας των πολιτών και πολλών υπηρεσιών του κράτους ως ένα ακανθώδες ζήτημα με αρνητικό πρόσημο, την περίοδο που αρχίζει από το 1882 η διαχείριση του ζητήματος περιορίζεται στις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες. Συγκεκριμένα, κατά το χρονικό διάστημα 1837 – 1878, παρατηρείται μία σωρεία επιστολών από την πλευρά των πολιτών προς τους κρατικούς φορείς, που ζητούν την απαλλαγή των ίδιων ή συγγενικών τους προσώπων από την υποχρέωση της στράτευσης ή αμφισβητούν με ενστάσεις την εγκυρότητα της απογραφικής διαδικασίας. Επίσης, υπάρχει μία σωρεία εγκύκλιων διαταγών, κυρίως του υπουργείου Εσωτερικών, προς τις νομαρχιακές αρχές και τις κατά τόπους διευθύνσεις της χωροφυλακής που πραγματεύονται το ζήτημα των «καθυστερούντων κληρούχων» αλλά και άλλες προβληματικές καταστάσεις, οι οποίες επηρέαζαν αρνητικά τη στρατολογική διαδικασία. Αντίθετα από το 1882 και μετά, όπου τίθενται πραγματικά σε ισχύ ο νόμος ΨΙΣΤ΄ του 1878, με κάποιες τροποποιήσεις που θεσπίστηκαν το 1882, τα έγγραφα που εμφανίζονται στο στρατολογικό αρχείο σχετίζονται κυρίως με τη γραφειοκρατική διαχείριση του στρατολογικού συστήματος μεταξύ των αρμόδιων υπηρεσιών. Συγκεκριμένα, τα έγγραφα που εμφανίζονται στο στρατολογικό αρχείο των ΓΑΚ, καθώς και στο δημοτικό αρχείο του δήμου Ναυπλίου για την περίοδο 1882 -1897, αφορούν κυρίως ατομικά βιβλιάρια απολυομένων οπλιτών, καρτέλες ιματισμού, αποδείξεις «αντισηκωμάτων» από απαλλαγέντες στρατεύσιμους, αναφορές αλλαγής δήμου προς τις στρατολογικές υπηρεσίες – γραφεία, αποδείξεις πληρωμής οδοιπορικών προς τα μέλη των στρατολογικών συμβουλίων κλπ. Σε καμία περίπτωση δεν εμφανίζεται η απευθείας αλληλογραφία των πολιτών με ανώτατους κρατικούς

¹⁸² ΦΕΚ υπ. αριθμ. 151/15 Ιουνίου 1887, άρθρα 152 –164.

λειτουργούς και πολιτικά πρόσωπα. Ωστόσο, υπάρχουν αποσπασματικές διαταγές των υπουργείων Εσωτερικών και Στρατιωτικών, που αναφέρονται στο φαινόμενο της ανυποταξίας κάνουν λόγο για μεγάλα ποσοστά ανυπότακτων που αγγίζουν έως και το 1/5 του συνόλου των στρατεύσιμων κατ' έτος. Συγκεκριμένα, αυτό το ποσοστό δεν οφείλεται στην αντίθεση και την απροθυμία του πληθυσμού απέναντι στο στρατολογικό σύστημα αλλά, σύμφωνα με τα μητρώα αρρένων των στρατολογικών γραφείων στο σύνολο της επικράτειας, τα μεγαλύτερα ποσοστά ανυποταξίας εμφανίζονται στους νομούς της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας και οφείλονται κυρίως στο πρώτο κύμα μετανάστευσης που εκδηλώθηκε τότε προς της Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και τις ελληνικές παροικίες της νοτιοανατολικής Μεσογείου¹⁸³. Ως εκ τούτου, το μεγαλύτερο ποσοστό των στρατεύσιμων εκπληρώνει επακριβώς τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις, γεγονός που αποδεικνύεται από την αντιπαραβολή των στρατολογικών πινάκων με τα αντίγραφα των στρατιωτικών απολυτηρίων που τηρούνται από τα κατά τόπους στρατολογικά γραφεία¹⁸⁴.

Όλα τα παραπάνω αποδεικνύουν ότι από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, η κεντρική διοίκηση είχε εδραιωθεί και επιβληθεί πλήρως ως η μόνη επίσημη αρχή στο σύνολο της ελληνικής κοινωνίας, αποδυναμώνοντας εξ ολοκλήρου όλα τα περιφερειακά και τοπικά συμφέροντα που είχαν εμφανιστεί μετά την Ελληνική Επανάσταση. Έτσι και η αλλαγή που είχε επιβληθεί από τα πάνω προς τα κάτω στην ελληνική κοινωνία το 1878 για την εφαρμογή μίας ιδιάζουσας μορφής καθολικής στράτευσης, έγινε σταδιακά αποδεκτή από το σύνολο του πληθυσμού. Επίσης, οι ιδιαίτερες συνθήκες που διαμορφώθηκαν στην Ελλάδα σχετικά με τα εθνικά της θέματα, λόγω της έξαρσης του εθνικισμού στα Βαλκάνια και της κινητικότητας στο Ανατολικό Ζήτημα ενίσχυσαν βαθμιαία την προοπτική της ένοπλης σύρραξης και δημιούργησαν την αναπόδραστη ανάγκη στην ελληνική κοινωνία να εναρμονιστεί με το στρατολογικό σύστημα της περιόδου, ως συνιστώσα της εθνικής στρατηγικής.

Έτσι, και σε αυτή την περίοδο η συστηματική στρατολόγηση των πολιτών είχε εποικοδομητικές συνέπειες για το ελληνικό κράτος και την κοινωνία. Αρχικά, εκπλήρωσε σε γενικές γραμμές τον κύριο και βασικό στόχο της στρατιωτικής πολιτικής της περιόδου για αύξηση της δύναμης του στρατεύματος και συνεπώς συνέβαλε στην ισχυροποίηση του. Επίσης, με το νέο στρατολογικό σύστημα δημιουργήθηκε σταδιακά μια αξιόμαχη επιστρατευόμενη δύναμη, η οποία σε σύγκριση με το παρελθόν ήταν ασφαλώς πιο εκπαιδευμένη στα όπλα και ικανή να λάβει αμέσως μέρος σε επικείμενες πολεμικές επιχειρήσεις. Ακόμη, με την εκπλήρωση των στρατιωτικών υποχρεώσεων πολιτών από τις νέες περιοχές που προσαρτήθηκαν στο Ελληνικό Βασίλειο, επιτεύχθηκε ως ένα βαθμό η ομαλή ένταξη τους στην ελληνική κοινωνία και η επαφή με τους θεσμούς του ελληνικού κράτους. Επιπρόσθετα, μέσω της υποχρεωτικής στράτευσης έστω και για μικρό χρονικό διάστημα μεγάλο μέρος του πληθυσμού ερχόταν σε επαφή με νέες τεχνολογίες και νέα τεχνογνωσία, που ως επί το πλείστον εφαρμόζονταν πρώτα στις στρατιωτικές λειτουργίες. Τέλος, το στρατολογικό σύστημα ως αναπόσπαστο κομμάτι της ευρύτερης στρατιωτικής πολιτικής συνέβαλε τα μέγιστα προς το γενικότερο εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους, την ανάπτυξη της οικονομίας και την ενδυνάμωση του κοινωνικού ιστού. Παρόλα αυτά θα χρειαστούν αρκετά χρόνια

¹⁸³ Μητρώα Αρρένων ΣΓ Μεσσηνίας, Λακωνίας, Αρκαδίας, Αργολίδας, Κορινθίας, Ευρυτανίας, Βοιωτίας, Αττικής, Ευβοίας των ετών 1881 – 1899.

¹⁸⁴ ΓΑΚ, Αταξινόμητο Αρχείο Υπουργείων Εσωτερικών & Στρατιωτικών περιόδου Γεωργίου Α': φακ. 47, 49, 50, 51.

ακόμα έως ότου οδηγηθούμε στο «πάνοπλο έθνος» που εμφανίστηκε αρχικά στη γαλλική επανάσταση.

5.3 Τα αποτελέσματα της στρατιωτικής αναδιοργάνωσης σε επιμέρους τομείς του Ελληνικού Κράτους

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, από τα μέσα της δεκαετίας του 1870 είχε αποκρυσταλλωθεί πλήρως όλοι οι άξονες και οι στόχοι της εθνικής πολιτικής¹⁸⁵. Η εθνική ολοκλήρωση θα επιτυγχάνονταν μέσω της συγκρότησης ισχυρών ενόπλων δυνάμεων και του ταυτόχρονου εκσυγχρονισμού όλων των τομέων του ελληνικού κράτους. Ωστόσο, συστηματική προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση ξεκίνησε μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας, από τις εκλογές του 1881 και έπειτα. Η κυριότερη τομή της προηγούμενης δεκαετίας, η καθιέρωση της «αρχής της δεδηλωμένης» το 1875, συνέβαλε τα μέγιστα ώστε μετά τη λήξη της κρίσης στα Βαλκάνια να εγκαινιαστεί στην Ελλάδα μια πρωτοφανή περίοδος περιορισμένης έστω ομαλότητας στην πολιτική ζωή στη βάση ενός πρώιμου δικομματικού συστήματος. Κύρια συνέπεια, ήταν η ανάδειξη μονοκομματικών κυβερνήσεων με καθορισμένη πολιτική βούληση και ξεκάθαρο κυβερνητικό¹⁸⁶ πρόγραμμα.

Μετά τον σχηματισμό κυβέρνησης από τον Χαρίλαο Τρικούπη, στις 3 Μαρτίου 1882, άρχισε για την Ελλάδα μία παρατεταμένη μεταρρυθμιστική και εκσυγχρονιστική προσπάθεια. Οι όποιες ενδιάμεσες κυβερνητικές μεταβολές¹⁸⁷ που συντελέστηκαν δεν ήταν δυνατόν να αλλάξουν άρδην την πολιτική κατεύθυνση που της χώρας, παρότι δημιούργησαν κάποια περιστασιακά προβλήματα. Η κυβερνητική πολιτική, η οποία παρέμεινε αναλλοίωτη σχεδόν σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζεται, με βασικό στοιχείο της την πλήρη αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων, θα προχωρούσε στον εκσυγχρονισμό του κράτους και της δημόσιας διοίκησης, θα προωθούσε την οικονομική ανάπτυξη αλλά και την ανύψωση του εθνικού γοήτρου. Απώτερος στόχος, όλων των ενεργειών, ήταν η Ελλάδα να θεωρηθεί υπολογίσιμος διεκδικητής των εδαφών που την ενδιέφεραν σε ενδεχόμενο διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁸⁸. Σε γενικές γραμμές, ο Τρικούπης, με δεδομένο τον ισχυρό ανταγωνισμό που είχε αναπτυχθεί στα Βαλκάνια τα προηγούμενα χρόνια και προβλέποντας πιθανή αναταραχή στην Ανατολή τις δεκαετίες που θα επακολουθούσαν, ανέπτυξε ένα κυβερνητικό πρόγραμμα άμεσα συνδεδεμένο με τις εθνικές επιδιώξεις της χώρας¹⁸⁹. Συγκεκριμένα, συνέδεσε την οικονομική ανάπτυξη και τον ευρύτερο εκσυγχρονισμό της Ελλάδας με την εκπλήρωση των αλυτρωτικών επιδιώξεων του έθνους, θέτοντας άμεσα ως προτεραιότητα τη δημιουργία ενός εκτεταμένου συγκοινωνιακού δικτύου με έργα υποδομής που όχι μόνο θα διευκόλυναν την ανάπτυξη της οικονομίας αλλά θα συνέβαλλαν

¹⁸⁵ «Η πρωτοβουλία της Ελλάδος υπέρ των δικαιωμάτων του Ελληνισμού». Σβολόπουλος Κ., Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830 – 1981, (ΕΣΤΙΑ, 2014), 85.

¹⁸⁶ Ο.π., σ. 440 – 444.

¹⁸⁷ Από το 1882 έως το 1895 ανάμεσα στις κυβερνήσεις του Χ Τρικούπη παρεμβλήθηκαν δύο κυβερνήσεις του Θεόδωρου Δηλιγιάννη με κύριο κυβερνητικό πρόγραμμα «Το ακριβώς αντίθετον του κυρίου Τρικούπη» οι οποίες ωστόσο δεν κατόρθωσαν να ανατρέψουν εντελώς την εκσυγχρονιστική πολιτική της περιόδου.

¹⁸⁸ Τρίχα Λ., ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Ο πολιτικός του «Τις πταίει;» και του «Δυστυχώς Επτωχευσαμέν», 318.

¹⁸⁹ «Τα όρια της άμυνας της χώρας, δεν ήταν τα σύνορα της Ελλάδος, αλλά τα όρια του Ελληνισμού». ΕΦΣ Βουλής, Προγραμματικές Δηλώσεις, 4 Μαρτίου 1882.

ταυτόχρονα στη στρατιωτική της ετοιμότητα¹⁹⁰. Η ενίσχυση του στρατού και του στόλου, με σκοπό την άσκηση πιο επιθετικής εξωτερικής πολιτικής, αποτέλεσε τον πυρήνα όλης της περιόδου πάνω στον οποίο συγκροτήθηκε ολόκληρο το φάσμα των μεταρρυθμίσεων που πραγματοποιήθηκαν¹⁹¹. Η προετοιμασία για πόλεμο και η ανάπτυξη της εθνικής ιδεολογίας συνέχισαν ως εκ τούτου, να αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες στην άσκηση της εσωτερικής πολιτικής, προς τη συγκρότηση συνεκτικού – σύγχρονου «έθνους – κράτους» στην Ελλάδα. Έτσι, καταρτίσθηκε ένα ευρύ μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα με κεντρικό άξονα τη διευκόλυνση της στρατιωτικής αναδιοργάνωσης και της πολεμικής προπαρασκευής της χώρας, το οποίο, ωστόσο κατά την εφαρμογή του, συμπარέσυρε στον εκσυγχρονισμό και τους περισσότερους κρατικούς τομείς του Ελληνικού Βασιλείου.

Αρχικά, δόθηκε προτεραιότητα στη κατασκευή συγκοινωνιακού δικτύου και γενικότερα έργων υποδομής, χωρίς τα οποία η στρατιωτική ανασυγκρότηση θα ήταν ατελέσφορη. Η κρίση στα Βαλκάνια τα προηγούμενα χρόνια κατέδειξε τη σημασία των συγκοινωνιακών υποδομών για την καλύτερη διεκπεραίωση των στρατιωτικών επιχειρήσεων¹⁹². Επίσης ο νέος σχεδιασμός και το νέο επιχειρησιακό δόγμα των ενόπλων δυνάμεων καθιστούσε την ύπαρξη σιδηροδρομικού δικτύου αναγκαία για τη μεταφορά των επίστρων στα σύνορα σε σύντομο χρονικό διάστημα¹⁹³. Επομένως, δόθηκε άμεση προτεραιότητα στην κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου. Έτσι, από τον Μάιο του 1882, δρομολογήθηκε η κατασκευή σιδηροδρόμων στην Πελοπόννησο, τη Θεσσαλία και το Λαύριο συνολικού μήκους 700 χιλιομέτρων¹⁹⁴. Ωστόσο, ο Τρικούπης τόνιζε ότι η κατασκευή σιδηροδρόμων καθιστούσε ταυτόχρονα αναγκαία και την κατασκευή αμαξιών οδών, που θα ένωναν την ενδοχώρα με τους κατά τόπους σιδηροδρομικούς σταθμούς. Ως εκ τούτου, τη δεκαετία 1883 – 1892, κατασκευάσθηκαν 2.166 χιλιόμετρα δρόμων, τα οποία έφθασαν τα 2.600 χιλιόμετρα συμπεριλαμβανομένων των επαρχιακών και δημοτικών που δόθηκαν προς χρήση τη συγκεκριμένη περίοδο¹⁹⁵. Παράλληλα, με την επέκταση του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου, το ελληνικό κράτος προχώρησε και σε σημαντικές τομές στον τομέα των λιμενικών έργων. Πραγματοποιήθηκαν συμπληρωματικές και νέες εργασίες όχι μόνο στα τρία κύρια λιμάνια, του Πειραιά, της Πάτρας και της Ερμούπολης, αλλά και σε πολλά μικρότερα¹⁹⁶. Βεβαίως, όλα τα παραπάνω έργα εκτός από τη στρατιωτική τους χρησιμότητα απέβλεπαν και στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, καθώς θα

¹⁹⁰¹⁹⁰ Εξαρχής ο Τρικούπης προέκρινε τη μεγάλη αύξηση των κρατικών δαπανών για την ενίσχυση του στρατού και του στόλου, καθώς και την κατασκευή δημοσίων έργων που θα εξασφάλιζαν την ταχύτερη μετακίνηση των στρατιωτικών σωμάτων.

¹⁹¹ Χαρακτηριστικό της έμφασης που δόθηκε στην αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων και κυρίως του στρατού ξηράς είναι ο ίδιος ο πρωθυπουργός ανέλαβε το υπουργείο Στρατιωτικών.

¹⁹² Οι απουσία συγκοινωνιακού δικτύου προκάλεσε πλείστες δυσκολίες στην ανάπτυξη των μονάδων του στρατού ξηράς στις προκεχωρημένες αμυντικές του θέσεις καθώς και στη λήψη των αναγκαίων σχηματισμών μάχης.

¹⁹³ Κωστής Κ., «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», 460.

¹⁹⁴ Οι γραμμές παραδόθηκαν σταδιακά στην κυκλοφορία από το 1883 μέχρι το 1890, μεταβάλλοντας την εικόνα της Ελλάδας. Τρίχα Λ., ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Ο πολιτικός του «Τις παταίει;» και του «Δυστυχώς Επτωχευσαμέν», 340.

¹⁹⁵ Τζόκας Σπ., Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η Συγκρότηση του Νεοελληνικού Κράτους, 215 – 216.

¹⁹⁶ Από το 1882 έως το 1900 σε είκοσι νέα λιμάνια της χώρα δημιουργήθηκαν στοιχειώδεις υποδομές, που τα ενέταξαν σε ένα ευρύτερο δίκτυο ακτοπλοΐας. Συναρέλλη Μ., Δρόμοι και λιμάνια στην Ελλάδα 1830 – 1880, (Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, 1989), 200.

διευκόλυναν σημαντικά την είσοδο της Ελλάδας στο διεθνές εμπόριο¹⁹⁷. Προς αυτή την κατεύθυνση, πραγματοποιήθηκε και το σημαντικότερο έργο επικοινωνιακής υποδομής κατά τον 19^ο αιώνα, η διάνοιξη του Ισθμού της Κορίνθου, που αποτελούσε συμπληρωματικό έργο προς τη διώρυγα του Σουέζ, προκειμένου να διευκολυνθεί η ένταξη της Ελλάδας στις διεθνείς οικονομικό δίκτυο¹⁹⁸. Τέλος, ιδιαίτερα σημαντικό έργο υποδομής αποτέλεσε η τηλεφωνική σύνδεση των κυριότερων πόλεων της Ελλάδας με την Αθήνα, σε συνδυασμό με την εγκατάσταση τηλεγραφικού συστήματος επικοινωνιών αρχικά στο στρατιωτικό τομέα¹⁹⁹ και σταδιακά στις ιδιωτικές επικοινωνίες.

Ταυτόχρονα, με την πραγματοποίηση σημαντικών δημοσίων έργων υποδομής, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο προωθήθηκαν άμεσα και με ταχείς ρυθμούς²⁰⁰ σημαίνουσες μεταρρυθμίσεις στη δημόσια διοίκηση και στη δικαιοσύνη, προκειμένου αυτές να είναι σε θέση να ανταποκριθούν στις θεσμικές ανάγκες ενός σύγχρονου κράτους. Αναλυτικότερα, καταρτίστηκαν νομοσχέδια με σκοπό τη θέσπιση νέων οργανισμών για την ταχυδρομική και την τηλεγραφική υπηρεσία. Επίσης, προωθήθηκε η αναδιοργάνωση του σωφρονιστικού συστήματος καθώς το σύστημα των φυλακών θεωρήθηκε απαρχαιωμένο για την εποχή του. Ακόμη, ιδρύθηκαν τμήματα στατιστικής σε κάποια υπουργεία, όπως τα υπουργεία Δικαιοσύνης και Οικονομικών, τα οποία αποτέλεσαν πρόδρομο της μετέπειτα Στατιστικής Υπηρεσίας. Καθιερώθηκε για πρώτη φορά ο θεσμός του νομικού συμβούλου του κράτους σε θέματα διοίκησης. Επιπρόσθετα, εισήχθησαν νόμοι που καθιέρωσαν τα τυπικά προσόντα των δημοσίων υπαλλήλων όλων των κλάδων, ενώ ταυτόχρονα περιορίστηκαν οι μεταθέσεις και οι απολύσεις των δημοσίων υπαλλήλων. Απαγορεύθηκε δια παντός η κατάσχεση του μισθού τους, με σκοπό να απελευθερωθεί πλήρως η δημόσια διοίκηση από τις κομματικές παρεμβάσεις του παρελθόντος. Τέλος, συνεχίστηκε η αναδιοργάνωση της διπλωματικής υπηρεσίας, που είχε αρχίσει την προηγούμενη δεκαετία, με στόχο την πλήρη ανταπόκριση της στις απαιτήσεις της νέας εποχής.

Παράλληλα με τις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στον τομέα των υποδομών και τον εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης, τη συγκεκριμένη περίοδο θεσπίστηκαν αλλαγές και στον αμιγώς πολιτικό τομέα. Θεσπίστηκε νέος εκλογικό νόμος²⁰¹ και συγχρόνως τέθηκαν οι βάσεις για τη νομαρχιακή αυτοδιοίκηση, καθώς καταρτίστηκε νομοσχέδιο με το οποίο καταργήθηκε η επαρχιακή διοίκηση και αναγνωρίστηκε ο νομός ως νομικό πρόσωπο²⁰², με αιρετά νομαρχιακά συμβούλια. Στόχος των νέων νομοθετημάτων ήταν αφενός ο περιορισμός της επαφής των πολιτευτών με τους ψηφοφόρους και η υποβάθμιση του ρόλου των κομματάρχων αφετέρου η καθιέρωση της τοπικής αυτοδιοίκησης σε περιφερειακού τύπου ζητήματα. Σύμφωνα με τις πεποιθήσεις της εποχής, η αποδυνάμωση της σχέσης βουλευτή – κομματάρχη – ψηφοφόρου θα οδηγούσε σε απρόσωπες

¹⁹⁷ Μέσω του ακτοπλοϊκού και του υπό κατασκευή οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου θα ήταν δυνατόν ο κύριος όγκος των εξαγωγικών ελληνικών προϊόντων να διοχετευθεί προς τις ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες.

¹⁹⁸ Κωστής Κ., «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», 462.

¹⁹⁹ Τρίχα Λ., ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Ο πολιτικός του «Τις πταίει;» και του «Δυστυχώς Επτωχευσαμέν», 350.

²⁰⁰ Στο πρώτο τετράμηνο της διακυβέρνησης της χώρας από το Χ. Τρικούπη κατατέθηκαν προς ψήφιση 99 νομοσχέδια για τον εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης. Douglas D., Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770 – 1923, 223.

²⁰¹ Νόμος 1392, άρθρο 1. Κώστα Κ., «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», 467.

²⁰² Νόμος 1391, άρθρο 1. ΦΕΚ Α 157/14 Ιουνίου 1886. Hering G., Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821 -1936, 577 – 578.

διαδικασίες που θα ενίσχυαν τα πολιτικά χαρακτηριστικά της ψήφου. Αν και τα αποτελέσματα ήταν αρκετά διαφορετικά από τις προσδοκίες του νομοθέτη, ωστόσο, αποτελούσαν εκσυγχρονισμένες πρακτικές όσον αφορά τις εκλογικές διαδικασίες, ενώ ταυτόχρονα θεμελίωσαν την αποκέντρωση της διοικήσεως, και αναβάθμισαν κατ' αυτόν τον τρόπο την τοπική πολιτική ζωή.

Στο σύνολο της, η εκσυγχρονιστική προσπάθεια, που συντελέστηκε στην Ελλάδα από το 1882 έως το 1895, απαιτούσε τη διασφάλιση τεράστιων οικονομικών κονδυλίων. Τα χρήματα αυτά αντλήθηκαν κυρίως από τον εξωτερικό δανεισμό²⁰³ καθώς οι ελληνικές κυβερνήσεις εξάντλησαν και κάθε δυνατότητα δανεισμού και από την εγχώρια αγορά κυρίως με την υπερφορολόγηση. Αποτέλεσμα της προσπάθειας αυτής ήταν ο περιορισμός της χρηματοδότησης της ιδιωτικής οικονομίας και παράλληλα η υπερδιόγκωση του δημόσιου τομέα καθώς και του τριτογενή τομέα παραγωγής²⁰⁴. Έτσι οι κρατικές δαπάνες αυξάνονταν συνεχώς. Συνεπώς ο συνδυασμός του υπερδανεισμού σε συνθήκες περιορισμένης ιδιωτικής παραγωγής κατέστησε την Ελλάδα, το 1893, ανίκανη να εξυπηρετήσει τις δανειακές της υποχρεώσεις. Παρόλα αυτά όμως, από το 1882 έως το 1893, παράλληλα με τον εκσυγχρονισμό του κράτους και των διάφορων δομών του, συντελέστηκε μια αξιοσημείωτη οικονομική ανάπτυξη σε σχέση με τις πρώτες δεκαετίες ζωής του νεοσύστατου ελληνικού βασιλείου. Στο τέλος της περιόδου το 1893, παρατηρείται μια αλλαγή στη δομή της ελληνικής οικονομίας, καθώς άρχισε να αναπτύσσεται η βιομηχανία, η ναυτιλία και εξαγωγές γεωργικών προϊόντων, γεγονός που οδήγησε στην κοινωνική κινητικότητα και συνεπώς και στον κοινωνικό εκσυγχρονισμό²⁰⁵.

Παρόλα αυτά, εκ του αποτελέσματος, τόσο η πτώχευση του 1893, όσο και η οδυνηρή ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, έδειξαν ότι η χώρα είχε πολύ δρόμο να διανύσει ακόμα για την επίτευξη των εθνικών στόχων. Στον οικονομικό τομέα υπερτιμήθηκαν οι παραγωγικές δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας, η οποία δεν μπόρεσε να στηρίξει επαρκώς τα εκσυγχρονιστικά προγράμματα της εποχής, σε συνδυασμό με τις κρίσιμες καταστάσεις στην εξωτερική πολιτική που επιβάρυναν επιπλέον το δημόσιο ταμείο. Στον στρατιωτικό τομέα, τα δέκα χρόνια δεν ήταν αρκετά. Ο ελληνικός στρατός προσπάθησε, με τις ενέργειες της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας, κατά τη δεκαετία του 1880 να εισέλθει σε διαφορετική τροχιά, αποτελώντας το κύριο άξονα για την επιτυχή εκπλήρωση των εθνικών στόχων και τον κρατικό εκσυγχρονισμό, ωστόσο, οι αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν για να τον καταστήσουν ισχυρό και αξιόμαχο δεν αρκούσαν. Του έδωσαν μεν διαφορετική κατεύθυνση σε σχέση με το παρελθόν, όμως απαιτούνταν επιπλέον χρόνος για να αποδώσουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Ωστόσο, η Ελλάδα, με κεντρικό άξονα τη στρατιωτική πολιτική την περίοδο 1882 – 1897, είχε εκσυγχρονιστεί. Ήταν πλέον η Ελλάδα του κοινοβουλευτισμού και των σιδηροδρόμων. Τα δεκαπέντε αυτά χρόνια, αναδιοργανώθηκε πλήρως η δημόσια διοίκηση, ανασυγκροτήθηκε ο στρατός, εξοπλίστηκε ο στόλος, κατασκευάστηκαν δημοσία έργα υποδομής. Τέλος, το σημαντικότερο, αποκρυσταλλώθηκαν

²⁰³ Δεδομένων των οικονομικών δυνατοτήτων της Ελλάδας οι κυβερνώντες προσέφυγαν κυρίως στον εξωτερικό δανεισμό προκειμένου να επιχειρηθεί η προγραμματισμένη ανορθωτική πορεία της χώρας. Τζόκας Σπ., Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η Συγκρότηση του Νεοελληνικού Κράτους, 227.

²⁰⁴ Σύμφωνα με αρκετούς οικονομολόγους η πρόοδος της οικονομίας και του πολιτισμού, συχνά συνεπάγεται με μία εμφανή τάση διεύρυνσης της δραστηριότητας του δημοσίου. Στην Ελλάδα η διαπίστωση αυτή ταιριάζει καλύτερα καθώς η οικονομική ανάπτυξη προήλθε κυρίως μέσω των κρατικών δραστηριοτήτων παρά ως αποτέλεσμα του ιδιωτικού τομέα της παραγωγής. Hering G., Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821 -1936, 2:582 – 583.

²⁰⁵ Douglas D., Η Ενοποίηση της Ελλάδος 1770 – 1923, 227.

οι άξονες της εθνικής πολιτικής, η οποία ακολουθήθηκε έκτοτε με συνέπεια από όλες τις ελληνικές κυβερνήσεις, ενώ η προσπάθεια εκσυγχρονισμού με πυρήνα τις ένοπλες δυνάμεις συνεχίστηκε και κατά τον 20^ο αιώνα, οδηγώντας στους νικηφόρους Βαλκανικού Πολέμους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο

ΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗ & ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ – ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΠΙΤΕΥΞΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΕΠΙΔΙΩΞΕΩΝ 1898 - 1914

Η πτώχευση του 1893, λόγω του εξωτερικού υπερδανεισμού, και η ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 αποτέλεσαν αρνητικές εξελίξεις για την Ελλάδα και για τις σχέσεις της με τη Δύση ενώ, επιβεβαίωσαν περίτρανα πως η προσπάθεια που είχε καταβληθεί έως τότε σε όλους τους τομείς ήταν η ελάχιστη και έπρεπε να συνεχιστεί ενισχυμένη προς την ίδια κατεύθυνση, για την επίτευξη των εθνικών στόχων. Συνεπώς στην Ελλάδα, το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα είχαν τεθεί μεν τα θεμέλια, μίας ισχυρής σύμπλεξης μεταξύ στρατιωτικής οργάνωσης και οικονομικής ανάπτυξης, που οδήγησε τη χώρα στον εκσυγχρονισμό. Ωστόσο, θα χρειαζόταν αρκετός καιρός ακόμα, ώσπου ο συνδυασμός αυτός να εδραιωθεί και να αποδώσει τα αναμενόμενα αποτελέσματα για την εθνική πολιτική, σύμφωνα με τους σχεδιασμούς των πολιτικών ηγεσιών της εποχής.

Στα 14 χρόνια που ακολούθησαν, μεταξύ 1897 και 1911, συνέβη ένα μικρό «οικονομικό θαύμα». Εντούτοις, η οικονομική κατάσταση ελάχιστα και μεμονωμένα απασχολούσε τις διάφορες ελίτ της εποχής. Το κύριο θέμα, που καθόριζε την πολιτική αντιπαράθεση, ήταν σχεδόν αποκλειστικά η στρατιωτική οργάνωση της χώρας για την αντιμετώπιση του Ανατολικού Ζητήματος²⁰⁶. Ωστόσο, η οικονομική ανάπτυξη που συντελέστηκε το χρονικό διάστημα 1897 – 1911 συνέβαλε θετικά στη στρατιωτική προετοιμασία της Ελλάδας εν' όψη των Βαλκανικών Πολέμων που προμηνύονταν, αλλά και στο γενικότερο εκσυγχρονισμό πολλών τομέων του ελληνικού κράτους (1909 – 1912). Έτσι, και σε αυτή την περίοδο, λίγα χρόνια πριν την επίτευξη μεγάλου ποσοστού των εθνικών στόχων, η οικονομική ανόρθωση, η προσπάθεια συγκρότησης σύγχρονων ενόπλων δυνάμεων με τη στράτευση του συνόλου του Ελληνισμού και η προπαρασκευή για πόλεμο, αποτέλεσαν τους βασικούς πυλώνες πάνω στους οποίους στηρίχθηκε ο εκσυγχρονισμός του ελληνικού κράτους καθιστώντας την Ελλάδα βασικό παράγοντα στις γεωπολιτικές εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή, ως ολοκληρωμένο «έθνος – κράτος».

6.1 Πολιτικό – Οικονομικό και Κοινωνικό Πλαίσιο της περιόδου 1898-1914

Η οδυνηρή ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 είχε προκαλέσει μεγάλες δυσχέρειες στην Ελλάδα τόσο στο εσωτερικό όσο και στις διεθνείς σχέσεις της χώρας με τις Μεγάλες Δυνάμεις και τους βαλκάνιους γείτονες της, οδηγώντας την σε διπλωματική απομόνωση. Ωστόσο, παρά τις κρίσιμες συνθήκες που επικρατούσαν, η εθνική πολιτική, όπως διαμορφώθηκε το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, παρέμεινε αναλλοίωτη. Διατήρησε δηλαδή ως κύριο άξονα της τη συγκρότηση ισχυρών και αξιόμαχων ενόπλων δυνάμεων, με στόχο τον γενικότερο εκσυγχρονισμό του Ελληνικού Βασιλείου, και με απώτερο σκοπό την ενοποίηση όλου του ελληνισμού σε ένα ενιαίο σύγχρονο «έθνος – κράτος». Προς αυτή την κατεύθυνση, συνέτειναν και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στο Ανατολικό Ζήτημα²⁰⁷ αλλά και η αύξηση της έντασης του εθνικισμού στα Βαλκάνια.

²⁰⁶ Δερτιλής Γ., Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830 – 1920, 861.

²⁰⁷ Οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν εγκαταλείψει την πολιτική της διατήρησης του status quo, όσον αφορά τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γεγονός που αποδεικνύεται από τη γενικότερη πολιτική τους, αλλά και από την απόφαση τους για την παραχώρηση αυτονομίας στην Κρήτη, υπό ελληνική διοίκηση. Douglas D., Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770 – 1923, 233 – 236.

Ως εκ τούτων, η «αλλαγή» που είχε συντελεστεί στην Ελλάδα τα προηγούμενα χρόνια καθιστούσε τον περαιτέρω εκσυγχρονισμό της, ως απαίτηση πλέον του μεγαλύτερου μέρους της κοινής γνώμης²⁰⁸.

Με την είσοδο της χώρας στον 20^ο αιώνα, η εθνική ιδεολογία, οι διεθνείς εξελίξεις και η στρατιωτική οργάνωση ειδικότερα δε η προπαρασκευή για πόλεμο, αποτέλεσαν εκ νέου τους κινητήριους μοχλούς των περισσότερων τομέων της εσωτερικής πολιτικής. Αναλυτικότερα, το Ανατολικό Ζήτημα διερχόταν πλέον στην κρισιμότερη φάση του, δεδομένου ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία κλονιζόταν ήδη από έντονες εσωτερικές εξελίξεις που είχαν διαβρώσει όλο τον κρατικό της μηχανισμό. Ταυτόχρονα, οι βαλκανικές χώρες προετοιμάζονταν για να συμμετάσχουν στην επικείμενη διανομή των εδαφών της, έτσι τα περιθώρια επιλογής σχετικά με την πολιτική που θα ακολουθούσε η Ελλάδα είχαν στενέψει. Η απρόσκοπτη και συστηματική εκτέλεση την εθνικής πολιτικής από την ελληνική ηγεσία ήταν πλέον επιτακτική. Η Ελλάδα θα έπρεπε σε σύντομο χρονικό διάστημα να αναδιοργανώσει τις ένοπλες δυνάμεις της στα πρότυπα των ευρωπαϊκών στρατών, να τις εξοπλίσει με σύγχρονο πολεμικό υλικό και βέβαια να προετοιμάσει το κράτος, την οικονομία και την κοινωνία, ώστε να υποστηρίξουν ένα πολεμικό εγχείρημα εκτός συνόρων, σε περιφερειακό και ίσως στο άμεσο μέλλον και σε παγκόσμιο επίπεδο.

Στον οικονομικό τομέα, η Ελλάδα ξεκινούσε αυτή τη φορά από διαφορετική αφετηρία. Την περίοδο 1882 -1897 είχε συντελεστεί σημαντική αλλαγή κυρίως στην δομή της οικονομίας. Παρά την αρνητική εικόνα που είχε δημιουργήσει η στάση πληρωμών του 1893, οι συστατικοί παράγοντες της ελληνικής οικονομίας είχαν αρχίσει να μεταβάλλονται σταδιακά από τα προηγούμενα χρόνια, γεγονός που μακροπρόθεσμα απέδωσε αποτελέσματα. Έτσι, παρότι, μετά την ήττα στον πόλεμο του 1897 στη χώρα επιβλήθηκαν επαχθείς οικονομικοί όροι και τοποθετήθηκε επιτροπή Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου για τα δημόσια οικονομικά, η πορεία της οικονομίας, ιδιωτικής και δημόσιας, μέσα στην πρώτη δεκαετία του νέου αιώνα μπορεί να χαρακτηριστεί «συγκρατημένα» ανορθωτική, σύμφωνα με αρκετούς οικονομικούς δείκτες²⁰⁹ της εποχής. Μολονότι, τα δημοσιοοικονομικά μεγέθη δεν ήταν τόσο άσχημα, ωστόσο, δεν επέτρεπαν άμεσα την ραγδαία αύξηση των δημοσίων δαπανών. Η οικονομική πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων συνέχισε να επιβάλλει υψηλούς φόρους, και η πλειονότητα των πολιτών συνέχισε να ζει κάτω από το όριο της φτώχειας. Συνεπώς, η πλειοψηφία του ελληνικού πληθυσμού αντιμετώπιζε την οικονομική κατάσταση με απαισιοδοξία και προβληματισμό²¹⁰ και αδυνατούσε να προσεγγίσει με διορατικότητα τις περιστάσεις. Σε κάθε περίπτωση, πάντως οι Έλληνες λίγο πριν ξεσπάσουν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι ήταν σαφώς πλουσιότεροι από τις προηγούμενες γενιές και βέβαια η ελληνική οικονομία αναπτυσσόταν με ταχύτετους ρυθμούς σε σύγκριση, τόσο με τα προηγούμενα χρόνια, όσο και με ανεπτυγμένες χώρες της εποχής. Το γεγονός αυτό προσέδωσε ευελιξία στην ελληνική ηγεσία για να προετοιμαστεί συστηματικά και να συμμετάσχει πιο ενεργά στις διεργασίες για την επερχόμενη πολεμική σύρραξη στα Βαλκάνια.

²⁰⁸ Η «αλλαγή» και η ανάπτυξη της οικονομίας ήταν επιθυμητή από το σύνολο της ελληνικής κοινής γνώμης, ως μέσο για την επίτευξη άλλων στόχων, ωστόσο επίμαχο ζήτημα παρέμεναν οι ακολουθούμενοι μέθοδοι. Hering G., Τα πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821 – 1936, 2:725.

²⁰⁹ Κωστής Κ., «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», 502 -509.

²¹⁰ Δερτιλής Γ., Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830 – 1920, 892 – 895.

Αντίθετα, με την πραγματική οικονομική κατάσταση της χώρας, στον αμιγώς πολιτικό τομέα οι συνθήκες που επικρατούσαν μέχρι το 1905 δεν ήταν το ίδιο ευνοϊκές²¹¹. Από τον Απρίλιο του 1897 έως τον Δεκέμβριο του 1905, πραγματοποιήθηκαν δέκα αλλαγές κυβερνήσεων, ενώ επικρατούσε έντονη πολιτική αντιπαράθεση για τη διαχείριση της κρίσης²¹², με πολλές διενέξεις και αντιμαχίες. Παρόλα αυτά κύριο μέλημα όλων των ελληνικών κυβερνήσεων και πρώτιστο ζήτημα συζήτησης στο δημόσιο λόγο εντός και εκτός Κοινοβουλίου ήταν η ανασυγκρότηση των ενόπλων δυνάμεων. Ωστόσο, το εγχείρημα της στρατιωτικής αναδιοργάνωσης προσέκρουε στην ακολουθούμενη από όλους τους κυβερνώντες «οικονομική λιτότητα». Όλη αυτή η κατάσταση αναταραχής με την εναλλαγή βραχύβιων κυβερνήσεων, οι οποίες δεν ακολουθούσαν ένα καθορισμένο αναπτυξιακό πρόγραμμα αλλά αναλώνονταν σε δευτερεύουσες αντιπαραθέσεις είχε σοβαρές λειτουργικές συνέπειες σε όλο το εύρος του κρατικού μηχανισμού²¹³. Από την άλλη πλευρά, λόγω της έκρυθμης πολιτικής κατάστασης, της αποδιοργάνωσης που παρατηρούνταν στη δημόσια διοίκηση, των κρίσιμων διεθνών εξελίξεων ιδίως στο χώρο της Μακεδονίας, αλλά κυρίως λόγω των εντεινόμενων προβλημάτων στην καθημερινή διαβίωση των πολιτών επικρατούσε ιδιαίτερη αναταραχή στο σύνολο σχεδόν της κοινωνίας²¹⁴, η οποία επιθυμούσε άμεσες και βραχυπρόθεσμες ενέργειες αναστροφής του κλίματος. Έτσι, επικρατούσε και μια γενικότερη αμφισβήτηση και αμφιβολία του πληθυσμού για την εν γένει αποδοτικότητα του πολιτικού συστήματος στους τομείς της κρατικής δραστηριότητας αλλά κυρίως στην εξωτερική πολιτική.

Στην πολιτική σκηνή, η κατάσταση ομαλοποιήθηκε κάπως μετά τις εκλογές του Δεκεμβρίου του 1905, όταν ο Γεώργιος Θεοτόκης σχημάτισε την τέταρτη κυβέρνηση του, η οποία διατηρήθηκε έως τις 7 Ιουλίου 1909. Κατά την συνεχή περίοδο διακυβέρνησης της χώρας από το Γεώργιο Θεοτόκη, έγινε μία αξιολογη προσπάθεια προετοιμασίας της Ελλάδας σε όλους τους τομείς για τον επερχόμενο πόλεμο, δεδομένης της καταστάσεως που επικρατούσε στο διεθνή περίγυρο. Με πρώτιστο και κύριο μοχλό των μεταρρυθμίσεων την αναδιοργάνωση του στρατεύματος, ώστε αυτό να καταστεί πλήρως επιχειρησιακό για τη μεγάλη εξόρμηση που θα επακολουθούσε. Αρχικά, πραγματοποιήθηκε μία συστηματική προσπάθεια σταθεροποίησης στην οικονομία, προκειμένου αυτή να ανταποκριθεί στις αυξημένες πολεμικές δαπάνες²¹⁵ που θα προέκυπταν σε περίπτωση γενικευμένης ή τοπικής σύρραξης. Δεύτερον, μεγάλη σημασία δόθηκε και στην εξωτερική πολιτική,

²¹¹ Βερέμης Θ., *Εμείς Οι Έλληνες, Πολεμική Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, (ΣΚΑΪ, 2008), 1:22.

²¹² «Εντυπωσιακά προγράμματα και εντυπωσιακές νομοθετικές πρωτοβουλίες αποκλείονταν, γιατί το δημόσιο ταμείο ήταν άδειο και η Ελλάδα είχε τεθεί υπό τον διεθνή οικονομικό έλεγχο. Έτσι, λοιπόν τα προγράμματα των κομμάτων και οι δηλώσεις των κυβερνήσεων υπόσχονταν λιτότητα και μείωση των δαπανών.» Hering G., *Τα πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821 – 1936*, 2:723.

²¹³ Όλες αυτές οι βραχύβιες κυβερνήσεις σάρωναν και ξανασάρωναν τις δημόσιες υπηρεσίες, το δικαστικό σώμα και τη στρατιωτική ιεραρχία και χρησιμοποιώντας την παλιά γνωστή μέθοδο, τη ρουσφετολογία. Douglas D., *Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770 – 1923*, 239.

²¹⁴ Στην κοινωνία κατά την πρώτη περίοδο του 20^{ου} αιώνα υπήρχαν διάφοροι σύλλογοι, όμιλοι, εφημερίδες και περιοδικά που έστρεφαν την προσοχή της κοινής γνώμης στο «εθνικό πρόγραμμα», ασκώντας έτσι έντονη πίεση στο κράτος.

²¹⁵ Από την κυβέρνηση Θεοτόκη επιχειρήθηκε συστηματική οικονομική εξυγίανση της χώρας ώστε να είναι ικανή να ανταποκριθεί στις αυξημένες πολεμικές απαιτήσεις που θα επακολουθούσαν. Η ανατίμηση της δραχμής, αποκατέστησε το κύρος της χώρας και διευκόλυνε τη σύναψη νέων δανείων παρά την αρνητική επίδραση στη βιομηχανία. Επίσης, διαχειρίσθηκε ικανοποιητικώς το σταφιδικό ζήτημα ενώ μέσω των μεταναστών η χώρα απέκτησε πολύτιμο συνάλλαγμα ανακουφίζοντας το ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο. Τσιχλής Β., *Το Κίνημα του Γουδή και ο Ελευθέριος Βενιζέλος*, (ΠΟΛΥΤΡΟΠΟΝ, 2007), 34 – 38.

η οποία ασκήθηκε σε δύο άξονες. Ο πρώτος άξονας περιελάμβανε τη δημιουργία συμμαχιών τόσο με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις όσο και με τους βαλκανικούς γείτονες²¹⁶. Ο δεύτερος άξονας περιελάμβανε την εκ των παρασκηνίων ένοπλη προστασία του αλύτρωτου Ελληνισμού, κυρίως στην περιοχή της Μακεδονίας, έναντι του βουλγαρικού εθνικισμού αλλά και των Τούρκων. Πιο συγκεκριμένα, εκείνη την περίοδο επαναδιατυπώθηκε και ακολουθήθηκε εκ βάθρων η πολιτική Τρικούπη από τη δεκαετία του 1870. Ως εκ τούτου, για να επιτευχθεί η Μεγάλη ιδέα, η Ελλάδα χρειαζόταν αφενός καλύτερο στρατιωτικό εξοπλισμό και στρατιωτική οργάνωση και αφετέρου συμμαχίες στην ευρύτερη περιοχή²¹⁷. Επιπλέον, επιχειρήθηκε βελτίωση της λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης με διοικητικά ως επί τω πλείστον μέτρα, ενώ αποπερατώθηκαν και αρκετά δημόσια έργα υποδομής που είτε ήταν σε εξέλιξη είτε είχαν μείνει ημιτελή, λόγω κακής οικονομικής συγκυρίας, τα οποία, όμως, ήταν μείζονος σημασίας για την εκπλήρωση των πολεμικών σχεδίων του Ελληνικού Βασιλείου.

Αν και συντελέστηκε συστηματική προσπάθεια στους κρίσιμους τομείς της στρατιωτικής πολιτικής, της οικονομίας και της εξωτερικής πολιτικής από την κυβέρνηση Θεοτόκη, ωστόσο ο αναβρασμός μεγάλης μερίδας της κοινωνίας συνέχισε να υφίσταται. Η ενεργή ανάμειξη του βασιλιά και μελών της δυναστείας στην εσωτερική πολιτική και ιδίως στη λειτουργία του στρατεύματος δημιουργούσε έντονες αντιδράσεις. Επίσης, η κυβέρνηση, στη συνεχή προσπάθεια της να αντλήσει πόρους για την αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων με απώτερο στόχο την εθνική ολοκλήρωση, ανέβαλλε επ' αόριστον απαραίτητες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, προκαλώντας αλλά και ενισχύοντας τις επικρίσεις τόσο από την αντιπολίτευση όσο και από τον τύπο της εποχής, ο οποίος κατά κόρων τότε αναδείκνυε αρκετές φορές υπέρμετρα, τα ζητήματα της καθημερινότητας των πολιτών²¹⁸, όπως η αναξιοκρατία και η οικονομική δυσπραγία²¹⁹. Επίσης, την κοινή γνώμη προβλημάτιζε ιδιαίτερα η γενικότερη στάση των πολιτικών, καθώς η Βουλή σε γενικές γραμμές δεν εργαζόταν. Κατά τη λειτουργία της Βουλής από την 30^η Οκτωβρίου 1908 έως και την 12^η Μαΐου 1909, ψηφίσθηκε μόλις ένα σημαντικό νομοσχέδιο, καθώς το κοινοβουλευτικό σύστημα κωλυσιεργούσε, ακολουθώντας εξαντλητικά τις διαδικασίες που προέβλεπε ο κανονισμός. Επιπρόσθετα, ιδιαίτερα δυσαρεστημένοι, ήταν οι στρατιωτικοί, οι οποίοι παρά την συστηματική προσπάθεια που είχε καταβληθεί από την κυβέρνηση για την αναδιοργάνωση του στρατεύματος, επιζητούσαν συνεχώς περισσότερα μέτρα για τον εκσυγχρονισμό και την αύξηση της δύναμης του στρατού, αδιαφορώντας για τη δυσμενή οικονομική συγκυρία που παρουσιαζόταν. Τέλος, μεγάλο αντίκτυπο στα ήδη οξυμένα πνεύματα των αξιωματικών προκάλεσε η επιτυχία του κινήματος των Νεότουρκων το 1908, καθώς πολλοί στην Ελλάδα πίστευαν πως είχε έρθει η ώρα να κινηθούν δυναμικά, ενώ αποκορύφωμα ήταν η όξυνση της

²¹⁶ Ράλλη Γ., Γεώργιος Θεοτόκης – Ο πολιτικός του μέτρου, (Ιδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2006), 276- 325.

²¹⁷ Hering G., Τα πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821 – 1936, (MIET, 2008), 2:723.

²¹⁸ Η κακή οικονομική κατάσταση των κατώτερων κοινωνικών τάξεων στην Ελλάδα επιδεινώθηκε το 1908 λόγω της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης στην Αίγυπτο και την Αμερική, καθώς και από τη καταστροφή των αγροτικών προϊόντων λόγω καιρικών συνθηκών, γεγονότα που λειτούργησαν αθροιστικά αυξάνοντας τη λαϊκή οργή έναντι της κυβερνήσεως. Douglas D., Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770 – 1923, 271.

²¹⁹ Η κριτική των εφημερίδων την περίοδο εκείνη υπήρξε δριμεία και σπανίως εποικοδομητική, συμπαρασύροντας ακόμη και προβλήματα που αντιμετωπίζονταν ικανοποιητικώς, με αποτέλεσμα να δημιουργείται η εντύπωση ότι για όλα τα κακώς κείμενα ευθύνεται αποκλειστικά η (εκάστοτε) κυβέρνηση. Τσιχλής Β., Το Κίνημα του Γουδή και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, Αθήνα: ΠΟΛΥΤΡΟΠΟΝ, 2007, σ.47.

Βαλκανικής κρίσης²²⁰ και η ταυτόχρονη διστακτικότητα της ελληνικής κυβερνήσεως να δεχθεί την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, που είχαν ανακηρύξει μονομερώς οι Κρήτες²²¹.

Έτσι, το 1909, σηματοδοτήθηκε από το «κίνημα στο Γουδί», την εξέγερση ενός μεγάλου ποσοστού αξιωματικών που υπηρετούσαν στην Αθήνα, το οποίο θεώρησε απαραίτητο να εκφράσει την ανησυχία του κυρίως για τις εθνικές υποθέσεις. Όπως, και στο παρελθόν, τα θέματα εξωτερικής πολιτικής έγιναν, για άλλη μία φορά, η αιτία της εσωτερικής αντιπαράθεσης. Ωστόσο, και σε αυτή την περίπτωση, κύριο αίτημα των επαναστατών ήταν η ταχεία, πλήρης και ποιοτική αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων, καθώς και η αύξηση της δύναμης τους με κύριο στόχο την εκπλήρωση των εθνικών επίδιωξεων. Μολονότι, η πολιτική αστάθεια κορυφώθηκε με την έκρηξη του Κινήματος στο Γουδί το 1909, εντούτοις θα πρέπει να επισημανθεί ότι, το χρονικό διάστημα από το 1898 έως το 1909, αποτέλεσε μία περίοδο ανάρρωσης και προόδου, που προετοίμασε σοβαρά τη χώρα για τις επικείμενες εξελίξεις στα εθνικά της θέματα. Τέθηκαν ισχυρά θεμέλια, πάνω στα οποία βασίστηκε ο ριζοσπαστικός εκσυγχρονισμός των ετών 1909 – 1912, αρχικά από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμό και σε δεύτερο χρόνο από τις κυβερνήσεις του Ελευθερίου Βενιζέλου. Τότε, η συγκρότηση ισχυρών και απολύτως επιχειρησιακών ενόπλων αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο του πλήρους εκσυγχρονισμού του Ελληνικού Βασιλείου.

Στις δύο εκλογικές διαδικασίες, που διενεργήθηκαν εντός του 1910, πραγματοποιήθηκε μία εκ βάθρων ανανέωση του πολιτικού προσωπικού της χώρας²²², αποπνέοντας ένα έντονο αίσθημα «αλλαγής» στη χώρα. Με την αναθεωρητική διαδικασία του Συντάγματος, το 1911, επήλθε μία σειρά μεταρρυθμίσεων που εκσυγχρόνισαν σημαντικά τον καταστατικό χάρτη της χώρας και συνεπώς την εν γένει λειτουργία του κράτους²²³, αποτυπώνοντας την εκσυγχρονιστική πολιτική βούληση του Βενιζέλου, και λειτουργώντας ως προμήνυμα για τη συνέχεια των μεταρρυθμίσεων. Στις τροποποιήσεις του Συντάγματος περιλαμβάνονταν: μέτρα για την οριοθέτηση και τον ουσιαστικό διαχωρισμό των εξουσιών. Επίσης, συγκροτήθηκε το Συμβούλιο Επικρατείας, ως συμβουλευτικό σώμα για την προπαρασκευή και την επεξεργασία των νομοθετημάτων, ενώ ιδρύθηκε και Εφετείο για διοικητικές υποθέσεις. Στη συνέχεια, καθιερώθηκε το ασυμβίβαστο μεταξύ της στρατιωτικής και δημοσιοϋπαλληλικής ιδιότητας και του βουλευτικού αξιώματος, θέτοντας ουσιαστικό τέλος στις παθογένειες του παρελθόντος, επιτυγχάνοντας έτσι την πλήρη επαγγελματισμό του στρατεύματος. Επιπλέον, θεσπίστηκε η μείωση της απαρτίας στο κοινοβούλιο στο ένα τρίτο των βουλευτών, ώστε να τεθεί τέρμα στη συνήθη πρακτική της αντιπολίτευσης να κωλυσιεργεί το νομοθετικό έργο του σώματος. Όσον αφορά, σε θέματα εκλογών, μειώθηκε το κατώτατο όριο ηλικίας για την ανάδειξη στο βουλευτικό αξίωμα. Επίσης, ιδρύθηκε ένα νομικό συμβούλιο με κύριο έργο την

²²⁰ Ανεξαρτησία της Βουλγαρίας, κατάληψη της Βοσνίας από την Αυστροουγγαρία.

²²¹ Τον Οκτώβριο του 1908, η κρητική Βουλή ανακήρυξε τη μονομερή Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα και ανέθεσε τη διακυβέρνηση του νησιού σε μία πενταμελή Εκτελεστική Επιτροπή στην οποία ο Ελ. Βενιζέλος ανέλαβε τη διεύθυνση των εξωτερικών υποθέσεων.

²²² Στις εκλογές της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1910 επί συνόλου 362 εδρών τα παλαιά κόμματα έλαβαν 211 έδρες ενώ οι λεγόμενοι οπαδοί της αλλαγής έλαβαν 122 έδρες. Στη συνέχεια, και μετά την ίδρυση του κόμματος των Φιλελευθέρων στις εκλογές της 28^{ης} Νοεμβρίου 1910 σε σύνολο 362 βουλευτών, οι Φιλελεύθεροι διέθεταν τους 307. Κωστής Κ., «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», 528-529.

²²³ Το πρώτο εξάμηνο του 1911 τροποποιήθηκαν πενήντα τρεις μη θεμελιώδεις διατάξεις του συντάγματος. Διατηρήθηκαν οι βασικές αρχές του συντάγματος του 1864 ενώ ενισχύθηκε η θέση της μοναρχίας ως βασικού πυλώνα ευημερίας και προόδου της χώρας. Douglas D., Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770 – 1923, 280.

πιστοποίηση των εκλογικών αποτελεσμάτων, για την εξοικονόμηση χρόνου στις εργασίες του κοινοβουλίου και την αποφυγή πολιτικών εντάσεων. Καθιερώθηκε το ασυμβίβαστο μεταξύ της ιδιότητας του διευθυντή σε τράπεζες ή δημόσιες επιχειρήσεις και του βουλευτικού αξιώματος, για την αντιμετώπιση της διαφθοράς και της διασπάθισης δημόσιου χρήματος, και θεσπίστηκε η μονιμότητα των δικαστικών και των δημοσίων υπαλλήλων. Επιπρόσθετα, θεσμοθετήθηκε η υποχρεωτική και δωρεάν στοιχειώδης εκπαίδευση υπό τον έλεγχο και την άσκηση της κεντρικής κυβέρνησης. Τέλος, ορίστηκαν εγγυήσεις κατά των αυθαίρετων συλλήψεων, θεσπίστηκε το δικαίωμα των δημόσιων συγκεντρώσεων, η ελευθερία του τύπου, καθιερώθηκε η εκδίκαση των υποθέσεων από πολιτικά δικαστήρια και θεσπίστηκε το απαραβίαστο της κατοικίας και της αλληλογραφίας. Έτσι, με την αναθεώρηση του Συντάγματος το 1911, έγινε μία σημαντική προσπάθεια για την καταπολέμηση της διαφθοράς και την εξυγίανση της πολιτικής ζωής του τόπου, καθιερώνοντας ένα σταθερό θεσμικό πλαίσιο για τις ατομικές ελευθερίες, για την κοινοβουλευτική ζωή και την πολιτική αντιπαράθεση στην Ελλάδα²²⁴.

Μετά την ολοκλήρωση της συνταγματικής αναθεώρησης, άρχισε για τον τόπο μια περίοδο ανόρθωσης. Μέχρι την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η χώρα εφοδιάστηκε με ένα πλήρες νομοθετικό οπλοστάσιο, που διασφάλισε το οριστικό πέρασμα της από την υπανάπτυξη στη νεωτερικότητα²²⁵. Καθώς, η πολεμική προπαρασκευή της χώρας για τους επερχόμενους Βαλκανικούς πολέμους απορρόφησε σχεδόν όλη την προσοχή της πρώτης βενιζελικής κυβέρνησης, μοιραία πολλοί τομείς της υπόλοιπης κυβερνητικής λειτουργίας είχαν τεθεί σε δεύτερη μοίρα, παρόλα αυτά και σε επιμέρους τομείς, εκτός της στρατιωτικής πολιτικής παρουσιάστηκε σημαντικό νομοθετικό έργο²²⁶, το οποίο εκσυγχρόνιζε πλείστες διαδικασίες και θεσμούς. Τα νομοθετήματα περιελάμβαναν: την καθιέρωση κανονισμών για τις συνθήκες εργασίας στις βιομηχανίες και τις βιοτεχνίες, τη σύσταση Εμπορικών και Βιομηχανικών Επιμελητηρίων με το νόμο 184, την ίδρυση των υπουργείων, Εμπορίου, Βιομηχανίας, Συγκοινωνιών και Πρόνοιας. Στον αγροτικό τομέα το έργο ήταν πενιχρό, ωστόσο έθεσε τις βάσεις για την άσκηση μίας συστηματικής γεωργικής πολιτικής. Με την ίδρυση υπουργείου Γεωργίας, τον τεμαχισμό μεγάλων θεσσαλικών υποστατικών²²⁷, καθώς και τον καθορισμό του πλαισίου λειτουργίας των γεωργικών συνεταιρισμών²²⁸, δημιουργήθηκε το θεσμικό πλαίσιο για την κεντρική άσκηση αγροτικής πολιτικής και αγροτικής οικονομίας. Στον τομέα της διοίκησης, πραγματοποιήθηκε πλήρη αναδιοργάνωση των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης, ως προς της αρμοδιότητες τους και τις σχέσεις τους με τα υπουργεία και τις υπόλοιπες υπηρεσίες της κεντρικής κυβέρνησης²²⁹. Όσον αφορά, τις υπηρεσίες της δημόσιας διοίκησης, πραγματοποιήθηκε μία συστηματική προσπάθεια αναδιοργάνωσης και ανανέωσης της λειτουργίας τους, χωρίς ωστόσο να υπάρξει κάποια συγκεκριμένη ενέργεια που να αναπροσαρμόζει την κατεύθυνση της ασκούμενης πολιτικής. Επίσης, πραγματοποιήθηκαν και άλλες μεταρρυθμίσεις, οι οποίες αφορούσαν τη βελτίωση

²²⁴ Βερέμης Θ. – Νικολακόπουλος Η., Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του, (Ελληνικά Γράμματα, 2005), 81.

²²⁵ Ο.π., σ. 85.

²²⁶ 337 νέοι νόμοι ψηφίστηκαν από το Βενιζέλο και τους υπουργούς του κατά την πρώτη του κυβέρνηση.

²²⁷ Αγοράστηκαν από την κυβέρνηση περίπου 300.000 στρέμματα και μοιράστηκαν σε 4.000 οικογένειες.

²²⁸ Νόμος 602 του 1914 περί πλαισίου λειτουργίας γεωργικών συνεταιρισμών.

²²⁹ Douglas D., Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770 – 1923, 282.

και την απονομή δικαιοσύνης²³⁰, τον εκσυγχρονισμό του σωφρονιστικού συστήματος της χώρας, την αναγνώριση των εργατικών συνδικάτων, το καθορισμό κατώτατων μισθών για την εργασία των γυναικών και των ανηλίκων. Ακόμη, αναθεωρήθηκαν οι διατάξεις του κανονισμού της Βουλής, με σκοπό τη διευκόλυνση της παρουσίας των υπουργών στις κοινοβουλευτικές συζητήσεις. Τέλος, ανατέθηκαν τοπικά διοικητικά καθήκοντα σε άμισθα ενοριακά συμβούλια και ταυτόχρονα καταργήθηκε, εκτός των μεγάλων πόλεων, ο θεσμός του δημάρχου, ο οποίος στο παρελθόν είχε χρησιμοποιηθεί για την προώθηση κομματικών συμφερόντων. Εξίσου σημαντικές υπήρξαν και οι νομοθετικές παρεμβάσεις στον αμιγώς οικονομικό τομέα, με απώτερο στόχο την επίτευξη της μέγιστης δυνατής οικονομικής ανάπτυξης.

Συμπερασματικά λοιπόν, τη χρονική περίοδο 1898 -1914 με κύριο άξονα της κυβερνητικής πολιτικής τη συγκρότηση ισχυρών και αξιόμαχων ενόπλων δυνάμεων, οι οποίες αποτελέσαν το κύριο μέσο για την απελευθέρωση του αλύτρωτου ελληνισμού και την προσάρτηση εδαφών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, πραγματοποιήθηκε μία ουσιαστική προσπάθεια ανασυγκρότησης και εκσυγχρονισμού της χώρας. Μέσα σε διάστημα δεκαπέντε ετών, η Ελλάδα είχε αλλάξει εντελώς όψη²³¹. Αξιοποιώντας στο έπακρο τις ευνοϊκές συγκυρίες στο στρατιωτικό, διπλωματικό και οικονομικό τομέα εκπλήρωσε σε σημαντικό βαθμό τους εθνικούς στόχους της, διπλασιάζοντας ουσιαστικά την έκταση και τον πληθυσμό της, συγκροτώντας έτσι σε σύντομο χρονικό διάστημα ένα εθνικά ομοιογενές και εδαφικά βιώσιμο κράτος. Η νικηφόρα έκβαση των Βαλκανικών Πολέμων, σε συνδυασμό με τον εκσυγχρονισμό που είχε επιτευχθεί στο ελληνικό κράτος εν γένει, κατέστησε την χώρα βασικό παράγοντα στην επίλυση του Ανατολικού Ζητήματος και πρωταγωνιστή στις γεωπολιτικές εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή της νοτιοανατολικής Μεσογείου, ως κύριο σύμμαχο των Μεγάλων Δυνάμεων στην ευρύτερη περιοχή.

²³⁰ Το 1910 εκκρεμούσαν περισσότερες από 100.000 υποθέσεις στα ποινικά δικαστήρια.

²³¹ Η παράλληλη ανάπτυξη της δημόσιας και ιδιωτικής οικονομίας στήριξε αφενός το στρατιωτικό εγχείρημα και αφετέρου το γενικότερο εκσυγχρονισμό του κράτους.

6.2 Στρατιωτική Αναδιοργάνωση – Προετοιμασία για τον επερχόμενο πόλεμο

Είναι ευρέως αποδεκτό πως η ατυχής έκβαση του Ελληνοτουρκικού Πολέμου του 1897, η οποία ήταν άμεση συνέπεια της ημιτελούς στρατιωτικής οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού είχε οδυνηρά αποτελέσματα για την Ελλάδα σε όλους τους τομείς της κρατικής δραστηριότητας. Ιδίως όμως, για το στράτευμα οι συνέπειες ήταν εντονότερες καθώς το γόητρο των στρατιωτικών ήταν πλέον καταρρακωμένο, πολύ περισσότερο από αυτό των πολιτικών. Ωστόσο, η επιδίωξη του ελληνισμού για την απελευθέρωση των αλύτρωτων «αδελφών» των οθωμανοκρατούμενων περιοχών, η οποία αποτελούσε και την επίσημη κρατική πολιτική, από την οθωνική ακόμη περίοδο, καθιστούσε επιτακτική την ανάγκη ανασυγκρότησης και αναδιοργάνωσης του στρατεύματος και τοποθετούσε το συγκεκριμένο εγχείρημα ως πρώτιστο μέλημα όλων των ελληνικών κυβερνήσεων. Έτσι, η ανασυγκρότηση του στρατού ξεκίνησε αμέσως από το 1898 και κατανεμήθηκε σε τρεις περιόδους, μεταξύ 1899 έως 1904, 1905 έως 1909 και από το 1909 έως 1912. Ουσιαστικά, βέβαια η συστηματική αναδιοργάνωση του στρατεύματος ξεκίνησε από το 1905, ωστόσο κατά την περίοδο 1909 – 1912 οι ένοπλες δυνάμεις αναγεννήθηκαν πλήρως από κάθε άποψη, οργανώσεως, εκπαιδεύσεως αλλά και υλικού.

Το χρονικό διάστημα 1905 – 1912, πραγματοποιήθηκαν ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις οργανωτικού τύπου στη λειτουργία του στρατεύματος με σκοπό κυρίως τη συγκεντρωτική διοίκηση των δυνάμεων και την επαγγελματοποίηση του στρατεύματος. Οι αλλαγές που επήλθαν επιγραμματικά περιελάμβαναν: την αναδιοργάνωση της Επιτελικής Υπηρεσίας, το διαχωρισμό του Πυροβολικού κατά είδος, την Οργάνωση του συστήματος Διοικητικής Μέριμνας και Επιμελητείας, την Υγειονομική και Κτηνιατρική Υπηρεσία, την προπαρασκευή ενός επιχειρησιακού συστήματος επιστρατεύσεως καθώς και τη δημιουργία ικανού Σώματος εφέδρων αξιωματικών, ικανών να καλύψουν τις ανάγκες του στρατεύματος ως προς τον απαιτούμενο αριθμό στελεχών σε περίπτωση πολεμικών επιχειρήσεων. Ακόμη πραγματοποιήθηκε, αντικατάσταση του παλιού εξοπλισμού με νεότερο κυρίως στον τομέα του οπλισμού, σε συνδυασμό με ταυτόχρονη εκπαίδευση του προσωπικού στο νέο υλικό. Η σημαντικότερη προετοιμασία, που πραγματοποιήθηκε στον χώρο του στρατεύματος, αφορούσε στην εξύψωση του ηθικού των στρατευμένων, γεγονός που αντικατοπτρίστηκε πλήρως τόσο κατά την επιστράτευση, όσο και κατά την εξέλιξη των πολεμικών επιχειρήσεων.

Μετά το 1897, το στράτευμα είχε γυρίσει δεκαπέντε χρόνια πίσω, πριν την εποχή της διακυβέρνησης του Τρικούπη, δεν υπήρχαν όπλα και το απόθεμα σε πολεμοφόδια ήταν ελάχιστο. Οι στρατιώτες ασχολούνταν πάλι με αστυνομικά καθήκοντα, και γενικώς με πάρεργα εκτός των στρατιωτικών τους υποχρεώσεων. Γενικώς ο στρατός δεν ήταν σε θέση να εκτελέσει πολεμικές επιχειρήσεις, ενώ και η αριθμητική του δύναμη του είχε πέσει πάλι στους 11.850 άνδρες²³². Ως εκ τούτου, και δεδομένων των περιστάσεων στα εθνικά θέματα της χώρας και κυρίως λόγω της καταστάσεως που επικρατούσε, στη Μακεδονία ξεκίνησαν πάλι οι ενέργειες για την αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων.

Κατά την πρώτη περίοδο 1899 – 1904, οι μεταρρυθμίσεις που σχετίζονταν με το στράτευμα περιελάμβαναν μόνο νομοσχέδια που αφορούσαν τη δομική αναδιοργάνωση των

²³² .Τσιχλής Β., Το Κίνημα του Γουδή και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, 28.

μονάδων, χωρίς οι εκάστοτε κυβερνήσεις να προβούν σε παραγγελίες για την ανανέωση του εξοπλισμού. Αρχικά ξεκίνησε η σταδιακή διάλυση Μονάδων και Σχηματισμών που είχαν συγκροτηθεί λόγω του πολέμου το 1897 εξαιτίας της οικονομικής δυσπραγίας που επικρατούσε στην Ελλάδα, ενώ με το ΒΔ της 24^{ης} Οκτωβρίου 1897 «Περί Προσωρινού Οργανισμού του Στρατού» αποφασίστηκε η διατήρηση δύο Μεραρχιών, μίας ανεξάρτητης Ταξιαρχίας και όλων των αυτόνομων Ταγμάτων Ευζώνων, τα οποία λίγο αργότερα συγχωνεύθηκαν σε δύο Συντάγματα Ευζώνων²³³. Μολονότι, η προαναφερθείσα δομή ήταν προσωρινή, διατηρήθηκε τρία χρόνια και μόλις το 1900 ψηφίστηκε ο νόμος περί Γενικής Διοίκησης Στρατού²³⁴.

Σύμφωνα με το νόμο «Περί Γενικής Διοικήσεως», καθορίστηκε η δομή του στρατεύματος εν καιρώ ειρήνης²³⁵, όπου από στρατιωτικής απόψεως ολόκληρη η επικράτεια αποτελούσε μία περιφέρεια υπό την ενιαία διοίκηση του Γενικού Διοικητή Στρατού²³⁶, ο οποίος ταυτοχρόνως ήταν και Γενικός Επιθεωρητής του Στρατού. Με ΒΔ στις 8 Σεπτεμβρίου 1900, Γενικός Διοικητής διορίστηκε ο Διάδοχος ενώ σε διοικητικές θέσεις στο Στρατό Ξηράς τοποθετήθηκαν εκ νέου και οι υπόλοιποι Βασιλόπαιδες, με σκοπό να περιοριστεί η στενή εμπλοκή του στρατεύματος με την ενεργό πολιτική. Η ενέργεια αυτή προκάλεσε σφοδρότατες αντιδράσεις στις τάξεις των Ελλήνων αξιωματικών, αφού θεωρούσαν τον Διάδοχο υπεύθυνο για την ήττα του 1897. Επίσης, την ήδη βεβαρυμμένη κατάσταση όξυνε περαιτέρω το ύψος του Διαδόχου προς τους υφισταμένους του που συχνά ήταν τραχύ και προσβλητικό αλλά κυρίως αυτό που προβλημάτιζε έντονα το σύνολο των αξιωματικών ήταν η επιδεικτική προστασία που εμφάνιζε προς κάποιους συναδέλφους τους, τους οποίους διατηρούσε επί μακρόν σε θέσεις επιρροής εντός του στρατεύματος. Το ίδιο ίσχυε και για τους Βασιλόπαιδες, καθώς επέλεγαν προσωπικώς τους στενούς συνεργάτες τους, κάτι που απαγορευόταν στους υπόλοιπους αξιωματικούς²³⁷. Ο οργανισμός αυτός, παρόλο που αποτέλεσε ικανοποιητικό πρώτο βήμα για την αναδιοργάνωση του στρατεύματος, δημιούργησε εντάσεις και προβλήματα στη λειτουργία του στρατού, καθώς αρκετοί πολιτικοί αλλά και ο ίδιος ο Βασιλιάς συχνά επενέβαιναν στην εκτέλεση της στρατιωτικής πολιτικής.

Την περίοδο 1899 – 1904, παρ' όλες τις δυσχέρειες που δημιούργησε στη διοίκηση ο οργανισμός του στρατού του 1900 και δεδομένης της ισχνής οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, θεσπίστηκαν δύο σημαντικές μεταρρυθμίσεις για την οικονομική κυρίως ενίσχυση, των ενόπλων δυνάμεων. Το 1900, συγκροτήθηκε το Ταμείο «Εθνικού Στόλου», το οποίο αποτέλεσε τον

²³³ Η Α' Μεραρχία αποτελούνταν από δύο Ταξιαρχίες την 1^η και τη 2^η με έδρα τη Λαμία, η Β' Μεραρχία αποτελούνταν και αυτή από δύο Ταξιαρχίες την 3^η και την 4^η με έδρα την Αθήνα και βέβαια υπήρχε και η 5^η Ανεξάρτητη Ταξιαρχία με έδρα την Άρτα. Τέλος υπήρχαν δύο Συντάγματα Ευζώνων με έδρα τα Τρίκαλα και τη Λάρισα αντίστοιχα. Στασινόπουλος Ε., Ο Ελληνικός Στρατός της Πρώτης Εκατονταετίας, 65.

²³⁴ Νόμος ΒΨ' της 25^{ης} Μαρτίου 1900.

²³⁵ Το στράτευμα αποτελούνταν πλέον από τρεις Μεραρχίες, κάθε μία από τις οποίες περιελάμβανε δύο Ταξιαρχίες Πεζικού και ανάλογο αριθμό μονάδων από άλλα Όπλα και Σώματα. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Ιστορία του Ελληνικού Στρατού 1821 – 1997, 91.

²³⁶ Ο Γενικός Διοικητής Στρατού με προϊστάμενη αρχή το υπουργείο Στρατιωτικών ήταν αντιστράτηγος με ανάλογο επιτελείο και υπάγονταν σ' αυτόν όλα τα Στρατιωτικά Σώματα, Καταστήματα και Υπηρεσίες εκτός από εκείνα της Χωροφυλακής, της Διεύθυνσης Υλικού Πολέμου, της Στρατολογικής Υπηρεσίας, της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης, της Γενικής Αποθήκης Υλικού και της Χαρτογραφικής Υπηρεσίας, που υπάγονταν απευθείας στο Υπουργείο Στρατιωτικών. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού 1821 -1954, 221.

²³⁷ Παπακοσμάς Β., Ο Στρατός στην Πολιτική Ζωή της Ελλάδος, 43 – 44.

σημαντικότερο παράγοντα ενισχύσεως του Πολεμικού Ναυτικού εν' όψη των Βαλκανικών Πολέμων. Στο Ταμείο μεταβιβάστηκε η διαχείριση όλων των κληροδοτημάτων υπέρ του στόλου²³⁸, καθώς και όλοι οι κρατικοί πόροι που προέρχονταν από τα τέλη αγκυροβολίας, φαρικών, δεξαμενισμού κλπ. με σκοπό την αγορά σύγχρονων πολεμικών πλοίων για τον στόλο. Λίγα χρόνια αργότερα το 1904, με τον νόμο ΓΚΖ' ιδρύθηκε το Ταμείο Εθνικής Άμυνας (ΤΕΘΑ)²³⁹, με αποστολή τη συμπλήρωση των αναγκών του Στρατού Ξηράς σε πολεμικό υλικό και στρατιωτικές εγκαταστάσεις. Στο Ταμείο τέθηκε πρώτος διευθυντής ο λοχαγός τότε Βίκτωρ Δούσμανης με διαταγή από την ελληνική κυβέρνηση να προβεί στον άμεσο εφοδιασμό του Στρατού Ξηράς²⁴⁰. Οι πρόσοδοι του ΤΕΘΑ, ήταν υπολογιζόμενες σε 5.000.000 δραχμές τον χρόνο και αποτελούνταν από το 1/10 των τελωνιακών δασμών, το αντίτιμο της απαλλαγής από τη στρατιωτική θητεία²⁴¹ και τους φόρους οινοπνεύματος και ζύθου. Τα επόμενα χρόνια, οι πόροι του Ταμείου αυξήθηκαν και καθορίστηκε επακριβώς ο τρόπος διάθεσης τους. Τα δύο αυτά Ταμεία αποτέλεσαν τον ακρογωνιαίο λίθο της συστηματικής πολεμικής προπαρασκευής που συντελέστηκε τα επόμενα χρόνια.

Από το τέλος του 1904 έως το 1909, κατά τη δεύτερη δηλαδή περίοδο, ξεκίνησε η συστηματικότερη προσπάθεια αναδιοργάνωσης του στρατεύματος. Η προσπάθεια αυτή συνέπεσε με την τέταρτη πρωθυπουργία του Θεοτόκη, καθώς και με την έξαρση των εθνικών ζητημάτων, ιδιαιτέρως λόγω του Μακεδονικού Αγώνα. Με το νόμο ΓΛΑ' του 1904 ρυθμίστηκε ο Οργανισμός του Στρατού Ξηράς πάνω σε νέες βάσεις. Σύμφωνα με τον νέο οργανισμό, η χώρα διαιρέθηκε σε τρεις στρατιωτικές περιφέρειες, κάθε μία από τις οποίες περιελάμβανε τέσσερα διαμερίσματα. Σε κάθε περιφέρεια αντιστοιχούσε μία Μεραρχία και σε κάθε διαμέρισμα ένα στρατολογικό γραφείο. Ο Στρατός Ξηράς αποτελούνταν πλέον: από το Υπουργείο Στρατιωτικών²⁴² και τον Ενεργό Στρατό, που αποτελούνταν από τη Γενική Διοίκηση του Στρατού, το νεοϊδρυθέν Γενικό Επιτελείο Στρατού²⁴³, τα Όπλα (Πεζικό, Ιππικό, Πυροβολικό, Μηχανικό, Μεταγωγικό), τις Υπηρεσίες (Υγειονομική, Κτηνιατρική, Οικονομική, Χαρτογραφική, Στρατολογική, Στρατιωτικής Δικαιοσύνης, Στρατιωτικά

²³⁸ Στα εν λόγω κληροδοτήματα συμπεριλαμβάνονταν και το κληροδοτήμα του Γεωργίου Αβέρωφ το οποίο χρησιμοποιήθηκε μερικά χρόνια αργότερα για την αγορά από ναυπηγεία της Ιταλίας του ομώνυμου θωρηκτού «Αβέρωφ» χάρη στο οποίο επιτεύχθηκαν οι νίκες στη θάλασσα κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους.

²³⁹ Μέσω των διατάξεων του νόμου καθορίζονταν οι πόροι του Ταμείου, τα σχετικά με τη διαχείριση του και η διοικητική επιτροπή αποτελούμενη από τους εξής: Πρόεδρος ήταν ο Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου, αντιπρόεδρος ο Υπουργός Στρατιωτικών και μέλη τον Υπουργό Οικονομικών, τον Γενικό Διοικητή Στρατού και τον Αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Στρατού

²⁴⁰ Τσιχλής Β., Το Κίνημα του Γουδή και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, 30.

²⁴¹ Δεν είχε καταργηθεί ακόμη ο νόμος που επέτρεπε στους κληρωτούς να απαλλάσσονται της στρατιωτικής θητείας καταβάλλοντας συγκεκριμένη αποζημίωση.

²⁴² Το Υπουργείο Στρατιωτικών αποτελούνταν από δεκατρία τμήματα και υπηρεσίες: Επιτελική Υπηρεσία, Προσωπικού Στρατολογίας και Επιστράτευσης, Πεζικού, Ιππικού, Πυροβολικού, Μηχανικού, Δικαιοσύνης, Υγειονομικού, Χωροφυλακής, Προμηθειών, και του Στρατιωτικού Λογιστηρίου, το οποίο περιελάμβανε τα υποτμήματα, Ελέγχου Χρηματικού, Υλικού Στρατού, Υλικού Πολέμου και Φαρμάκων.

²⁴³ Το ΓΕΣ θεσπίστηκε με το νέο οργανισμό με πρόθεση τη σύσταση οργανωμένης επιτελικής υπηρεσίας στο Στρατό Ξηράς. Τέτοια υπηρεσία δεν υφίστατο προηγουμένως και για αυτό το 1897 το σχέδιο επιστρατεύσεως των εφέδρων και των κληρωτών συναντούσε δυσχέρειες, ενώ οι ανάγκες του στρατεύματος σε πολεμικό υλικό στην πρώτη γραμμή δεν καλύπτονταν από τους υπεύθυνους το γρηγορότερο δυνατό, με αποτέλεσμα οι διοικητές των τμημάτων να αυτοσχεδιάζουν χωρίς να ακολουθούν ένα εμπεριστατωμένο σχέδιο εκστρατείας. Μουρέλος Ι. Η Δημοσιονομική Πολιτική της Κυβέρνησης Γ, Θεοτόκη και Πολεμική Προπαρασκευή της Ελλάδας (1905 – 1909), Μεταπτυχιακή Εργασία, Θεσσαλονίκη, 2007, 52.

Σχολεία, Φρουραρχείο Αθηνών, Επιθεώρηση Στρατιωτικών Μουσικών, Σχολείο Μουσικής και Στρατιωτικές Μουσικές, Θρησκευτική) και τη Χωροφυλακή²⁴⁴. Επίσης, οι μονάδες κατά Όπλο καθορίστηκαν, ως εξής:

Πεζικό	Δώδεκα συντάγματα Πεζικού Έξι τάγματα Ευζώνων
Ιππικό	Τρία συντάγματα Ιππικού Ένα σύνταγμα Ιππευτικής
Πυροβολικού	Επιθεώρηση Πυροβολικού Τρία συντάγματα Πεδινού Πυροβολικού Δύο μοίρες Ορειβατικού Πυροβολικού Μία μοίρα Βαρέος Πυροβολικού Διευθύνσεις Υλικού Πολέμου Οπλοστάσιο
Μηχανικό	Επιθεώρηση Μηχανικού Τρεις Διευθύνσεις Μηχανικού Τρία τάγματα Μηχανικού Ένας λόχος Πυροσβέστων Σχολείο Μηχανικού
Μεταγωγικό	Τρεις λόχοι Μεταγωγικού

(Πίνακας 11 Κατανομή Μονάδων ανά Όπλο – Πηγή: Επίσημο Στρατιωτικό Δελτίο Υπουργείου Στρατιωτικών 1904)

Τότε, καθορίστηκαν ακριβέστερα η αποστολή και οι ευθύνες των υπηρεσιών υποστήριξης και διοικητικής μέριμνας του στρατεύματος. Αναλυτικότερα, η Υγειονομική Υπηρεσία τέθηκε ως υπεύθυνη για την ορθή λειτουργία των στρατιωτικών νοσοκομείων σε όλη την επικράτεια. Φρόντιζε για την περίθαλψη του στρατιωτικού προσωπικού και την εξασφάλιση της βέλτιστης ποιότητας του συσσιτίου. Η Κτηνιατρική Υπηρεσία καθοριζόταν ως υπεύθυνη για την περίθαλψη των στρατιωτικών ζώων (ίππων, ημιόνων, όνων, ταχυδρομικών περιστερών) και γνωμοδοτούσε για την παραλαβή και την εκπαίδευση νέων²⁴⁵. Όσον αφορά, την Οικονομική Υπηρεσία ήταν υπεύθυνη για τον έλεγχο των οικονομικών δεδομένων του προϋπολογισμού και του απολογισμού του Στρατού Ξηράς. Επιπλέον, η Οικονομική Υπηρεσία διέυθυνε τη Γενική Αποθήκη Υλικού Στρατού, τις τρεις Ειδικές Αποθήκες, τα Στρατιωτικά Αρτοποιεία, καθώς και το Μετοχικό Ταμείο του κατά γη Στρατού²⁴⁶. Επιπρόσθετα, με τον νέο Οργανισμό του Στρατού Ξηράς συστάθηκε Χαρτογραφική Υπηρεσία, η οποία ανέλαβε την έκδοση επιτελικού χάρτη. Ο επιτελικός χάρτης του ΓΕΣ κατασκευάστηκε σταδιακά την τετραετία 1905 -1909 και τυπώθηκε στο Καισαροβασιλικό Στρατιωτικό Γεωγραφικό Ινστιτούτο της Βιέννης (Αυστροουγγαρία). Ο χάρτης ήταν διαστάσεων 1: 75.000 και περιελάμβανε το ανάγλυφο της ελληνικής επικράτειας, τις ακριβείς χιλιομετρικές αποστάσεις, το μήκος της ακτογραμμής, την ακριβή γεωγραφική θέση των πόλεων, οδών, δημοσίων έργων, αγρών, ποταμών, λιβαδιών κ.ο.κ, καθώς και το υψόμετρο λόφων, των ορέων και των οροσειρών της

²⁴⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού 1821 -1954, 225.

²⁴⁵ Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Ιστορικό Αρχείο Δραγούμη Στέφανου, Φ.72.1, έγγρ. 40, Οργανισμός του Στρατού, «Περί συνθέσεως των διαφόρων όπλων και υπηρεσιών», σ. 13 – 14.

²⁴⁶ Ο.π., σ. 14 -15.

ηπειρωτικής χώρας και των νησιών.²⁴⁷ Ο επιτελικός χάρτης ήταν επιτακτικά αναγκαίος για την προπαρασκευή οποιασδήποτε στρατιωτικής δράσης, καθώς περιελάμβανε όλες τις απαραίτητες και καθοριστικές στρατιωτικές πληροφορίες για το έδαφος για την κατάρτιση πολεμικών σχεδίων. Παράλληλα, με τη στρατιωτική χρησιμότητα της Χαρτογραφικής Υπηρεσίας, ξεκίνησε και η πολιτική χρήση της υπηρεσίας. Τότε, κατασκευάστηκαν πολιτικοί χάρτες διαφόρων περιοχών και πόλεων της Ελλάδος, έγιναν τα πρώτα τοπογραφικά σχέδια οικοπέδων και αγροτικών τεμαχίων, διαχωρίζοντας επακριβώς τα όρια μεταξύ των περιουσιών των πολιτών αναπτύσσοντας έτσι σταδιακά και την επιστήμη της τοπογραφίας. Τέλος, καθοριζόταν επακριβώς η δομή, η αποστολή και οι υποχρεώσεις της Στρατολογικής Υπηρεσίας, της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης, καθώς και όλων των στρατιωτικών σχολείων²⁴⁸.

Όσον αφορά την επιχειρησιακή διάταξη των σχηματισμών του Στρατού Ξηράς ο Οργανισμός του 1904 καθόριζε τα κάτωθι: η Ιη Μεραρχία, με έδρα τη Λάρισα, περιελάμβανε τις Μονάδες: Α΄ Ταξιαρχία στη Λάρισα, Β΄ Ταξιαρχία στη Λαμία, δύο Τάγματα Ευζώνων στα Τρίκαλα και την Άρτα αντίστοιχα, ένα Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού, ένα Τάγμα Μηχανικού, έναν Λόχο Μεταγωγικού, ένα Λόχον Νοσοκόμων και την 1^η Στρατιωτική Μουσική. Η ΙΙη Μεραρχία με έδρα την Αθήνα περιελάμβανε: δύο Ταξιαρχίες με έδρα την Αθήνα και το Ναύπλιο αντίστοιχα ίσης δυναμικότητας με την Ιη Μεραρχία. Η ΙΙΙη Μεραρχία είχε έδρα το Μεσολόγγι²⁴⁹.

Για τη λειτουργία του στρατεύματος, σύμφωνα με τον παραπάνω οργανισμό, απαιτούνταν η προμήθεια επιπλέον στρατιωτικού υλικού για να καλύψει την αυξημένη δύναμη που προβλεπόταν τόσο εν καιρώ ειρήνης όσο και εν καιρώ πολέμου. Επίσης, η προμήθεια νέου εξοπλισμού ήταν απαραίτητη προκειμένου να επιτευχθεί και η ανανέωση του πεπαλαιωμένου ήδη πολεμικού υλικού. Συγκεκριμένα, το Πεζικό, τότε, ήταν εξοπλισμένο με βραδυβόλα όπλα τύπου Γκρα του 1874²⁵⁰, τα δε φυσίγγια των όπλων ήταν πεπαλαιωμένα και γι' αυτό πολλά εξ αυτών ήταν προβληματικά. Το Πυροβολικό βρισκόταν ακόμη σε πλήρη αποδιοργάνωση, αφού η πλειοψηφία των πυροβόλων όπλων είχαν καταστραφεί στις επιχειρήσεις του 1897 και δεν είχαν αντικατασταθεί από νέα ταχυβόλα. Επιπροσθέτως, το Ιππικό και το Πυροβολικό σώμα χρειάζονταν διπλάσιο αριθμό ίππων, 4.000, περίπου προκειμένου να πληρούν τις προϋποθέσεις του Οργανισμού του 1904²⁵¹. Περίπου στην ίδια κατάσταση βρίσκονταν και οι υπηρεσίες διοικητικής μερίμνης, καθώς οι στρατιωτικές αποθήκες δεν διέθεταν κανενός είδους ταξινόμησης, ιδίως οι αποθήκες πυρομαχικών και οι αποθήκες του υλικού επιστρατεύσεως, του οποίου οι ποσότητες ήταν ελάχιστες.

²⁴⁷ Ανωνύμου, Ιστορικών Υπόμνημα επί των προς εφαρμογή του στρατιωτικού προγράμματος της Κυβερνήσεως εργασιών του Υπουργείου των Στρατιωτικών από Δεκέμβριο 1905 μέχρι Αύγουστο 1907, Αθήνα 1907.

²⁴⁸ Τα στρατιωτικά σχολεία περιελάμβαναν: Στρατιωτική Σχολή Υπαξιωματικών, το Προπαρασκευαστικό Σχολείο Εφέδρων Αξιωματικών, το Σχολείο Ιππευτικής, Σχολείο Βολής Πεζικού και Πυροβολικού, Σχολείο Μηχανικού και το Σχολείο Γυμναστικής.

²⁴⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού 1821 -1954, 229.

²⁵⁰ Το τυφέκιο Gras Mle 1874 είχε τα παρακάτω χαρακτηριστικά: μήκος 1.320 χιλιοστόγραμμα, μήκος κάνης 821 χλστ., βάρος 4.200 γρ., διαμέτρηση 11 χλστ., τροφοδοσία ένα φυσίγγιο.

²⁵¹ Τα άλλα δεν επαρκούσαν ούτε για την εκπαίδευση των αξιωματικών, ούτε για τη συγκρότηση νέων μονάδων που προβλέπονταν από τον Οργανισμό του Στρατού Ξηράς του 1904. Μουρέλος Ι. Η Δημοσιονομική Πολιτική της Κυβέρνησης Γ, Θεοτόκη και Πολεμική Προπαρασκευή της Ελλάδας (1905 – 1909), Θεσσαλονίκη, 2007, σ. 52.

Σύμφωνα με τις εισηγήσεις των επιτελών για να εφαρμοσθεί ο οργανισμός του 1904, πλην των εξόδων του τακτικού προϋπολογισμού και των πόρων του Ταμείου Εθνικής Άμυνας, χρειάζονταν επιπλέον 20.000.000 δραχμές. Ως εκ τούτου, η κυβέρνηση Θεοτόκη θεωρούσε ότι δεν ήταν εφικτή η πολεμική προπαρασκευή της Ελλάδας χωρίς τη μερική τροποποίηση του Οργανισμού του 1904, με σκοπό να προκύψουν οικονομικές περικοπές, οι οποίες κατά κύριο λόγο θα κατευθύνονταν στην αγορά πολεμικού υλικού. Έτσι, εκ μέρους της ηγεσίας προωθήθηκαν σε πρώτη φάση αλλαγές στον νόμο ΓΛΑ΄ του 1904, τροποποιώντας τον με το νόμο ΓΡΞΣΤ΄ του 1906²⁵². Σε δεύτερη φάση, άρχισε το μεταρρυθμιστικό έργο στις ένοπλες δυνάμεις, το οποίο χωριζόταν σε δύο σκέλη αρχικά στη δημιουργία του απαραίτητου νομοθετικού πλαισίου για τον θεσμικό εκσυγχρονισμό τους και στη συνέχεια στην υλοποίηση ενός διευρυμένου εξοπλιστικού προγράμματος. Δεδομένων των παραπάνω, το ελληνικό κράτος αύξησε τις δαπάνες του προϋπολογισμού για το υπουργείο Στρατιωτικών κατά 4.500.000 δραχμές ετησίως και ταυτόχρονα σύναψε δάνειο από την Εθνική Τράπεζα ύψους 20.000.000 χρυσών φράγκων. Εκτός όμως από αυτά, η κυβέρνηση συνέχισε να χρηματοδοτεί με αλληπάλληλες έκτακτες πιστώσεις τις ένοπλες δυνάμεις²⁵³, ώστε το πενταετές πρόγραμμα στρατιωτικής αναδιοργάνωσης να συντηρηθεί σε τρία χρόνια.

Το νομοθετικό έργο του υπουργείου Στρατιωτικών την περίοδο 1905 – 1908, κάλυπτε ένα ευρύ φάσμα μεταρρυθμίσεων σε πολλούς τομείς της λειτουργίας του στρατεύματος. Με την τροποποίηση του νόμου ΓΛΑ΄ του 1904, διαχωρίστηκε δια παντός η Χωροφυλακή από τον Στρατό Ξηράς, εξοικονομώντας πλέον προσωπικό και οικονομικούς πόρους. Το 1907 – 1908, τροποποιήθηκε ο νόμος που αφορούσε την εφεδρεία, ώστε οι έφεδροι του Πεζικού να συμμετάσχουν σε ευρείας κλίμακας στρατιωτικές ασκήσεις με σκοπό να καταστούν ετοιμοπόλεμοι και πλήρως εκπαιδευμένοι στα όπλα νέου τύπου, και μετά την παρέλευση της στρατιωτικής τους θητείας. Επίσης, θεσπίστηκαν τρεις νέοι νόμοι²⁵⁴, που καθόριζαν τον ημερήσιο μισθό και επιμίσθιο των οπλιτών του Στρατού Ξηράς, την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη των οπλιτών και τη σύσταση σχολής στρατιωτικής γυμναστικής. Τα παραπάνω νομοθετήματα αφορούσαν άμεσες ανάγκες των στρατιωτών και ως εκ τούτου έθεσαν τέλος στην κακοδιαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού, που παρατηρούνταν τα προηγούμενα έτη, εξυψώνοντας ταυτόχρονα το ηθικό των στρατεύσιμων. Ακόμη, θεσπίστηκαν τα νομοθετήματα ΓΡΟΒ΄ και ΓΡΞΖ΄, που αφορούσαν την προέλευση και την προαγωγή των αξιωματικών και υπαξιωματικών του στρατού με στόχο την αναβάθμιση των στρατιωτικών ακαδημιών, της Σχολής Ευελπίδων και της Σχολής Υπαξιωματικών καθώς και την καλλιέργεια του αισθήματος της δικαιοσύνης μεταξύ των στελεχών του Στρατού Ξηράς. Επιπρόσθετα, το 1906, η Βουλή ενέκρινε δύο σημαντικά νομοθετήματα τα ΓΡΙ΄ και ΓΡΞΒ΄. Ο πρώτος νόμος έθετε τέλος σε ένα ακανθώδες πρόβλημα του παρελθόντος, απαγορεύοντας δια παντός στους στρατιωτικούς να φέρουν παράλληλα την ιδιότητα του βουλευτή, ενώ ο δεύτερος νόμος καθιέρωνε την απονομή τιμητικής συντάξεως στους τραυματίες κατά τη στρατιωτική υπηρεσία, δείχνοντας έμπρακτα τον σεβασμό της πολιτείας προς τις ένοπλες δυνάμεις. Τέλος, θεσπίστηκε ένας ιδιαίτερα σημαντικός νόμος ο ΓΣΙΣΤ΄, ο οποίος αποτελούσε ένα αρχικό στάδιο της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης για λόγους δημόσιας

²⁵² ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού 1821 -1954, 233.

²⁵³ Ευρεία υπήρξε και η ανταπόκριση του λαού στην προσπάθεια πολεμικής προπαρασκευής της χώρας. Τα Χριστούγεννα του 1906 π.χ. τα κάλαντα έψαλλαν σε καταστήματα και στις οδούς της Ελλάδος ομάδες μαθητών, διαθέτοντας τα έσοδα υπέρ του στόλου. Εφ. «Εστία», 24-12-1906.

²⁵⁴ Πρόκειται για τους νόμους ΓΡΞΗ΄, ΓΡΞΓ΄ και το νόμο ΓΡΝΗ΄ για την ίδρυση Στρατιωτικής Σχολής Γυμναστικής στα πρότυπα της σουηδικής ακαδημίας, γεγονός που θα συνέβαλλε σημαντικά στην υγεία και την ορθή σωματική διάπλαση των στρατεύσιμων.

ωφέλειας. Έτσι, ξεκίνησε σταδιακά η διαδικασία εύρεσης εκτάσεων για την κατασκευή στρατιωτικών κτιρίων, οχυρώσεων, πεδίων βολής και αποθηκών²⁵⁵.

Ταυτόχρονα, το χρονικό διάστημα 1905 - 1909 τέθηκε σε εφαρμογή ένα διευρυμένο οικονομικά²⁵⁶ εξοπλιστικό πρόγραμμα για την ανανέωση του πολεμικού υλικού των ενόπλων δυνάμεων και κυρίως του οπλισμού. Σε πρώτη φάση, η ελληνική κυβέρνηση προέβη στην προμήθεια επιπλέον 40.000 επαναληπτικών τυφεκίων Mannlicher τύπου 1903²⁵⁷, διαμετρήματος 6,5 χιλιοστών και κάνης 72,4 εκατοστών, καθώς και 36.750.000 φυσίγγια, όπου μαζί με τα 60.000 τυφέκια, που είχαν παραγγελθεί το από την κυβέρνηση Ράλλη (1905)²⁵⁸, το 1907 αντικατέστησαν το φορητό οπλισμό του Στρατού Ξηράς τύπου Gras Mle²⁵⁹. Επίσης, παρελήφθησαν 15.000 αραβίδες Mannlicher και 7640 περίστροφα διαφόρων τύπων²⁶⁰. Σε δεύτερη φάση, το Όπλο του Πυροβολικού ανασυγκροτήθηκε εξ αρχής πλήρως με νέου τύπου οπλισμό. Συστάθηκαν 36 πεδινές πυροβολορχίες των τεσσάρων πυροβόλων έκαστη (144 πυροβόλα), οι οποίες εξοπλίστηκαν με νέα ταχυβόλα πυροβόλα τύπου Schneider – Danglis²⁶¹ των 75 χιλιοστών και 54.000 οβίδες συνολικά. Επίσης, συγκροτήθηκαν έξι ορειβατικές πυροβολορχίες των τεσσάρων ταχυβόλων πυροβόλων (24 πυροβόλα) και 9.000 οβίδες, επίσης παρελήφθησαν τότε έξι πυροβόλα Maxim 399.960 φυσίγγια.

Παράλληλα, με την ανανέωση του φορητού οπλισμού και των βαρέων και μέσων πυροβόλων έως το 1908, ο Ελληνικός Στρατός προμηθεύτηκε μεγάλες ποσότητες εξοπλισμού εξαρτήσεως, έτσι ώστε να καταστεί ομαλή η επιστράτευση τουλάχιστον 60.000 ανδρών εν καιρώ πολέμου. Συγκεκριμένα, ο Στρατός Ξηράς προμηθεύτηκε 51.357 αμπέχονα, στρατιωτικά πανωφόρια και 60.099 περισκελίδες, καθώς επίσης και 68.105 ζευγάρια αρβύλων και 8.604 τσαρούχια αντίστοιχα. Επίσης, είχε εξασφαλιστεί μεγάλος αριθμός χλαινών περίπου 44.498 ευζώνων – ιππέων και πεζικού, οι οποίες ήταν απαραίτητο υλικό για τη διεξαγωγή πολεμικών επιχειρήσεων σε δυσμενείς καιρικές συνθήκες²⁶². Ακόμη, εξασφαλίστηκαν και άλλα απαραίτητα είδη πολεμικής προπαρασκευής

²⁵⁵ Αωνούμου, Ιστορικών Υπόμνημα επί των προς εφαρμογή του στρατιωτικού προγράμματος της Κυβερνήσεως εργασιών του Υπουργείου των Στρατιωτικών από Δεκέμβριο 1905 μέχρι Αύγουστο 1907, Αθήνα 1907, σ. 25.

²⁵⁶ Το κόστος του στρατιωτικού εξοπλισμού και της κατασκευής στρατιωτικών υποδομών ανέλαβε το Ταμείο Εθνικής Αμύνης και για την τετραετία 1905 -1909 έφτασε στα 100.000.000 δραχμές περίπου.

²⁵⁷ Τα φορητά τυφέκια τύπου Mannlicher – Schonauer διέθεταν περιστροφικό γεμιστήρα των πέντε φυσιγγίων και υπερείχαν έναντι των υπολοίπων τυφεκίων της εποχής ως προς τη χρήση της άκαπνη πυρίτιδας.

²⁵⁸ Παπακοσμάς Β., Ο Στρατός στην Πολιτική Ζωή της Ελλάδος, 24.

²⁵⁹ Τα 112.000 περίπου παλαιά τυφέκια τύπου Gras Mle δεν καταστράφηκαν με αυτά εξοπλίστηκαν στα μετόπισθεν οι βοηθητικές υπηρεσίες του στρατού ξηράς και ως εκ τούτου επαναγεμίστηκαν 7.000.000 φυσίγγια αυτού του τύπου.

²⁶⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού 1821 -1954, 267.

²⁶¹ Το πυροβόλο Schneider – Danglis ήταν μία επινόηση του Στρατηγού (τότε Αντισυνταγματάρχη) Π. Δαγκλή, σύμφωνα με την οποία ήταν δυνατή η κατασκευή ορειβατικού (λυόμενου) πυροβόλου βασιζόμενου στην αρχική εργοστασιακή κατασκευή του πεδινού πυροβόλου της ίδιας εταιρίας. Το πρότυπο πυροβόλο ήρθε στον Πειραιά την άνοιξη του 1907 για δοκιμές, από τις οποίες προέκυψε ότι αυτό ανταποκρινόταν πλήρως στις υπηρεσιακές απαιτήσεις του Ελληνικού Στρατού. Ο απαιτούμενος χρόνος τάξης δεν υπερέβαινε το ενάμιση λεπτό. Το πεδινό πυροβόλο Schneider είχε βεληνεκές 9.025 μέτρα, ενώ το ορειβατικό Schneider – Danglis 8.550 μέτρα. Καστάνης Αν., Στρατιωτική Ιστορία – Ανάλυση των Στρατιωτικών Επιχειρήσεων του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου στη Μακεδονία, (ΣΣΕ, 2011), 19 – 20.

²⁶² Μουρέλος Ι. Η Δημοσιονομική Πολιτική της Κυβέρνησης Γ, Θεοτόκη και Πολεμική Προπαρασκευή της Ελλάδας (1905 – 1909), Θεσσαλονίκη, 2007, σ. 74.

όπως: 10.326 περικνημίδες, 117.609 σκελές, 6.500 ντουλαμάδες²⁶³, 41.000 πηλήκια, 94.409 κλινοσκεπάσματα, 18.655 γυλιοί²⁶⁴ Πεζικού και 3.080 Μηχανικού, 95.844 ατομικές φυσίγγιοθήκες, 5.389 θήκες περιστρώπων, 40.000 αγγεία εστιάσεως, 13.800 υδροδοχεία, 2.000 ατομικά αντίσκηνα και 1.151 σκηνές χωρητικότητας δώδεκα ανδρών. Βέβαια, είχαν ακόμη παραγγελθεί 85.000 υδροδοχεία και αγγεία εστιάσεως, 89.000 ατομικά αντίσκηνα, 70.000 πηλήκια και 26.000 στολές τύπου χακί²⁶⁵. Παράλληλα, με τις προμήθειες διενεργήθηκαν εκτεταμένα έργα βελτίωσης και κατασκευής σε όλες τις υποδομές και εγκαταστάσεις των ενόπλων δυνάμεων. Εξίσου σημαντική ήταν και η αναδιοργάνωση που πραγματοποιήθηκε στο Πολεμικό Ναυτικό, όπου κατά την τετραετία 1905 – 1909 αγοράστηκαν 8 αντιτορπιλικά τύπου «θυέλλης» και βέβαια τέθηκαν οι οικονομικές βάσεις για την ενίσχυση του στόλου κατά την περίοδο 1909 -1912, συμπεριλαμβανομένης και της αγοράς του θωρηκτού «Αβέρωφ».²⁶⁶

Κατά την περίοδο 1905 – 1909, αξίζει να τονισθεί ότι η κυβέρνηση του Γ. Θεοτόκη επιδόθηκε σε μία ιδιαίτερα συστηματική προσπάθεια πολεμικής προπαρασκευής της χώρας, συνολικού κόστους εκατό εκατομμυρίων δραχμών. Η πολιτική του ελληνικού κράτους την τετραετία 1905 – 1909 αντιλαμβανόταν την πολεμική προπαρασκευή ως το κυριότερο μέσο διεκπεραίωσης των εθνικών σκοπών στην ευρύτερη περιοχή της νοτιοανατολικής Μεσογείου. Η ίδια αντίληψη συνεχίστηκε και μετά την επικράτηση του Στρατιωτικού Συνδέσμου το 1909, αλλά και επί των κυβερνήσεων του Ελευθερίου Βενιζέλου²⁶⁷. Έτσι, από το 1909 μέχρι και τους Βαλκανικούς Πολέμους, η ελληνική ηγεσία επιδόθηκε σε μία συστηματική προσπάθεια ενίσχυσης του στρατού και του στόλου, στην κατεύθυνση που είχε χαράξει η κυβέρνηση Θεοτόκη τα προηγούμενα χρόνια.

²⁶³ Ευζωνικές στολές.

²⁶⁴ Στρατιωτικοί σάκοι εκστρατείας.

²⁶⁵ Το 1908 επί κυβερνήσεως Θεοτόκη, ο Στρατός Ξηράς υιοθέτησε τη στρατιωτική στολή χακί για τους οπλίτες και τους αξιωματικούς. Το σκούρο χρώμα της στολής καθιστούσε τις κινήσεις του ένστολου στο πολεμικό πεδίο λιγότερο εμφανείς μπροστά στα πυρά των εξελιγμένων όπλων. Ο συγκεκριμένος τύπος στολής ήταν ανθεκτικός και δοκιμασμένος στο ρωσοϊαπωνικό πόλεμο του 1905, γεγονός που ευνόησε την προμήθεια του από την ελληνική κυβέρνηση. Στασινόπουλος Επ., Στολές του Ελληνικού Στρατού και Ναυτικού, Αθήνα 1939, σ. 28 -29.

²⁶⁶ Τσιχλής Β., Το Κίνημα του Γουδή και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, 32.

²⁶⁷ Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως πρωθυπουργός ανέλαβε ο ίδιος και το υπουργείο Στρατιωτικών θέλοντας να δώσει έμφαση στη στρατιωτική πολιτική των κυβερνήσεων του ως πρώτιστου παράγοντα διαμόρφωσης της κυβερνητικής πολιτικής.

Έτσι, κατά την περίοδο 1910 -1912, οι δαπάνες για το στράτευμα αυξήθηκαν εκ νέου σε υψηλά επίπεδα για την κάλυψη επιτακτικών αναγκών. Ως εκ τούτου, για το 1910 οι δαπάνες του Ταμείου Εθνικής Άμυνας προϋπολογίστηκαν σε 60.000.000 δραχμές, καλύπτοντας τις παρακάτω ανάγκες:

Προμήθειες Οπλισμού	11.000.000
Τελευταία δόση πυροβόλων, διαφορά είδη πυροβολικού	10.000.000
Προμήθειες σαγής, οχημάτων πυροβολικού κλπ.	1.500.000
Προμήθειες περιστρώφων, οχημάτων στρατού κλπ.	1.500.000
Προμήθειες ιματισμού, εξάρτυσης, στρατοπεδείας και μαγειρικών σκευών	11.000.000
Προμήθειες σκευής Μηχανικού	1.000.000
Προμήθειες υλικού Υγειονομικής Υπηρεσίας	1.500.000
Προμήθειες ίππων	2.000.000
Κατασκευή στρατώνων	10.000.000
Κατασκευή αποβάθρων Σιδηροδρόμων	500.000
Οχυρώσεις γενικά	10.000.000
Σύνολο	60.500.000

(Πίνακας 12 Δαπάνες του Ταμείου Εθνικής Άμυνας κατά το έτος 1910 Πηγή: Οικονομικό Αρχείο Τ.Ε.Θ.Α)

Προς την ίδια κατεύθυνση κινήθηκαν οι δαπάνες του ΤΕΘΑ και για τα έτη 1911 και 1912, όπου ανήλθαν σε 21.000.000 δρχ. και 30.000.000 δρχ. αντίστοιχα για προμήθειες υλικού πολέμου, υλικού επιστρατεύσεως, κατασκευή κτιρίων, οχυρώσεις, συγκοινωνίες, προμήθειες ίππων, ειδών Υγειονομικής Υπηρεσίας, πυρομαχικών Πεζικού – Πυροβολικού κλπ. Επίσης, σημαντική μέριμνα δόθηκε στις ασκήσεις εφέδρων με σκοπό την εκπαίδευση τους στα νέα οπλικά συστήματα καθώς και στην εξοικείωση τους στις νέες τακτικές πολεμικών επιχειρήσεων²⁶⁸. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην εκπαίδευση του στρατεύματος από τη γαλλική στρατιωτική αποστολή με επικεφαλής το στρατηγό Eydoux, κυρίως όσον αφορά την επιτελική και την τεχνική εκπαίδευση, ώστε ο Ελληνικός Στρατός να αρχίσει να λειτουργεί στα πρότυπα των σύγχρονων ευρωπαϊκών στρατών. Σημαντική, προσοχή δόθηκε και στην περαιτέρω ενίσχυση του στόλου, αξιωματικοί του ναυτικού στάλθηκαν για εκπαίδευση στην Αγγλία, ενώ αγγλική αποστολή με επικεφαλής τον ναύαρχο Tuftnell έφτασε στην Ελλάδα για την αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης του Πολεμικού Ναυτικού²⁶⁹. Ο στόλος ενισχύθηκε και στον τομέα των εξοπλισμών, καθώς την τριετία 1910 -1912 το πολεμικό ναυτικό προμηθεύτηκε: ένα υποβρύχιο, οχτώ αντιτορπιλικά, τέσσερα εξοπλισμένα ατμόπλοια της γραμμής, ένα θωρηκτό («Αβέρωφ») και έξι τορπιλοβόλα²⁷⁰.

Επίσης, από το 1900 έως το 1912, πραγματοποιήθηκαν αρκετές ενέργειες αναδιοργάνωσης της δομής και τακτικής συγκρότησης του στρατεύματος, οι οποίες συμπαρέσυραν

²⁶⁸ Τον Μάιο – Ιούνιο 1912 διεξήχθησαν εκτεταμένα στρατιωτικά γυμνάσια με τη συμμετοχή 18.000 ανδρών, τα οποία κατέδειξαν σύμφωνα με τις απόψεις ξένων παρατηρητών ότι ο Ελληνικός Στρατός βρισκόταν σε πολύ υψηλό επίπεδο σε σχέση με τρία χρόνια πριν. Douglas D., Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770 – 1923, 283.

²⁶⁹ Κατόπιν συστάσεως της αγγλικής ναυτικής αποστολής ιδρύθηκαν σχολές πυροβολητών, σηματοδοτών καθώς και εκπαίδευσης στα τορπιλοβόλα, ενώ αναμορφώθηκε εκ βάθρων το σύστημα εκπαίδευσης της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων.

²⁷⁰ Βερέμης Θ., Εμείς Οι Έλληνες, Πολεμική Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, 64.

προς τον εκσυγχρονισμό και πολλούς άλλους τομείς της λειτουργίας του ελληνικού κράτους. Πρώτη σημαντική ενέργεια στον τομέα της στρατιωτικής οργάνωσης αποτέλεσε η θέσπιση του Οργανισμού του Στρατού του 1904. Με βάση αυτόν καθώς και τις τροποποιήσεις του τα επόμενα χρόνια²⁷¹ τέθηκαν οι πρώτες υγιείς βάσεις συγκρότησης του στρατεύματος όσον αφορά τη δομή, τον εξοπλισμό, την εκπαίδευση και βέβαια την εξύψωση του ηθικού, ως παράγοντα και πολλαπλασιαστή ισχύος. Ειδικότερα, ο Ελληνικός Στρατός οργανώθηκε κατά σχηματισμούς (Μεραρχίες – Ταξιαρχίες), με ομοιόμορφη σύνθεση. Στις μονάδες εφαρμόστηκε το τριαδικό σύστημα, το οποίο τους προσέδιδε μεγαλύτερη ευελιξία σύμφωνα με τη νέα τακτική των ελιγμών. Επίσης, στο πλαίσιο της νέας οργάνωσης της Γενικής Διοίκησης του Στρατού, συγκροτήθηκαν, εκτός από το Γενικό Επιτελείο Στρατού, το Γενικό Αρχιατρείο, η Γενική Επιμελητεία και η Κτηνιατρική Υπηρεσία, με σκοπό την αποκέντρωση των υπηρεσιών. Επιπλέον, τέθηκαν τα θεμέλια για συστηματική λειτουργία του συστήματος επιστράτευσης. Τέλος, συστάθηκε το Ταμείο Εθνικής Άμυνας, το οποίο αποτέλεσε τον κυριότερο θεσμό χρηματοδότησης του στρατεύματος στην πορεία προς την μεγάλη εξόρμηση του Ελληνικού Στρατού τα επόμενα χρόνια. Ωστόσο, από το 1909 δεδομένων των κρίσιμων εξελίξεων στη Βαλκανική και προκειμένου η Ελλάδα να είναι σε θέση να διεκδικήσει με αξιώσεις τα κατεχόμενα από την Οθωμανική Αυτοκρατορία εδάφη, καταβλήθηκε εντονότερη προσπάθεια για την πληρέστερη προπαρασκευή της χώρας. Στο χρονικό διάστημα 1909 -1912, συστάθηκαν νέοι επιστρατευόμενοι σχηματισμοί, βελτιώθηκε εκ νέου ο Οργανισμός του Στρατού, αναβαθμίστηκε η στρατιωτική εκπαίδευση η οποία καταστήθηκε περισσότερο ρεαλιστική, ανανεώθηκε και εκσυγχρονίστηκε ο στρατιωτικός εξοπλισμός και ιδιαίτερα τα οπλικά συστήματα. Τέλος καταργήθηκαν όλες οι απαλλαγές στράτευσης και επιδιώχθηκε η ομοιόμορφη εκπαίδευση όλων των αγύμναστων στρατεύσιμων.

²⁷¹ Ο Οργανισμός του Στρατού του 1904 τροποποιήθηκε μερικώς το 1906 και το 1910, ωστόσο η γενική κατεύθυνση του παρέμεινε αναλλοίωτη.

6.3 Στρατολογικό Σύστημα της περιόδου 1898 – 1914. Καθιέρωσης της καθολικής στράτευσης εν ειρήνη ως μέσο εθνικής ομογενοποίησης.

Η ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 προκάλεσε σημαντικά προβλήματα στο εσωτερικό της χώρας και ιδιαίτερα στο στράτευμα. Η δύναμη του στρατού μειώθηκε πάλι στους 12.000 περίπου άνδρες, ενώ το ηθικό των στρατεύσιμων είχε καταρρακωθεί. Ωστόσο, η επίσημη εθνική πολιτική της Ελλάδας δεν είχε αλλάξει, ενώ τα αριθμητικά δεδομένα της δύναμης του στρατεύματος απομάκρυναν αρκετά τη χώρα από τους εθνικούς της στόχους. Δεδομένων των παραπάνω, αμέσως, μετά την ήττα επιχειρήθηκε από την πολιτική ηγεσία η ανασυγκρότηση των ενόπλων δυνάμεων με τη θέσπιση νέου Οργανισμού του Στρατού, οποίος προέβλεπε ως οροφή του στρατεύματος σε περίπτωση επιστράτευσης τους 60.000 άνδρες. Αναμφίβολα, ο αριθμός αυτός δεν μπορούσε να υποστηρίξει την εκπλήρωση της Μεγάλης Ιδέας με αξιώσεις επιτυχίας, τη στιγμή που οι Σέρβοι και οι Βούλγαροι μπορούσαν να επιστρατεύσουν δύναμη 150.000 και 250.000 ανδρών αντίστοιχα²⁷². Για να είναι σε θέση, ο Ελληνικός Στρατός να διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στις γεωπολιτικές εξελίξεις στα Βαλκάνια θα έπρεπε η δύναμη του στρατεύματος να ανέλθει τουλάχιστον στους 120.000 άνδρες.

Έτσι, σταδιακά από το 1898 και έπειτα με μία σειρά νόμων και διαταγμάτων επιχειρήθηκε η ρύθμιση πολλών στρατολογικών ζητημάτων, που αφορούσαν τις στρατιωτικές υποχρεώσεις, τον χρόνο της στρατιωτικής θητείας και τις απαλλαγές στρατεύσεως. Γενικά, κατά την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα τέθηκαν οι βάσεις για την πραγματοποίηση μιας εθνικής πανστρατιάς, με τη συμμετοχή όλων των Ελλήνων ακόμη και των αλύτρωτων που προέρχονταν από τις τουρκοκρατούμενες περιοχές, χωρίς ωστόσο να μεταβάλλεται ριζικά η κεντρική κατεύθυνση του στρατολογικού συστήματος δεδομένου ότι η διαδικασία της «κλήρωσης» διατηρήθηκε έως το 1914. Οι βασικοί στόχοι του στρατολογικού συστήματος, και σε αυτή την περίοδο, παρέμειναν η διατήρηση της δύναμης του στρατεύματος σε χαμηλά έως μεσαία επίπεδα εν καιρώ ειρήνης, δεδομένης της οικονομικής αδυναμίας του ελληνικού κράτους, και ταυτόχρονα η εκπαίδευση έστω για περιορισμένο χρονικό διάστημα του συνόλου σχεδόν των στρατεύσιμων, ώστε να διασφαλιστεί η ύπαρξη μίας αποτελεσματικής επιστρατευόμενης δύναμης.

Διαχρονικά, ένας από τους βασικότερους στόχος του στρατολογικού συστήματος παρέμενε η άμεση επίτευξη της απαιτούμενης ομογενοποίησης του συνόλου του πληθυσμού της χώρας, καθώς κύρια επιδίωξη εξακολουθούσε πάντα να είναι η συγκρότηση ενός ενιαίου ομοιόμορφου κράτους. Ως εκ τούτου, και με δεδομένες τις διαφαινόμενες εξελίξεις στο Ανατολικό Ζήτημα ήδη από το 1897, η ελληνική πολιτική ηγεσία θέσπισε ένα σημαντικό νόμο, ο οποίος τέθηκε σε εφαρμογή κατά κόρων την περίοδο προετοιμασίας για τους Βαλκανικούς Πολέμους 1909 -1912 μέχρι και τη Μικρασιατική Εκστρατεία. Πρόκειται για τον νόμο ΒΥΠΓ΄ της 7^{ης} Μαρτίου 1897 ²⁷³ «Περί κατατάξεως εθελοντών εν τω στρατό». Σύμφωνα με το εν λόγω νομοθέτημα επιτρεπόταν, σε περίπτωση έκτακτων εθνικών περιστάσεων, και εφόσον το στράτευμα βρισκόταν σε κατάσταση

²⁷² Ο ελληνικός πληθυσμός την εποχή εκείνη ανερχόταν σε 2.666.000 κατοίκους, ο βουλγαρικός σε 4.300.000, ο σερβικός σε 3.000.000 και οι Μαυροβούνιοι σε 250.000. Καστάνης Αν., Στρατιωτική Ιστορία – Ανάλυση των Στρατιωτικών Επιχειρήσεων του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου στη Μακεδονία, (ΣΣΕ, 2011), 18.

²⁷³ ΦΕΚ υπ. αριθμ. 37/ 08 Μαρτίου 1897.

επιστράτευσης, η κατάταξη στο Στρατό Ξηράς εθελοντών καταγόμενων από «ελληνικούς χώρους» και Έλληνες το γένος. Ωστόσο, η σημαντικότερη διάταξη του νομοθετήματος, ήταν το άρθρο 2, σύμφωνα με το οποίο προβλεπόταν ότι όλοι οι κατατασσόμενοι ως εθελοντές στον Ελληνικό Στρατό θα αποκτούσαν αυτεπάγγελα την ελληνική ιθαγένεια, χωρίς να χρειάζεται να προβούν σε οποιαδήποτε άλλη διατύπωση, και θα πολιτογραφούνταν απευθείας σε οποιοδήποτε δήμο της αρεσκείας τους. Με βάση αυτόν τον νόμο, πολλοί Έλληνες καταγόμενοι από την κεντρική Μακεδονία και την Ήπειρο κατατάχθηκαν ως εθελοντές στον Ελληνικό Στρατό τις παραμονές των Βαλκανικών Πολέμων. Το συγκεκριμένο γεγονός αποδεικνύεται από τα μητρώα των στρατολογικών γραφείων Θεσσαλονίκης, Κοζάνης, Γρεβενών, Ιωαννίνων και άλλων πόλεων της βορείου Ελλάδος, τα οποία έχουν ως εναρκτήρια χρονολογία της λειτουργίας τους, τα έτη 1910, 1911 και 1912, χωρίς ωστόσο αυτές οι γεωγραφικές περιοχές να έχουν ενσωματωθεί επίσημα στο Ελληνικό Βασίλειο. Αντίστοιχα, το ίδιο φαινόμενο παρατηρήθηκε τις παραμονές της εισόδου της Ελλάδος στον Α΄ ΠΠ, με Έλληνες ομογενείς από τις πόλεις της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης²⁷⁴.

Μέσω του παραπάνω νομοθετήματος λοιπόν, πολλοί ομογενείς απέκτησαν τη δυνατότητα να πολιτογραφηθούν ως Έλληνες πολίτες, και έτσι ως άμεση συνέπεια αυτού άρχισαν να συμμετάσχουν σε πλείστες διαδικασίες και λειτουργίες του ελληνικού κράτους και της κοινωνίας εν γένει. Συγκεκριμένα, με την προσέλευσή τους στην ελεύθερη Ελλάδα, οι άνθρωποι αυτοί είχαν τη δυνατότητα να έρθουν σε επαφή, με τους σύγχρονους θεσμούς διοίκησης του ελληνικού κράτους, το κοινοβουλευτικό σύστημα και βέβαια τους δημοκρατικούς θεσμούς γενικότερα. Η στρατολόγηση των Ελλήνων από τις «νέες επαρχίες» συνέβαλε στην ομαλή ένταξη τους στην ελληνική κοινωνία και ταυτόχρονα συνέβαλε ώστε το ελληνικό κράτος να κυριαρχήσει πλήρως ως νόμιμη εξουσία στις «νέες χώρες». Ακόμη, η ένταξη των Ελλήνων ομογενών στον Ελληνικό Στρατό και πολύ περισσότερο η συμμετοχή τους σε πολεμικές επιχειρήσεις, προσέθετε ένα επιπλέον στοιχείο στη συγκρότηση της εθνικής τους ταυτότητας, σε συνδυασμό με τη θρησκεία, τη γλώσσα και την υπηκοότητα. Έτσι λοιπόν, η διαδικασία της στράτευσης τους αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα στην ενίσχυση της εθνικής τους ταυτότητας και συνείδησης, συμβάλλοντας έτσι στην περαιτέρω ενίσχυση της ταύτισης του «έθνους» με το «κράτους», αναδεικνύοντας ακόμη περισσότερο τον ρόλο του ως «εθνικό κέντρο» του απανταχού ελληνισμού.

Από τεχνοκρατική άποψη, στο στρατολογικό σύστημα της Ελλάδος κατά την περίοδο 1900 -1914, η πρώτη ουσιαστική ενέργεια που πραγματοποιήθηκε ήταν η τροποποίηση του στρατολογικού νόμου ΑΦΚΗ΄ του 1887 από τον νόμο ΓΚΒ΄ του 1904²⁷⁵. Με το εν λόγω νομοθέτημα τροποποιούνταν συγκεκριμένες διατάξεις της στρατολογικής διαδικασίας. Αναλυτικότερα, καθοριζόταν λεπτομερώς ο τρόπος εγγραφής των μη εγγεγραμμένων στρατεύσιμων στους στρατολογικούς καταλόγους, περιγράφονταν επακριβώς οι λόγοι απαλλαγής από την υποχρέωση της στράτευσης, ο τρόπος υποβολής των δικαιολογητικών απαλλαγής, η συγκρότηση των στρατολογικών συμβουλίων, οι στρατολογικές υποχρεώσεις των Ελλήνων πολιτών γενικά, όλες οι λεπτομέρειες που αφορούσαν τα αντιστηκώματα, καθώς και οι ποινές που θα επιβάλλονταν σε όσους παραβίαζαν το νόμο περί στρατολογίας. Ωστόσο, και αυτή τη φορά, δεν καταργήθηκε η διαδικασία

²⁷⁴ Μητρώα Αρένων Στρατολογικών Γραφείων Ιωαννίνων, Κοζάνης, Καστοριάς, Γρεβενών, Σερρών, Θεσσαλονίκης, Ξάνθης, Καβάλας, Αλεξανδρούπολης, Αδριανούπολης, ετών 1904 -1917.

²⁷⁵ ΦΕΚ υπ. αριθμ. 119/ 07 Ιουνίου 1904.

της «κλήρωσης», κυρίως για οικονομικούς λόγους, η οποία έθετε ουσιαστικά οροφή στη δύναμη του στρατεύματος εν καιρώ ειρήνης.

Με το νομοθέτημα του 1904, καθοριζόταν λεπτομερώς ότι εν καιρώ ειρήνης απαλλάσσονταν από την ενεργό υπηρεσία ο μεγαλύτερος γιος μεταξύ ορφανών, καθώς και ο μόνος ή ο μεγαλύτερος γιος χήρας²⁷⁶. Επίσης, αν ο μεγαλύτερος γιος ή εγγονός, των παραπάνω περιπτώσεων, ήταν άτομο με ειδικές ανάγκες απαλλάσσόταν ο αμέσως επόμενος γιος της οικογένειας, εφόσον υπήρχε. Ακόμη, απαλλάσσόταν ο μόνος γιος οικογένειας, σε περίπτωση που ο πατέρας κρινόταν από επίσημη υγειονομική επιτροπή ότι είναι ανίκανος για εργασία. Επιπρόσθετα, απαλλάσσόταν από τη στρατιωτική υπηρεσία ο νεότερος μεταξύ δύο αδελφών που άνηκαν στην ίδια απογραφή. Τέλος, δεν συμμετείχαν στη στρατολογική διαδικασία εθελοντές που είχαν υπηρετήσει δύο χρόνια στον στρατό κατά το παρελθόν. Όσον αφορά, του κρινόμενους ως ικανούς για στράτευση, αυτοί υπηρετούσαν στον Ενεργό Στρατό για δύο χρόνια, με τη λήξη της θητείας τους εντάσσονταν αυτόματα για δέκα χρόνια στην Εφεδρεία και μετά την παρέλευση της δεκαετίας άνηκαν για οκτώ έτη στην Εθνοφρουρά και για δέκα έτη στην Εφεδρεία της Εθνοφρουράς. Οι απαλλαγμένοι από την στρατιωτική υπηρεσία εντάσσονταν αυτεπάγγελα στην Εθνοφρουρά για είκοσι έτη. Ωστόσο, και λόγω της οικονομικής συγκυρίας της εποχής, το νομοθέτημα προέβλεπε ότι και από αυτούς που κρίνονταν ικανοί κατατάσσονταν για διετή υπηρεσία όσοι απαιτούνταν για τη συμπλήρωση της οργανικής δύναμης του Στρατού Ξηράς. Οι υπόλοιποι υπηρετούσαν στο Πεζικό για έξι μήνες και μετά θέτονταν σε διαθεσιμότητα, όπου και παρέμεναν μέχρι να συμπληρωθεί η διετία. Τέλος, αναπροσαρμόστηκαν οι προβλεπόμενες ποινές για όσους παραβίαζαν τον νόμο περί στρατολογίας και συγκεκριμένα καθορίστηκε για πρώτη φορά διάταξη σύμφωνα με την οποία όσοι είχαν συμπληρώσει το 21^ο έτος της ηλικίας τους δεν θα μπορούσαν να διοριστούν σε δημόσια και δημοτική υπηρεσία, εάν δεν εκπληρώσουν πρώτα τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις²⁷⁷.

Ο συγκεκριμένος νόμος αναπροσαρμόστηκε έκτοτε άλλες δύο φορές, πρώτα το 1905 από τον νόμο ΓΝΘ' και στη συνέχεια το 1909 από τον νόμο ΓΥΙ', όπου οι κυριότερες τροποποιήσεις που επέφεραν ήταν οι κάτωθι: με το νομοθέτημα του 1905 ορίστηκε ότι οι ανυπότακτοι των ετών 1895 έως 1903²⁷⁸ ήταν υποχρεωμένοι να υπηρετήσουν συνολικά 77 μήνες. Αν οι συγκεκριμένοι ανυπότακτοι προσέρχονταν προς στράτευση έως ένα χρόνο μετά τη δημοσίευση του νόμου, τους δινόταν η δυνατότητα μετά από τρίμηνη θητεία να εξαγοράσουν το υπόλοιπο έναντι 600 δραχμών, ενώ αν προσέρχονταν στις στρατολογικές υπηρεσίες μετά την παρέλευση ενός έτους υπηρετούσαν 6 μήνες και κατέβαλλαν μετά αντίτιμο 1.000 δραχμών για να εξαγοράσουν το υπόλοιπο. Ακόμη, από το 1905, άρχισαν να χρησιμοποιούνται στη στρατολογική διαδικασία οι υγειονομικοί πίνακες παθήσεων για την κρίση των στρατεύσιμων ως ανίκανων ή ως βοηθητικών. Στα νοσήματα περιλαμβάνονταν υπερμεγέθη κοίλες, αγκυλώσεις των αρθρώσεων, έλλειψη φαλάγγων στα δάκτυλα, εκτεταμένες ουλές, σκολίωση στη σπονδυλική στήλη, ανισότητα των κάτω άκρων, προφανείς βλάβες στους οφθαλμούς, υπερμεγέθεις νεοπλασματικούς όγκους, καρδιολογικά και αναπνευστικά νοσήματα.²⁷⁹

²⁷⁶ Το ίδιο ίσχυε και στην περίπτωση που οι στρατεύσιμοι δεν είχαν γονείς και μέχρι την ενηλικίωση τους την επιμέλεια τους είχε η γιαγιά τους.

²⁷⁷ Βεβαία, η συγκεκριμένη διάταξη που αφορούσε τον διορισμό σε υπηρεσίες του δημοσίου αφορούσε και όσους είχαν απαλλαγεί νόμιμα από τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις.

²⁷⁸ Οι ανυπότακτοι των ετών 1895 – 1896 είχαν μηνυθεί από το υπουργείο Στρατιωτικών για ανυποταξία εν καιρώ πολέμου. Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897, (ΓΕΣ/ΔΙΣ 1993), 76 – 77.

²⁷⁹ Επίσημο Στρατιωτικό Δελτίο του Υπουργείου των Στρατιωτικών, Εγκ. Δ. Υ. της 5^{ης} Νοεμβρίου 1903.

Αντίστοιχα, με το νομοθέτημα του 1909 τροποποιήθηκαν τα συνολικά έτη υπηρεσίας έως το 54^ο έτος της ηλικίας κάθε στρατεύσιμου με σκοπό την αύξηση της επιστρατευόμενης δύναμης της χώρας.

Μέχρι και το 1912 με την έκρηξη του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, η στρατολογική διαδικασία γινόταν με την ισχύουσα νομοθεσία όπως αυτή παρουσιάστηκε επιγραμματικά παραπάνω. Τα προβλήματα, που αντιμετώπιζε η Στρατολογική Υπηρεσία όσον αφορά την ετήσια κατάταξη των κληρωτών, ήταν παρόμοια με αυτά του παρελθόντος. Και σε αυτήν την περίοδο, εμφανίστηκε το πρόβλημα του αυξημένου αριθμού των ανυπότακτων σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές της χώρας, όχι όμως στα επίπεδα της οθωνικής περιόδου, όπου το ποσοστό κατ' έτος των «καθυστερούντων κληρούχων» και των ανυπότακτων έφθανε και το 50% της συνολικής δύναμης των κληρωτών. Αυτή την περίοδο, τα αυξημένα ποσοστά ανυποταξίας ήταν πλέον άμεση συνέπεια της μεταναστευτικής κίνησης των Ελλήνων προς τις Η.Π.Α.²⁸⁰ και εμφανιζόταν κυρίως σε νομούς της Πελοποννήσου. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται από τα μητρώα αρένων των Στρατολογικών Γραφείων των συγκεκριμένων νομών. Μετά από έρευνες - ανακρίσεις στον τόπο μόνιμης κατοικίας των ανυπότακτων από τη Χωροφυλακή, τις υπηρεσίες της τοπικής αυτοδιοίκησης και τη Στρατολογική Υπηρεσία, εξακριβώθηκε η μετανάστευση στο εξωτερικό των μη προσελθόντων κληρωτών²⁸¹. Ωστόσο, εκτός από μεμονωμένα περιστατικά, η στρατολογική διαδικασία εκτελούνταν σε γενικές γραμμές κανονικά με βάση την ισχύουσα νομοθεσία, χωρίς ιδιαίτερες αντιδράσεις από την πλευρά της κοινωνίας. Οι στρατεύσιμοι προσέρχονταν κανονικά στις ετήσιες διαδικασίες απογραφής, ενώ και οι έφεδροι συμμετείχαν κανονικά τόσο στις προγραμματισμένες, όσο και στις έκτακτες ασκήσεις που οργανώνονταν ανά τακτά χρονικά διαστήματα από το υπουργείο Στρατιωτικών και τη Γενική Διοίκηση του Στρατού όπως αναφέρεται και από της Ημερήσιες Διαταγές των μονάδων του στρατού αλλά και από τις εγκύκλιες διαταγές του υπουργείου Στρατιωτικών. Η κανονική διεξαγωγή της στρατολογικής διαδικασίας και η απρόσκοπτη συμμετοχή των στρατεύσιμων στις δραστηριότητες των μονάδων και των σχηματισμών του ΣΞ αποδεικνύει τη μεγάλη δυνατότητα επιβολής του κράτους επί των πολιτών του. Οι Έλληνες είχαν αποδεχτεί πλέον στο σύνολο σχεδόν του πληθυσμού τη στρατιωτική θητεία ως βασική υποχρέωση του ανδρικού πληθυσμού προς την πατρίδα. Ωστόσο, η διατήρηση του θεσμού της «κλήρωσης» καλλιεργούσε ακόμη το αίσθημα της αδικίας και επί της ουσίας άφηνε μεγάλο ποσοστό των στρατεύσιμων ανεκπαιδευτο, αφού στους έξι μήνες θητείας που προβλέπονταν να υπηρετήσουν αποκτούσαν μόνο τις στοιχειώδεις γνώσεις και δεν επιτυγχανόταν η ουσιαστική εξοικείωση των κληρωτών με τα οπλομηχανήματα καθώς και με την γενικότερη φιλοσοφία λειτουργίας του στρατεύματος.

Η μεγάλη αλλαγή στο στρατολογικό σύστημα της χώρας ξεκίνησε να πραγματοποιείται μετά την επικράτηση του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί, το 1909. Ιδιαίτερα, με τη διακυβέρνηση του Ελευθέριου Βενιζέλου, και στο πλαίσιο του γενικότερου εκσυγχρονισμού της Ελλάδας στα πρότυπα των σύγχρονων δυτικών κρατών, προκρίθηκε η αλλαγή του στρατολογικού νόμου με απώτερο σκοπό τη δημιουργία του «πάνοπλου έθνους» στην κατεύθυνση της Γαλλικής Επανάστασης. Η αλλαγή επήλθε αρχικά κατά την αναθεώρηση του Συντάγματος το 1911. Στο πλαίσιο της αλλαγής του καταστατικού χάρτη της χώρας αναθεωρήθηκε το άρθρο 106 του

²⁸⁰ Επίσημο Στρατιωτικό Δελτίο του Υπουργείου των Στρατιωτικών, Εγκ. Δ. Υ. της 5^{ης} Φεβρουαρίου 1909 «Περί εξακριβώσεως αιτιών μη προσελεύσεως κληρωτών».

²⁸¹ Μητρώα Αρένων Στρατολογικών Γραφείων νομού Λακωνίας, Μεσσηνίας, Αρκαδίας, Ηλείας της περιόδου 1900 – 1915.

Συντάγματος στα πρότυπα του Δανικού και Νορβηγικού συντάγματος και διατυπώθηκε ως εξής: «Πας Έλλην δυνάμενος φέρει όπλα, υποχρεούται να συντελεί εις την υπέρ πατρίδος άμυνα κατά τους ορισμούς των νόμων»²⁸². Η αλλαγή αυτή εκτός από κάποιες μεμονωμένες αντιδράσεις χαιρετίστηκε από όλες σχεδόν τις πολιτικές παρατάξεις, καθώς και τη στρατιωτική ηγεσία της χώρας. Δεδομένων των εξελίξεων στο Ανατολικό Ζήτημα, όπου η στράτευση όλου του έθνους στον κοινό αγώνα θεωρούνταν επιβεβλημένη, η ένταξη του συγκεκριμένου άρθρου στο Σύνταγμα, έδειχνε τις προθέσεις και την αντίληψη της πολιτειακής και πολιτικής ηγεσίας της χώρας. Όμως, οι εξελίξεις στα Βαλκάνια διέκοψαν τις επερχόμενες αλλαγές στον στρατολογικό νόμο, όπως αυτός είχε διαμορφωθεί το 1904. Η Ελλάδα κήρυξε γενική επιστράτευση και εισήλθε στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο μαζί με τους Σέρβους και τους Βούλγαρους εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Με τη λήξη των νικηφόρων Βαλκανικών Πολέμων για την Ελλάδα, όπου το ηθικό και το εθνικό φρόνημα όλων των Ελλήνων είχε φτάσει στα ύψιστα επίπεδα και δεδομένου του εκσυγχρονιστικού προγράμματος που είχε θέσει τη χώρα η κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου, ψηφίστηκε από τη Βουλή ο νόμος 425/21-11-1914 «περί στρατολογίας». Η ελληνική πολιτική ηγεσία είχε προβλέψει τις επερχόμενες διεθνείς εξελίξεις και λαμβάνοντας υπόψη τις προτάσεις και τις αναφορές της στρατιωτικής ηγεσίας, από την πρόσφατη πολεμική εμπειρία της χώρας, θέσπισε το συγκεκριμένο νομοθέτημα προκειμένου να προετοιμάσει τόσο το στράτευμα όσο και την κοινωνία για τον πρώτο μαζικό πόλεμο που αναμενόταν. Ως εκ τούτου, η γενική κατεύθυνση του στρατολογικού νόμου του 1914 ήταν η κατάργηση του άδικου θεσμού της «κλήρωσης» και η καθιέρωση πλέον την απόλυτης καθολικής στρατιωτικής θητείας όχι μόνο εν καιρώ πολέμου αλλά και εν ειρήνη. Με την υιοθέτηση των συγκεκριμένων διατάξεων, το στρατολογικό σύστημα της χώρας εκσυγχρονιζόταν πλήρως και συμβάδιζε με τα δεδομένα των υπόλοιπων ευρωπαϊκών δυνάμεων. Επίσης, όπως διαμορφώθηκε το στρατολογικό σύστημα πλέον, βοηθούσε τη χώρα ώστε να συντηρεί συνεχώς ήδη από τον καιρό της ειρήνης μία αξιόλογη και εκπαιδευμένη στρατιωτική δύναμη, περιορίζοντας σημαντικά την οικονομική επιβάρυνση και το χρονικό διάστημα που απαιτούσε η υλοποίηση της γενικής επιστράτευσης. Ακόμη, έδινε τη δυνατότητα στο κράτος μέσω του μηχανισμού της στρατολογίας να αφομοιώσει ένα πολύ μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού των «νέων χωρών», σφυρηλατώντας την εθνική τους συνείδηση και προσθέτοντας νέα στοιχεία στην εθνική τους ταυτότητα, δεδομένου ότι με την προσάρτηση των τουρκοκρατούμενων περιοχών στον εθνικό κορμό ο ανδρικός πληθυσμός εντασσόταν αυτόματα στο στρατολογικό σύστημα.

Παρότι λοιπόν, ο συγκεκριμένος στρατολογικός νόμος δεν εφαρμόσθηκε υπό κανονικές συνθήκες, αφού από το 1915 και έπειτα η Ελλάδα βίωσε συνθήκες πολιτικής αναταραχής με τον «εθνικό διχασμό», ενώ στη συνέχεια βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση από το 1917 έως το 1922, γεγονός που έθετε το στράτευμα σε παρατεταμένη κατάσταση επιστρατεύσεως. Ωστόσο, το συγκεκριμένο νομοθέτημα υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς η υποχρεωτική καθολική στράτευση στην Ελλάδα, όπως διαμορφώθηκε σταδιακά τα πρώτα δεκαπέντε χρόνια του 20^{ου} αιώνα, αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα στον εκσυγχρονισμό του κράτους αλλά κυρίως συνέβαλε στην ομογενοποίηση του πληθυσμού του κράτους. Ουσιαστικά, η στράτευση του ανδρικού πληθυσμού

²⁸² Τη σχετική πρόταση για την αναθεώρηση του άρθρου 106 του Συντάγματος περί της στρατιωτικής υποχρέωσης είχε υποβάλλει ο πρόεδρος της επιτροπής αναθεωρήσεως του Συντάγματος και πρώην πρωθυπουργός Στ. Δραγούμης. Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής (Β' Αναθεωρητική), συνεδρίαση 94/20-5-1911, σ. 2375.

υπήρξε η πρώτη επίσημη διαδικασία στην οποία συμμετείχαν οι πληθυσμοί των «νέων» χωρών. Επίσης, η στρατιωτική θητεία συνέβαλε στην επίτευξη της μέγιστης εθνικής ενότητας κατά την περίοδο της «μεγάλης εξόρμησης» για την επίτευξη των εθνικών στόχων, υλοποιώντας σε γενικές γραμμές το αφήγημα της Γαλλικής Επανάστασης περί «πάνοπλου έθνους». Τέλος, η γενική κατεύθυνση του νομοθετήματος του 1914 σχεδόν ανάλλοιωτη αποτέλεσε τη βάση του στρατολογικού συστήματος μέχρι τις μέρες μας. Πιο συγκεκριμένα, έως σήμερα ο θεσμός της στρατολογίας στην Ελλάδα βασίζεται στην καθολική αυτοπρόσωπη στράτευση όλων των Ελλήνων από την περίοδο της ειρήνης, με απώτερο σκοπό αρχικά την στρατιωτική εκπαίδευση του συνόλου του ανδρικού πληθυσμού και στη συνέχεια την επιστράτευση του μέγιστου δυνατού αριθμού στρατεύσιμων σε περίοδο πολέμου.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην εργασία μας για τη στρατιωτική οργάνωση και την πορεία της καθολικής στράτευσης στην Ελλάδα προσπαθήσαμε να απαντήσουμε σε τρία κύρια ερωτήματα:

Το πρώτο ερώτημα που τέθηκε είναι κατά πόσο η στρατιωτική οργάνωση αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για τον ευρύτερο εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους σε πολλαπλούς τομείς της λειτουργίας του. Από την επαναστατική περίοδο μέχρι και την εμπλοκή της χώρας στους Βαλκανικούς Πολέμους, η συγκρότηση τακτικών, σύγχρονων και αξιόμαχων ενόπλων δυνάμεων απασχόλησε ιδιαίτερα την ελληνική πολιτική ηγεσία, αποτελώντας διαχρονικά βασική επιδίωξη όλων των ελληνικών κυβερνήσεων. Ωστόσο, οι λόγοι που επέβαλαν την υλοποίηση αυτής της επιδίωξης διαφοροποιούνταν, ανά χρονική περίοδο. Αρχικά, σχετίζονταν αμιγώς με τις διαδικασίες συγκρότησης του ελληνικού κράτους ενώ στη συνέχεια με τον εκσυγχρονισμό του και την ολοκληρωτική διαμόρφωση του. Σε κάθε περίπτωση όμως από τα δεδομένα που αναλύθηκαν, συνάγεται το συμπέρασμα ότι, οι μεταρρυθμίσεις στην οργάνωση, τη δομή και την αποστολή των ενόπλων δυνάμεων, παρέσυραν άμεσα ή έμμεσα, στον εκσυγχρονισμό, πολλούς ακόμη τομείς τόσο της δημόσιας όσο και της ιδιωτικής σφαίρας της χώρας.

Πιο συγκεκριμένα, σε όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου η συνολική λειτουργία κυρίως του Στρατού Ήφρας διαμορφώθηκε σε δύο άξονες. Αρχικά το στράτευμα λειτούργησε ως μέσο επιβολής της κρατικής κυριαρχίας, ως μηχανισμός τήρησης της εσωτερικής ασφάλειας ενώ ταυτόχρονα ανέλαβε την πραγματοποίηση πολλών έργων υποδομής σε όλη την επικράτεια, δεδομένης της τεχνογνωσίας και τεχνολογίας που διέθετε. Στη συνέχεια και ιδίως από τα μέσα της δεκαετίας του 1870 και μετά, οι υφιστάμενες γεωπολιτικές εξελίξεις απαιτούσαν τη συγκρότηση ισχυρών και αξιόμαχων ενόπλων δυνάμεων, για την αντιμετώπιση του διεθνούς ανταγωνισμού. Ως εκ τούτου, το στράτευμα άλλαξε προσανατολισμό και σταδιακά μεταβλήθηκε από εγγυητή της εσωτερικής ασφάλειας στο βασικότερο μέσο υλοποίησης της εθνικής πολιτικής, αναλαμβάνοντας πλέον αμιγώς επιχειρησιακές αποστολές. Οι αποστολές αυτές του στρατεύματος είχαν επιπτώσεις οι οποίες διαχρονικά κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα τομέων της χώρας.

Στον πολιτικό τομέα, η αποστολή και η λειτουργία του Στρατού Ήφρας κατά την οθωμανική περίοδο συνέβαλε σημαντικά στην επιβολή της κεντρικής εξουσίας. Επίσης, λειτούργησε σε γενικές γραμμές εποικοδομητικά στην τήρηση της τάξης και της εσωτερικής ασφάλειας, αποτελώντας τον κυριότερο διώκτη του ληστρικού φαινομένου. Από το 1878 και έπειτα εκτός από τις προαναφερθείσες θετικές επιπτώσεις, το στράτευμα άρχισε να αποκτά προσανατολισμό προς τον εξωτερικό εχθρό, ως εκ τούτου στον πολιτικό τομέα αποτέλεσε ένα σημαντικό μέσο προώθησης της ελληνικής διπλωματίας, φτάνοντας στο αποκορύφωμα του κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, όπου οι ένοπλες δυνάμεις υλοποίησαν μεγάλο ποσοστό των εθνικών επιδιώξεων. Στον κοινωνικό τομέα, η φιλοσοφία της λειτουργίας του τακτικού στρατού μείωσε την επίδραση των τοπικών συμφερόντων στην ελληνική κοινωνία, φέρνοντας τον ελληνικό πληθυσμό σε επαφή με σωρεία «απρόσωπων» διαδικασιών. Ακόμη, ο Στρατός Ήφρας κυρίως εισήγαγε σημαντικές εκσυγχρονιστικές τομές στην καθημερινότητα των πολιτών, οι οποίες σε μεγάλο ποσοστό ξέφευγαν από τα στενά όρια των τοπικών κοινωνιών, αναδεικνύοντας την ενιαία δομή της ελληνικής κοινωνίας. Επίσης, η άμεση επίβλεψη και κατασκευή από το Στρατό Ήφρας εκτεταμένων έργων υποδομής είχε θετικές επιπτώσεις στο κοινωνικό σύνολο, διευκολύνοντας σε αρκετές περιπτώσεις τις συνθήκες

διαβίωσης, την εκπαίδευση, την περίθαλψη, τις επικοινωνίες, τις συγκοινωνίες κλπ.. Στον οικονομικό τομέα η επίδραση της συγκρότησης και λειτουργίας σύγχρονων και αξιόμαχων ενόπλων δυνάμεων ήταν έμμεση και εμφανίσθηκε κυρίως από τη δεκαετία του 1880 και μετά. Η ανάγκη για την συγκρότηση πολυπληθέστερων και επιχειρησιακών ενόπλων δυνάμεων με σύγχρονο υλικό προϋπέθετε την ύπαρξη μίας ανεπτυγμένης οικονομίας, προκειμένου το κράτος να είναι σε θέση να τις συντηρήσει μακροπρόθεσμα. Η απαίτηση αυτή λοιπόν, αποτέλεσε έναν από τους παράγοντες μετασχηματισμού της ελληνικής οικονομίας. Η κυριότερη βέβαια τομή ήταν η κυριαρχία του ίδιου του κράτους έναντι όλων των υπόλοιπων πόλων εξουσίας. Απόδειξη αυτού του γεγονότος αποτελεί η προσαρμοστικότητα της κοινωνίας σε σημαντικές αλλαγές που προήλθαν βαθμιαία από «τα πάνω» προς «τα κάτω», χωρίς να προκληθούν οξυμένες αντιδράσεις. Ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες, όχι βέβαια ο μοναδικός, σε αυτήν τη διαδικασία υπήρξε η στρατιωτική οργάνωση. Μέσα από τη συγκρότηση, τη λειτουργία, των εκσυγχρονισμό των ενόπλων δυνάμεων αλλά και την παρατεταμένη προπαρασκευή για πόλεμο, η Ελλάδα οδηγήθηκε στον εκσυγχρονισμό, αλλά και στην ομογενοποίηση της κοινωνικής της βάσης.

Το δεύτερο ερώτημα που τέθηκε είναι κατά πόσο το στρατολογικό σύστημα και συγκεκριμένα η πορεία προς την υποχρεωτική καθολική στράτευση συνέβαλε θετικά τόσο στον ευρύτερο εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους όσο και στην ομογενοποίηση του πληθυσμού συμβάλλοντας έτσι στην ουσιαστικότερη ταύτιση του «έθνους» με το «κράτος», ιδίως κατά τις περιόδους προσάρτησης νέων εδαφών. Η συστηματική στράτευση θεωρείται κορυφαία κοινωνική διαδικασία όλων των σύγχρονων κρατών, όσον αφορά την επίτευξη της εθνικής ενότητας και ομοιογένειας καθώς και ιδιαίτερα διευκολυντική στην ένταξη και προσαρμογή των πολιτών στον πολιτικοκοινωνικό ιστό. Το εννοιολογικό αυτό σχήμα ίσχυσε και στην ελληνική περίπτωση. Ως εκ τούτου, δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στην ανάδειξη των θετικών επιπτώσεων που είχε η στρατολογία και ειδικότερα η καθολική στράτευση στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στις διεργασίες συγκρότησης και εκσυγχρονισμού του ελληνικού «έθνους - κράτους».

Από τις πρώτες προσπάθειες οργάνωσης τακτικού στρατού στην Ελλάδα, η επάνδρωση του επιχειρήθηκε να βασιστεί σε ένα κεντρικά καθοδηγούμενο σύστημα στρατολόγησης των Ελλήνων. Παρόλα αυτά η διαδικασία αυτή, λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών που επικρατούσαν στον ελλαδικό χώρο δεν υπήρξε εξαρχής επιτυχής. Η πρώτη ουσιαστική προσπάθεια καθιέρωσης στρατολογικού συστήματος στον Ελληνικό Στρατό πραγματοποιήθηκε κατά την οθωνική περίοδο. Ωστόσο, η δομή, η λειτουργία και η αποστολή του στρατεύματος, σε συνδυασμό με την οικονομική δυσχέρεια του ελληνικού κράτους προξενούσαν σημαντικές δυσλειτουργίες στη διαδικασία στρατολόγησης. Όμως, παρά τα σημαντικά προβλήματα που δημιουργούσε το στρατολογικό σύστημα λόγω της ιδιάζουσας μορφής του, επέφερε και σημαντικές εκσυγχρονιστικές τομές στην κοινωνία, μεταβάλλοντας εν πολλοίς τις συνήθειες και τη συμπεριφορά των στρατεύσιμων. Αρχικά, περιόρισε σημαντικά τις προσωποπαγείς σχέσεις στην ελληνική κοινωνία αναδεικνύοντας παράλληλα τη σημασία των θεσμών. Οι στρατιώτες πλέον άρχισαν να συμμορφώνονται στις προσταγές του νόμου και του στρατιωτικού κανονισμού. Εκτελούσαν στις διαταγές του διοικητή τους που λειτουργούσε ως εκπρόσωπος της κεντρικής εξουσίας στο στράτευμα και όχι στις προσωπικές επιθυμίες του «καπετάνιου». Στη συνέχεια, μέσα από τη διαδικασία της στράτευσης πολλοί Έλληνες ήρθαν σε επαφή, με τους νέους θεσμούς, το νέο καταστατικό χάρτη της χώρας (Σύνταγμα), με νέα τεχνολογικά συστήματα, λειτουργώντας ουσιαστικά ως φορείς των νέων ιδεών και διαδικασιών στην

υπόλοιπη ελληνική κοινωνία. Ακόμη, σημαντικές ήταν οι επιδράσεις του στρατολογικού συστήματος στη δημόσια διοίκηση. Χαρακτηριστική και όχι η μόνη, είναι η περίπτωση του ληξιαρχικού συστήματος. Για να λειτουργήσει η στρατολογία απαιτείται μία καλά οργανωμένη και ενημερωμένη βάση δεδομένων του ανδρικού πληθυσμού, το στρατολογικό σύστημα ευθύνεται κατά κύριο λόγο για τη δημιουργία του ληξιαρχικού συστήματος στην Ελλάδα από το 1836 και μετά. Σημαντικές ήταν επίσης οι εκσυγχρονιστικές τομές που επέφερε η υποχρεωτική στράτευση και σε θέματα ιδιωτικής φύσεως όπως η ενδυμασία, η εκπαίδευση, εργασία κλπ.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1870 οι γεωπολιτικές συνθήκες στην περιοχή των Βαλκανίων καθόρισαν ουσιαστικά την ελληνική πολιτική σε όλους τους τομείς. Η αύξηση του εθνικού ανταγωνισμού στα Βαλκάνια, καθιστούσε αναγκαία την αλλαγή της στρατιωτικής πολιτικής, ως εκ τούτου απαιτούνταν και η ριζική μεταβολή, της δομής και των στόχων του στρατολογικού συστήματος. Έτσι, μία από τις μεγαλύτερες μεταρρυθμίσεις που συντελέστηκε στην Ελλάδα το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα ήταν η αλλαγή του στρατολογικού νόμου το 1878. Με τον νόμο ΨΙΣΤ΄ (1878) «Περί Στρατολογίας» και τις τροποποιήσεις του τις επόμενες δεκαετίες καθιερώθηκε στην Ελλάδα, μια ιδιόζουσας μορφής καθολική στράτευση. Το νομοθέτημα του 1878 έθεσε τέρμα σε πολλές παθογένειες του θεσμού της στρατολογίας που εμφανίσθηκαν στο παρελθόν, ωστόσο άφηνε σημαντικά περιθώρια ακόμη λανθάνουσας λειτουργίας του. Ωστόσο, παρά τις αδιαμφισβήτητες παραλείψεις του νομοθετήματος, το στρατολογικό σύστημα όπως διαμορφώθηκε συνέβαλε θετικά, αρχικά ενισχύοντας το στράτευμα στη νέα του αποστολή και στη συνέχεια συνεπικουρώντας στην υλοποίηση της εθνικής πολιτικής, σε ότι αφορά θέματα εκσυγχρονισμού και ομογενοποίησης του κράτους. Συγκεκριμένα, στον στρατιωτικό τομέα μέσω του νέου στρατολογικού συστήματος επιτεύχθηκε η αύξηση της δύναμης του στρατεύματος και σταδιακά η δύναμη της εφεδρείας, αυξάνοντας έτσι τις επιχειρησιακές δυνατότητες του στρατού ξηράς. Στον πολιτικό και κοινωνικό τομέα, μέσω του νέου στρατολογικού νόμου ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο η κυριαρχία του κράτους έναντι αποκεντρωμένων συμφερόντων, γεγονός που καταδεικνύει πλήρως η ανάλυση του αρχειακού υλικού. Επίσης, μέσω του στρατολογικού συστήματος επιτεύχθηκε σε σημαντικό βαθμό η ομαλή ένταξη στον κοινωνικό ιστό, των προερχόμενων από τις νέες χώρες πολιτών. Ιδίως, από το 1897 και μετά η στράτευση στον ελληνικό στρατό αποτέλεσε για τους Έλληνες της διασποράς, ένα πρόσθετο στοιχείο στην εθνική τους ταυτότητα, ενισχύοντας έτσι ακόμη περισσότερο την ήδη ανεπτυγμένη εθνική τους συνείδηση.

Μέσα από την αποτίμηση των επιπτώσεων τόσο της στρατιωτικής οργάνωσης όσο και της καθολικής στράτευσης σε αρκετούς τομείς που καλύπτει η κρατική δραστηριότητα, προέκυψαν ουσιαστικά συμπεράσματα για την δομική συνάρτηση ανάμεσα στον στρατό, την οικονομία, τις γεωπολιτικές συνθήκες και το κράτος. Έτσι, το τρίτο ερώτημα που τέθηκε σε όλο σχεδόν το εύρος της εργασίας είναι πόσο καθοριστικό υπήρξε το μίγμα: διεθνές διακρατικό σύστημα-στράτος-οικονομία, στον ευρύτερο εκσυγχρονισμό της χώρας. Μέσα από την μελέτη των ιστορικών γεγονότων καθίσταται αδιαμφισβήτητο ότι τόσο ο εκσυγχρονισμός του ελληνικού κράτους όσο και η ενίσχυση της εθνικής του ομοιογένειας δεν οφείλεται στην αποκλειστικότητα κάποιου μεμονωμένου παράγοντα, αλλά στο συνδυασμό και την ανάμειξη πολλών συνθετικών στοιχείων.

Συγκεκριμένα, στην Ελλάδα ο έντονος συνδυασμός και η αλληλεπίδραση που συντελέστηκε από το 1878 και μετά μεταξύ των γεωπολιτικών συνθηκών, της στρατιωτικής οργάνωσης και της οικονομικής ανάπτυξης αποτέλεσαν τη βάση για το οριστικό πέρασμα της

χώρας από την υπανάπτυξη στη νεωτερικότητα. Οι επιπτώσεις της εξέλιξης κάθε παράγοντα παρέσυρε άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα στον εκσυγχρονισμό πολλούς τομείς της κρατικής δραστηριότητας. Συγκεκριμένα, η σημαντική ανάπτυξη της οικονομίας που συντελέστηκε κατά το χρονικό διάστημα 1899–1912 και η αύξηση των δαπανών συνέβαλαν άμεσα στην ουσιαστική αναδιοργάνωση του στρατεύματος ώστε αυτό να καταστεί σύγχρονο και πλήρως επιχειρησιακό. Ταυτόχρονα, διατέθηκαν οικονομικές πιστώσεις για την αποπεράτωση πολλών σημαντικών έργων υποδομής, τα οποία διευκόλυναν αφενός την ανάπτυξη της πολεμικής διάταξης του Ελληνικού Στρατού αφετέρου αποτέλεσαν σύγχρονες κοινωφελείς υποδομές για όλο το κοινωνικό σύνολο. Από την άλλη πλευρά η αναγκαία στρατιωτική αναδιοργάνωση που πραγματοποιήθηκε το χρονικό διάστημα 1882–1895, αναπόφευκτα οδήγησε άμεσα στην αναδιοργάνωση πολλών τομέων της δημόσιας διοίκησης, αλλά και έμμεσα στον μετασχηματισμό της ελληνικής δημόσιας και ιδιωτικής οικονομίας. Η προοπτική επέκτασης του ελληνικού κράτους στη Μακεδονία αλλά και άλλες περιοχές της βαλκανικής χερσονήσου, οδήγησε εισροή ξένων κεφαλαίων στην ελληνική οικονομία με άμεσο αντίκτυπο την ανάπτυξη της ιδιωτικής οικονομίας στην Ελλάδα, αλλά και στην μερική εκβιομηχάνιση της χώρας.

Σε κάθε περίπτωση η Ελλάδα εκσυγχρονίστηκε σε σημαντικό βαθμό τα εκατό περίπου χρόνια που μεσολάβησαν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων, ενώ ταυτόχρονα ενισχύθηκε περαιτέρω η εθνική συνείδηση όλου του πληθυσμού και ιδιαίτερα αυτού των οθωμανοκρατούμενων περιοχών. Σε αυτή την εξέλιξη ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η συμβολή της στρατιωτικής οργάνωσης και της καθολικής στράτευσης των Ελλήνων. Σαφέστατα και δεν αποτέλεσαν τους μοναδικούς παράγοντες εκσυγχρονισμού του ελληνικού κράτους, ωστόσο μέσω της οργάνωσης ισχυρών ενόπλων δυνάμεων και της ύπαρξης κεντρικά καθοδηγούμενου στρατολογικού συστήματος υλοποιήθηκε επιτυχώς μεγάλο ποσοστό της εθνικής στρατηγικής μέσω της οποίας ουσιαστικά το κράτος επεκτάθηκε εδαφικά και ομογενοποιήθηκε πλήρως εθνικά. Επίσης, μετασχηματίστηκε η δομή και η οργάνωση της ελληνικής οικονομίας, αναδιοργανώθηκε και εκσυγχρονίστηκε η δημόσια διοίκηση, αναθεωρήθηκαν απαρχαιωμένοι θεσμοί ενώ συγκροτήθηκαν νέοι για την καλύτερη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού και τη διευκόλυνση του κοινωνικού συνόλου, αναπτύχθηκαν περαιτέρω οι ανθρώπινες ελευθερίες και τα δικαιώματα των πολιτών, εκσυγχρονίστηκε και ενισχύθηκε επιπλέον το δημοκρατικό κοινοβουλευτικό πολίτευμα. Με τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων η Ελλάδα αποτελούσε ένα σύγχρονο ευρωπαϊκό «έθνος - κράτος» έτοιμο να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή, αποτελώντας το φυσικό σύνορο της δύσης με την ανατολή.

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ

Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας

Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.)

α. Οθωνικό Αρχείο Υπουργείο Στρατιωτικών: Φάκελοι 69, 70, 71

β. Υπουργείο Εσωτερικών: Φάκελοι 914, 931, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 9423 – Αταξινόμητο αρχείο: Φάκελοι 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51

Δημοτικό Αρχείο Ναυπλίου (Γ.Α.Κ. Ναυπλίου): Φάκελος Κ26

Αρχείο Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού του Γενικού Επιτελείου Στρατού

α. Αναφορές Διοικητών Σχηματισμών και Διοικητών Μονάδων

β. Εγκύκλιες Διαταγές Υπουργείου Στρατιωτικών 1902 - 1914

Υπηρεσία Στρατιωτικών Αρχείων Γενικού Επιτελείου Στρατού (Υ.Σ.Α.)
(Μητρώα Αρρένων Στρατολογικών Γραφείων)

II. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Ακρόπολις, 1885, 1886, 1887, 1896, 1897, 1900, 1904, 1908, 1909

Στρατός, 1905, 1906

Πατρίς 1904, 1910

Το Άστυ, 1885, 1886, 1887, 1896, 1897, 1900

Χρόνος, 1878, 1904

Ωρα, 1887

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδας 1836, 1837, 1838, 1851, 1859, 1878, 1880, 1882, 1884, 1886, 1887, 1897, 1900, 1904, 1914

Εφημερίδα Συζητήσεων της Βουλής 1877, 1878, 1882, 1911

Εφημερίδα Εστία 1900 – 1909

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Απόμαχος 1857 – 1860

Έφορος Στρατιωτικός 1836

Ονήσανδρος 1864 – 1869

Στρατιωτικός Άγγελος 1844, 1845, 1846, 1847, 1848

Στρατιωτική Επιθεώρηση 1883 -1884 (ανατύπωση 1995)

Τα ιστορικά, Τεύχος 6, Δεκέμβριος 1986

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλιβιζάτος Ν., Η Συνταγματική Θέση των Ενόπλων Δυνάμεων – Η Αρχή του Πολιτικού Ελέγχου, Σάκκουλα, Κομοτηνή 1987

Αλιβιζάτος Ν., Η Συνταγματική Θέση των Ενόπλων Δυνάμεων – Δικαιώματα και Υποχρεώσεις των Στρατιωτικών, Σάκκουλα, Κομοτηνή 1992

Αργυρόπουλος, Περικλής *Το ναυτικόν της Ελλάδος πρόγραμμα*, Εστία, Αθήνα 1907

Ασπρέας Γ., *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821- 1910* , Αθήνα 1930

Βερέμης Θ., *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική*, Κούριερ εκδοτική, Αθήνα 1997

Βερέμης Θ., *Σκέψεις γύρω από τον τακτικό στρατό και το σώμα των Ελλήνων αξιωματικών (1828- 1935)*, Αθήνα 1981

Βερέμης – Κολιόπουλος, *Ελλάς η σύγχρονη συνέχεια*, Καστανιώτης 2006

Βερέμης – Κολιόπουλος, 1821 Η Γέννηση ενός έθνους – κράτους, ΣΚΑΪ, Αθήνα 2010

Βερέμης Θ. (επιμ.), Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2012.

Βερέμης Θ. – Νικολακόπουλος Η., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.

Βερέμης Θ., *Μεγάλοι Έλληνες – Ελευθέριος Βενιζέλος*, ΣΚΑΪ, Αθήνα 2009

Βερέμης Θ. (επιστημονική εποπτεία), *Εμείς οι Έλληνες – Πολεμική Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας – Από τον πόλεμο του 1897 στη Μικρασιατική Εκστρατεία (Α΄ Τόμος)*, ΣΚΑΪ, Αθήνα 2008.

Βερναρδάκης Δ., *Καποδίστριας και Όθων*, Γαλαξίας – Ερμείας , Αθήνα 1970

Δαγκλής Π., *Αναμνήσεις*, Βαγιονάκης, Αθήνα 1965

Δερτιλής Γ., Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση 1880 – 1909, Εξάντας, Αθήνα 1985

Δερτιλής Γ., Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830 – 1920, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2016

Δερτιλής Γ., Επτά Πόλεμοι, Τέσσερις Εμφύλιοι, Επτά Πτωχεύσεις 1821 – 2016, Πόλις, Αθήνα 2016.

Διαμαντούρος Ν., Οι Απαρχές της συγκρότησης του σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα 1821 – 1828, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2006

Επιστημονικό Συμπόσιο, Έθνος – Κράτος Εθνικισμός (21 και 22 Ιανουαρίου 1994), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1994

Επίτομη Παγκόσμια Στρατιωτική Ναυτική Αεροπορική Εγκυκλοπαίδεια, Στρατηγικές Εκδόσεις, Αθήνα 2005

Επίτομη Ιστορία της Συμμετοχής του Ελληνικού Στρατού στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα 1993

Ζαχαρίας Κ., Ελευθέριος Βενιζέλος – Ο αναμορφωτής της Ελλάδος, Δρόμων, Αθήνα 2007

ΓΕΣ/ΔΙΣ, Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού (1821 – 1954), Αθήνα 2005

ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ιστορία του Ελληνικού Στρατού 1821 – 1997, Αθήνα 1997

ΓΕΣ/ΔΙΣ, Μνήμες Πολέμου 1897 – 1914 – Οι Αγώνες του Ελληνικού Έθνους μέσα από προσωπικές μαρτυρίες, Αθήνα 2012.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ο Ελληνικός Στρατός κατά του Βαλκανικών Πολέμων του 1912 – 1913, Αθήνα 1991

ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897, 1993

Καλλιγιάς Π., Θάνος Βλέκας, Πελεκάνος, Αθήνα 2005

Καραβής Σ. Π., Η Δημοσιονομική πολιτική της Κυβέρνησης Γ. Θεοτόκη και η Πολεμική Προπαρασκευή της Ελλάδας (1905 -1909), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκη2 2007

Καστάνης Α., Ιστορία του Α΄ Σώματος Στρατού, ΣΣΕ, Αθήνα 2010

Καστάνης Α., Η Ιστορία του ελληνικού πυροβολικού, ΣΣΕ, Αθήνα 2014

Καστάνης Α., Στρατιωτική Ιστορία: Πτυχές του Ελληνικού Στρατού. Εξελίξεις του 19^{ου} αιώνα που επηρέασαν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, Αθήνα, ΣΣΕ 2014

Κυριακίδης Μ., Η εκπαίδευση των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων από την Ελληνική Επανάσταση μέχρι την Αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων (1821 – 1896), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών 2015

Κωστής Κ., «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας» - Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18^{ος} – 21^{ος} αιώνας, Πατάκη, Αθήνα 2015

Μαζαράκη – Αινιάν, Α., *Απομνημονεύματα*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 1948.

Μαζαράκης Αινιάν Α., (1960), Ιστορική μελέτη 1821-1907 και ο Πόλεμος του 1897, 2 τόμοι, Αθήνα, 1985.

Μαλέσης Δ., Στρατιωτική Πολιτική & Θεμελίωση του Ελληνικού Κράτους – Οργάνωση, Εκπαίδευση και Λειτουργία του στρατού στην περίοδο της οθωνικής απολυταρχίας, Παπαζήση, Αθήνα 2004.

Μαλέσης Δ., Ο Ελληνικός Στρατός την περίοδο 1881 – 1910 στο Ιστορία των Ελλήνων, Δομή, Αθήνα 2006

Μαλέσης Δ., «Ο ΔΥΝΑΜΕΝΟΣ ΝΑ ΗΓΗΘΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ...» - Πολιτικές συγκρούσεις και διχασμός για το αξιόμαχο του Ελληνικού Στρατού από την ήττα έως και τους Βαλκανικούς Πολέμους (1897 – 1913), Αδημοσίευτο

Μανιτάκης Αν., Τι είναι Κράτος, Σαββάλας, Αθήνα 2007

Μπρέκη, Σπ. «Οι Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις και η συμβολή τους στην αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων το 1896», εκδ. Επτάλοφος Α.Ε.Β.Ε., Αθήνα 2004.

Παπαγεωργίου Στ., Η Στρατιωτική πολιτική του Καποδίστρια – Δομή, οργάνωση και λειτουργία του στρατού ξηράς της καποδιστριακής περιόδου, Αθήνα 1983

Παπαγεωργίου Στ., Από το Γένος στο Έθνος – Η θεμελίωση του Ελληνικού Κράτους 1821 – 1862, Παπαζήση, Αθήνα 2005

Παπακοσμάς Β., Ο Στρατός στην πολιτική ζωή της Ελλάδος, Εστία, Αθήνα 1981

Ράλλης Γ., Γεώργιος Θεοτόκης – Ο Πολιτικός του Μέτρου, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2006

Σακελλαρόπουλου, Θ., Θεσμικός μετασχηματισμός και οικονομική ανάπτυξη. Κράτος και οικονομία στην Ελλάδα 1830-1922, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, 1991

Σβολόπουλος Κ., Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830 – 1981, Εστία, Αθήνα 2014

Στασινόπουλος Ε.Κ., Ο Ελληνικός Στρατός της πρώτης εκατονταετίας, Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 1993 (Ανατύπωση έκδοσης 1935)

Στρατιωτική Βίβλος, τόμος 1ος, εκδόσεις Κωνσταντίνου Τουρίκη, Αθήνα 1997

Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων, Ιστορία της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων 1828-1975, εκδόσεις, Στρατιωτικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1975.

Συλλογικό, Η Συγκρότηση του Ελληνικού Κράτους – Διεθνές, πλαίσιο, εξουσία και πολιτική τον 19^ο αιώνα, (επιμέλεια: Λιάκος Αν – Γαζή Ε.), Νεφέλη, Αθήνα 2008

Τζόκας Σπ., Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους – Οδοιπορικό στον 19ο αιώνα, Θεμέλιο, Αθήνα 1999

Τρίχα Λ., Χαρίλαος Τρικούπης – Ο πολιτικός του «τις πταίει;» και του «δυστυχώς επτωχεύσαμεν», Πόλις, Αθήνα 2016

Τσιχλής Β., Το κίνημα του Γουδή και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, Πολύτροπον Ιστορία, Αθήνα 2007

Χασιώτης Ι.Κ., Μεταξύ Οθωμανικής Κυριαρχίας και Ευρωπαϊκής Πρόκλησης – Ο Ελληνικός Κόσμος στα χρόνια της τουρκοκρατίας, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2001

Φωτιάδης Δ., Όθωνας η έξωση, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1988

Crevelde M., Η άνοδος και η πτώση του Κράτους, Τουρίκη, Αθήνα 2003

Dakin D, Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770 -1923, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2012

Hague R. – Harrop M., Συγκριτική Πολιτική και Διακυβέρνηση, Κριτική, Αθήνα 2005

Hering G., Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821 – 1936, Τόμος Α΄ & Β΄, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2008

Hobsbawh E.J., Έθνη και Εθνικισμός από το 1870 μέχρι σήμερα – Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994

Mann M., Κράτη, Πόλεμος και Καπιταλισμός, Κριτική, Αθήνα 2006

Vitti M. (επιμ.), Η Στρατιωτική Ζωή εν Ελλάδι, Εστία, Αθήνα 2009

Strayer J., Γιατί γεννήθηκε το κράτος – εξουσία, ιδεολογία και θεσμοί στην αυγή της νεότερης Ευρώπης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2013

C. Tilly, «Reflections on the History of European State – Making» στο C. Tilly, The Formation of National States in Western Europe, NJ: (Princeton University Press, 1975)